

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN YAPISI VE ÇEŞİTLİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYRA GÜLTEKİN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MUHAMMED BENLİ

BİLECİK, 2024

10499301

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN YAPISI VE ÇEŞİTLİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYRA GÜLTEKİN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MUHAMMED BENLİ

BİLECİK, 2024

10499301

BEYAN

“Türkiye’de Dış Ticaret Yapısı ve Çeşitlilik” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Sümevra Gültekin

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Çeşitlilik üzerine yapılan yoğun bir araştırma ve analiz sürecinin sonucudur. Bu süreçte; yardımını esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Muhammed BENLİ’ye, tez savunmasında yer alan jüri üyeleri Prof. Dr. Necati ÇİFTÇİ ve Doç. Dr. Ayla YAZICI’ya, derslerime giren ve bana farklı bakış açıları kazandıran Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’ndaki hocalarıma, benden güven ve desteklerini esirgemeyen Annem Behiye GÜLTEKİN ile Babam Halit GÜLTEKİN’e ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bu çalışma, alandaki mevcut bilgi birikimini genişleterek yeni bakış açıları kazandırmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de Dış Ticaretin Yapısı ve Çeşitlilik ile ilgili karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm yolları önererek hem teorik hem de pratik düzeyde değerli katkılar sağlayacağına inanıyorum. Mevcut araştırma sonuçlarının, bu alanda çalışan akademisyenler, öğrenciler ve profesyoneller için değerli bir kaynak oluşturmasını umuyor ve bilim dünyasına anlamlı bir katkı sunmasını temenni ediyorum.

Sümevra GÜLTEKİN

2024

ÖZET

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN YAPISI VE ÇEŞİTLİLİK

İhracat çeşitliliği, ulusal bir başarı ölçütü olmanın ötesinde, bölgesel kalkınma, yerel istihdam, inovasyon kapasitesi ve ekonomik dirençlilik kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Nitekim, küresel ekonomik bağlamdaki değişimler, ekonomik stratejilerden bölgesel kalkınma ve istihdam gibi daha geniş konulara kadar bir dizi etki yaratmaktadır. Bu kapsamda, ihracat çeşitliliği, bir bölgenin veya ilin ekonomik sağlığını ve küresel zorluklara karşı direncini belirleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Mevcut çalışmada, Türkiye örneğinde iller bazında ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, 2004-2018 dönemini kapsayan kişi başına gelir, sınai üretim, tarımsal üretim ve hizmet üretiminin toplam üretim içerisindeki payı, cari fiyatlarla kişi başına kamu yatırım harcamaları ve ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen Herfindahl-Hirschman (HHI), Gini-Hirschman (GINI) ve Theil Entropy (THEIL) indekslerine ilişkin veriler kullanılmıştır. Statik panel veri modellerinin kullanıldığı çalışmadan elde edilen bulgular, kişi başına gelir ile ihracat yoğunluğu (HHI ve GINI) arasında anlamlı negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, ihracat çeşitliliği arttıkça kişi başına gelirler yükselmektedir. Diğer taraftan, THEIL indeksine ait elde edilen katsayılar istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla ihracat çeşitliliğinin farklı boyutlarını ölçen indekslerin kavramsal benzerliklerine rağmen, farklı etkileri yansıttıklarını ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İhracat Çeşitliliği, Büyüme, HHI, Gini İndeksi, Theil İndeksi, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

FOREIGN TRADE STRUCTURE AND DIVERSIFICATION IN TÜRKİYE

Beyond being a national measure of success, export diversification is closely linked to regional development, local employment, innovation capacity and economic resilience. Indeed, changes in the global economic context have a range of impacts, from economic strategies to broader issues such as regional development and employment. In this context, export diversification stands out as an important factor determining the economic health of a region or province and its resilience to global challenges. In the current study, we investigate the impact of export diversification on economic growth by provinces in the case of Türkiye. For the purpose of the study, we employ data on per capita income, industrial production, agricultural production and the share of service production in total production, public investment expenditures per capita at current prices and Herfindahl-Hirschman (HHI), Gini-Hirschman (GINI) and Theil Entropy (THEIL) indices developed to calculate product diversity in exports covering the period 2004-2018. The findings of the study using static panel data models show that there is a significant negative relationship between per capita income and export intensity (HHI and GINI). In other words, as export diversification increases, per capita incomes increase. On the other hand, the coefficients obtained for the THEIL index are statistically insignificant. Therefore, it can be argued that indices measuring different dimensions of export diversification reflect different effects despite their conceptual similarities.

Keywords: Export Diversification, Growth, HHI, Gini Index, Theil Index, Panel Data Analysis

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	4
2.1. Dış Ticaretin Nedenleri.....	5
2.2. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri.....	8
2.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	9
2.2.2. Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi.....	10
2.2.3. Heckscher-Ohlin Teorisi.....	11
3. YENİ (DİĞER) TİCARET TEORİLERİ.....	13
4. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	16
4.1. 1980 Öncesi Uygulanan Ekonomi Politikaları.....	16
4.2. 24 Ocak 1980 Kararları.....	20
4.3. 2000-2020 Dönemi: Krizler, Küreselleşme ve İstikrar.....	22
4.4. 2020 ve Sonrası: Pandemi ve Yeni Ekonomik Dinamikler.....	23
5. İHRACAT ÇEŞİTLİLİĞİ VE İNDEKSLERİN TANIMI.....	34
5.1. Gini İndeksi.....	34
5.2. Herfindahl–Hirschman İndeksi (HHI).....	35
5.3. Theil İndeksi.....	35
6. LİTERATÜR TARAMASI.....	36
7. AMPİRİK ANALİZ.....	40
7.1. Veriler ve Ampirik Metodoloji.....	40
7.2. Panel Veri Analizi.....	41
7.3. Ampirik Bulgular.....	44
8. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	48
KAYNAKÇA.....	50
EKLER.....	62

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 2.1. Fizyokrazi ve Merkantilizm Karşılaştırması.....	9
Tablo 4.1. Dış Ticaret Göstergeleri (1950-1960).....	18
Tablo 4.2. İhracatın GSYİH İçerisindeki Payı (2000-2019).....	23
Tablo 4.3. Türkiye'nin Şubat 2023 - Şubat 2024 İhracat ve İthalat Verileri.....	24
Tablo 4.4. Türkiye'nin En Büyük İhracatçı ve İthalatçı Konumunda Olduğu Ürünler (2022).....	25
Tablo 4.5. Türkiye'nin En Çok İhraç ve İthal Ettiği Ürün Kategorileri (Şubat 2024).....	26
Tablo 4.6. Türkiye'nin En Fazla İhracat ve İthalat Yapan Şehirleri (Şubat 2024).....	27
Tablo 4.7. Türkiye'nin En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler (Şubat 2024).....	27
Tablo 4.8. İhracatı ve İthalatı En Çok Gerçekleştirilen Hizmetler (2020).....	28
Tablo 4.9. Türkiye İçin RCA, PCI ve Relatedness İndeks Değerleri.....	29
Tablo 4.10. Ülke ve Ürün Bazında Türkiye'nin Yıllık İhracat Değişimleri.....	30
Tablo 4.11. Ülke ve Ürün Bazında Türkiye'nin Yıllık İthalat Değişimleri.....	30
Tablo 6.1. İhracat Çeşitliliği Literatür Özeti.....	38
Tablo 7.1. Analizde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar ve Veri Kaynakları.....	40
Tablo 7.2. Tanımlayıcı İstatistikler.....	41
Tablo 7.3. Regresyon Sonuçları (HHI – Gelir İlişkisi).....	45
Tablo 7.4. Regresyon Sonuçları (GINI – Gelir İlişkisi).....	46
Tablo 7.5. Regresyon Sonuçları (THEIL – Gelir İlişkisi).....	47
Ek Tablo 1. İller Bazında İhracat Çeşitliliği İndeks Tablosu.....	62

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 4.1. 1950-60 Yılları Tarım, Hizmetler, Sanayi Sektörlerinin Gelişimi.....	19
Şekil 4.2. İhracat ve İthalatın GSMH İçerisindeki Payları (%) (1980-2000).....	21

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

- α** : Alfa
 β : Beta
 ϵ : Epsilon
AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif
AR-GE: Araştırma-Geliştirme
bkz.: Bakınız
DOLS: Dinamik En Küçük Kareler
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
FE: Sabit Etkiler
GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GDP: Gross Domestic Product (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)
GMM: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HHI: Herfindahl-Hirschman İndeksi
IV: Enstrümental Değişken
KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OEC: Ekonomik Kompleksite Gözlemevi
OLS: En Küçük Kareler
PCI: Ürün Kompleksite İndeksi
prob.: Probability (Olasılık)
RCA: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
RE: Rassal Etkiler
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STEM: Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TL: Türk Lirası

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

VAR: Vektör Otoregresif

vd.: Ve Diğerleri

VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

yy.: Yüzyıl

1. GİRİŞ

21. yüzyıl, dünya ekonomisinin hızla entegre olduğu ve sınırların giderek anlamsızlaştığı bir dönemi temsil ederken, küreselleşme, sınırların fiziksel anlamının ötesinde, ekonomik ve ticari engellerin de giderek azaldığı bu çağda, uluslararası ticaret, yatırım ve bilgi akışını kolaylaştırarak, ülkelerin ve bölgelerin ekonomik stratejilerinde ve yapılarında köklü değişikliklere neden olmuştur.

Küreselleşme, özellikle son birkaç on yılda, sadece ekonomik süreçleri dönüştürmekle kalmayıp, politik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla da dünya sahnesinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Dijital devrimin yarattığı teknolojik atılımlar, politik sınırların görece erimesi ve kültürler arası etkileşimin artmasıyla birlikte, ekonomiler arasındaki ilişkiler daha sıkı bir ağ halini almış ve uluslararası ekonomik ilişkiler çok daha kompleks ve iç içe geçmiş bir yapıya dönüşmüştür. Bu yoğunlaşma, özellikle uluslararası ticaretin hacminde ciddi bir artış, çok uluslu şirketlerin sermaye akışlarındaki dinamizm ve ülkeler, şehirler hatta bireyler arasında daha önce eşi görülmemiş bir etkileşim hızı olarak kendini göstermektedir. Uluslararası ticarete gözlenen bu hacim artışının altında, sadece mal ve hizmet akışı değil, aynı zamanda beşerî sermaye, bilgi ve inovasyonun sınırsız hareketi yatmaktadır. Bir yandan, çok uluslu şirketlerin sermaye akışları, ülkelerin ekonomi politikalarını ve dış ticaret stratejilerini yeniden şekillendirirken; diğer yandan, bireyler ve küçük ölçekli işletmeler de dijital platformlar aracılığıyla küresel ekonomiye entegre olmaktadır. Bu etkileşim ağı, her ülkenin küresel ekonomideki pozisyonunu belirlemek için yenilikçi ve özgün stratejilere ihtiyaç duymasını zorunlu kılmıştır.

Bu bağlamda, global dış ticaret trendleri de sürekli bir evrim içerisinde. Ülkelerin komparatif avantajlarının yanı sıra, tüketici tercihleri, teknolojik yenilikler ve uluslararası ticaret politikaları bu trendlerin şekillenmesinde etkili olmaktadır. 21. yüzyılın başlarında, hizmetler ticareti, ihracat çeşitliliği, dijital ürünler ve sürdürülebilirlik gibi yeni dinamikler, global ticaretin ajandasını belirleyen temel unsurlar haline gelmiştir.

İhracat çeşitliliği, bir ülkenin ihracat sepetini oluşturan ürünlerin ve hedef pazarların çeşitliliği anlamına gelmektedir¹ ve küreselleşen bir dünyada ülkelerin ekonomik dayanıklılık ve büyüme potansiyelini artırma stratejisinin merkezinde yer almaktadır (Dennis ve Shepherd, 2011). Nitekim ihracat çeşitliliği, ülke ekonomilerinin tek ya da birkaç ürüne ya da pazara

¹ Bu çalışma, ihracat çeşitliliği kavramını ihraç edilen ürünlerin sayısındaki değişim olarak ele almakta, ihraç pazarlarının sayısına dair ayrı bir sorunu incelememektedir.

bağımlı hale gelmesine engel olur. İhracatın birkaç ürün ya da sektöre dayanması durumunda bu ürünlerin veya sektörlerin uluslararası talebinde meydana gelecek dalgalanmalar ülke ekonomisini ciddi şekilde etkileyebilir (Sangita, 2018). Ayrıca, çeşitli ürün ve hizmetlerin ihracatını teşvik etmek, yeni pazarlara erişim ve daha geniş müşteri tabanı oluşturma imkânı sunmak suretiyle ekonomik büyümeyi destekler. Bunun yanı sıra, ihracat çeşitliliği, birbirinden farklı sektörlerle yatırım yapmayı gerektirmesi dolayısıyla, bu sektörlerle yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetlerini teşvik eder. Bu da teknolojik ilerlemeyi ve inovasyonu destekler. İhracat çeşitliliği, farklı bölge ve sektörlerde kalkınmayı destekler. Bu, ekonomik faaliyetin sadece belirli bölge ya da sektörlerde yoğunlaşmasının önüne geçer, böylece ülke genelinde daha dengeli bir kalkınma sağlar. Bir ülkenin ihracat portföyü ne kadar çeşitli olursa, uluslararası ticaretteki rekabetçilik kapasitesi de o kadar sürdürülebilir olur. Çünkü tek bir ürüne ya da sektöre bağımlılık, global pazarda meydana gelen değişikliklere hızla adapte olma kapasitesini sınırlar (Nkurunziza, 2021). İhracat çeşitliliği, dış ekonomik şoklara karşı bir tampon görevi görebilir (Cadot vd., 2013). Örneğin, bir ürünün uluslararası talebinde yaşanacak bir düşüş, çeşitlendirilmiş bir ihracat yapısı sayesinde diğer ürünlerle dengelenebilir. Sonuç olarak, ihracat çeşitliliği, ekonominin sağlığını, büyümesini ve sürdürülebilirliğini destekleyen bir faktördür. Bu nedenle, politika yapıcılar için ihracat çeşitliliğini teşvik etmek ve desteklemek, ekonomik stratejilerin temel bir bileşenidir.

Globalleşme sürecinin özellikle 21. yy.'ın başlarından itibaren hızlanması ile birlikte dünya genelinde artan internet penetrasyonu, e-ticaretin yükselmesi, tedarik zincirlerinin globalleşmesi ve finansal entegrasyon, ekonomik faaliyetlerin sınırsız hale gelmesine olanak tanımıştır. Bu entegrasyon, ulusal ekonomik politikaları ve stratejileri etkilediği gibi, bölgesel ve yerel ekonomik dinamikleri de yeniden şekillendirmiştir. Bu yeni ekonomik manzara içerisinde, ihracat çeşitliliği sadece ulusal bir başarı ölçütü olmaktan çıkarak, bölgesel kalkınma, yerel istihdam, inovasyon kapasitesi ve ekonomik dirençlilik gibi önemli kavramlarla entegre olmuştur. Nitekim günümüz dünyasında, ihracat çeşitliliği, bir bölgenin ya da ilin ekonomik potansiyelini, adaptasyon yeteneğini ve global şoklara karşı dayanıklılığını belirleyen kritik bir faktördür.

Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, coğrafi olarak Asya ile Avrupa'nın kucaklaştığı stratejik bir konuma sahip olmuş ve bu eşsiz konumuyla kültürel bir çeşitliliğe kucak açmıştır. Bu tarihsel ve coğrafi zenginlik, Türkiye'nin ekonomik yapısına da yansımış, farklı illerin farklı ekonomik karakteristiklere ve potansiyellere sahip olmasını sağlamıştır. Örneğin, bazı iller tarımsal üretimde, bazıları sanayi ve üretimde, bazıları ise turizm

veya teknolojik inovasyonda öne çıkar. Ancak bu çeşitlilik, küreselleşme süreciyle birlikte, yeni fırsatları ve zorlukları da beraberinde getirir. Küreselleşen bir dünyada, her ilin ekonomik yapısı ve ihracat potansiyeli, global trendlerin, pazarların ve tüketici tercihlerinin etkisi altında sürekli bir dönüşüm içindedir. Bu da ihracat çeşitliliğinin, her bir il için nasıl stratejik bir öneme sahip olduğunu ve bu çeşitliliğin il bazında nasıl yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu perspektif, Türkiye'nin ekonomik potansiyelini tam anlamıyla değerlendirebilmek ve küresel rekabette avantaj elde edebilmek için bölgesel ve yerel ekonomik dinamikleri anlamak ve bu dinamiklere uygun stratejiler geliştirmek gerektiğini göstermektedir.

Bu itibarla, mevcut çalışma, Türkiye özelinde il bazında tarafımızca hesaplanan ihracat çeşitliliği verilerini kullanarak, ihracat çeşitliliğinin ekonomik önemini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu analiz, Türkiye'nin bölgesel ekonomik stratejilerini şekillendirirken, küresel trendlere nasıl daha etkin bir şekilde yanıt verebileceği konusunda önemli bilgiler sunacaktır.

2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

İnsanlık tarihinin çok eski dönemlerinden itibaren toplumlar, temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla doğal kaynakları nasıl kullanmaları gerektiğiyle ilgilenmiş ve ilk insan toplulukları, avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağladıkları görülmüştür (Güngör, 2006). İnsan topluluklarının, bahsedilen şekilde yaşamlarını sürdürürken iktisadın nasıl ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat iktisat tarihine ilişkin literatür incelendiğinde, iktisat tarihinin başlangıcına ait iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır (bkz. Güngör, 2006; Bahçe ve Özçelik, 2024). Bazı iktisatçılar, iktisat tarihinin Eski Mısır, Hindistan, Çin ve Babil gibi Antik uygarlıklar döneminde ortaya çıktığını savunmaktadır. Diğer bir grup iktisatçı ise, iktisat tarihinin Batı’da özellikle Aristoteles’in fikirleriyle, Eski Yunan döneminde başladığını ileri sürmüştür. Fakat Eski Yunan’ı iktisadın başlangıcı olarak kabul eden düşünürlere göre, Eski Yunan öncesi dönemdeki iktisadi faaliyetlerin temelinde din ve gelenek kuralları yer aldığından, bu uygarlıklarda ekonomik gelişmeler yaşanmasına rağmen iktisat tarihinin başlangıcı kabul edilememektedir. Bu bağlamda, iktisadi düşüncenin insanlıkla birlikte ortaya çıktığını düşünmenin daha mantıklı olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, Eski Yunan Uygarlığı öncesinde de Babil, Eski Mısır ve Hindistan gibi ekonomik açıdan gelişmiş uygarlıkların bulunması, iktisat tarihinin insanlığın doğuşuna kadar uzandığı görüşünü destekler niteliktedir (Savaş, 1997: 1-4).

Yukarıda bahsi geçen Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin gibi ilk uygarlıklar arasında tarım ürünleri, metal, kumaş ve baharat gibi malların ticareti yapılmıştır. Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticaret, Nil ve Fırat nehirleri boyunca gerçekleşmiştir. M.Ö 2. Yüzyıldan itibaren, Çin’den başlayarak İran üzerinden Mezopotamya’ya ulaşan ve oradan Akdeniz kıyısındaki Antakya ve Sur limanlarına bağlanan kara yolu olmuştur. Zamanla, siyasi ve ekonomik koşulların değişmesiyle İpek Yolu yeniden şekillenmiştir ve uluslararası bir ticaret ağı durumuna gelmiştir. Orta Asya üzerinden Roma İmparatorluğu’na kadar uzanan bu ağ, ticaretin yayılmasına katkı sağlamıştır (Işıktaş ve Duran, 2017: 585; Günay vd., 2019). İpek yolu, 15. ve 16. yüzyıllarda coğrafi keşiflerin başlarına kadar, uluslararası ticaretin en önemli yolu olmuştur. Ancak, Avrupa’da başlayan coğrafi keşifler, dış ticarete büyük değişikliklere yol açmış ve Hindistan’a deniz yolunun bulunması, yeni ticaret yollarının oluşmasını sağlamıştır (Günay vd., 2019). Bu keşifler, Avrupa’nın Asya, Afrika ve Amerika ile doğrudan ticaret yapılmasına olanak sağlamıştır. 16. Yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri, Asya, Afrika ve Amerika’da koloniler kurarak bu bölgelerden hammadde ve değerli madenler ithal etmeye başlamışlardır (Akagündüz vd., 2016: 444-447).

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Sanayi Devrimi, İngiltere’de buhar makinesinin icadıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra Avrupa ve Kuzey Amerika’ya yayılan bu devrimle beraber ulaşımda buharlı gemiler, demiryolları ve uçaklar kullanılmaya başlanmıştır (Berktaş ve Oraklıbel, 2021). Bu da ticaretin hızlanmasına ve hammadde ithal edilip işlenmiş ürünlerin ihraç edilmesi şeklinde bir dış ticaret ağı oluşturmuştur. Ticaretin, yerel ve bölgesel düzeyden dünya geneline yayılması oluşan bu ağı gün geçtikçe güçlendirmiştir. Diğer yandan Sanayi Devrimi’nin İngiltere’de ortaya çıkması, ekonomik yapısı ve mali gücü sayesinde İngiltere, Avrupa’nın ekonomi merkezi haline gelmiştir. Uzun dönem monarşi ile yönetilmiş olan İngilizler, mülkiyet ve özgürlük haklarının savunulmasında öncü olmuşlardır. Fransızca’ da “laissez faire” olarak bilinen ve insanların istediklerini yapmakta özgür olduğunu ifade eden görüş, ticari faaliyetlerde özel sektöre yer verilmesini sağlamıştır. Bu dönemde, Adam Smith’in “Milletlerin Zenginliği” kitabında yer alan, serbest piyasa mekanizmasını ifade eden “görünmez el” kavramı ön plana çıkmış. Ekonomide düzeni sağlamak amacıyla hangi malların üretileceği, kimler için üretileceği, üretilen malların miktarının belirlenmesi gibi sorunları çözmek için görünmez el kavramından yararlanılmıştır (Gürz, 2019: 2-3). Dolayısıyla, 19. yüzyılda, serbest ticaret ilkeleri yaygınlaşmaya başlamış, serbest ticaretin öncüsü olan İngiltere, Corn Laws gibi korumacı yasaları kaldırmış ve serbest ticaret antlaşmaları yoluyla gümrük vergilerini kaldırarak uluslararası ticareti teşvik etmiştir (Kırlı, 2023).

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, dünyada büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Savaşın bitiminden sonra iki yeni süper güç, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olmuştur. Savaş öncesinde dünyanın hâkim ülkesi İngiltere güç kaybetmiş. İngiltere’nin güç kaybetmesi, ABD ve SSCB’nin dünya politikasında etkisinin hızla artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, savaşın nedeniyle uluslararası ticarete korumacılığın yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Dünya ekonomisinde birtakım sorunlar (dış ticaret açığı sorunu, dış ticarete milli paraların ödeme aracı olarak kabul edilmemesi, ekonomik kriz) ortaya çıkmıştır. 1929 krizinin de etkisiyle, dış ticarete yaşanan bu sorunlara çözüm yolu bulmak amacıyla iktisadi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. 1947’de kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), tarifelerin indirilmesi ve ticaretin serbestleştirilmesi sağlanmıştır. 1995’te GATT’ın yerini Dünya Ticaret Örgütü (WTO) almıştır (Akın, 2017: 121-125).

2.1. Dış Ticaretin Nedenleri

Ülkelerin ticaret yapma nedenleri ekonomik açıdan ele alındığında, ilk olarak rekabet avantajı sağlama isteği ön plana çıkmaktadır. Rekabet avantajı, bir ülkenin diğerlerine kıyasla

daha etkin ve verimli olduğu sektörlerde, kaynaklarının, teknolojisinin, mühendislik becerilerinin vb. diğer ülkelere göre gelişmiş olmasıdır. Örneğin, bir ülkenin fazla miktarda tarım arazisine sahip olması, tarım ürünleri üretiminde avantaj elde etmesini sağlarken, başka bir ülkenin ise mühendislik ve otomotiv endüstrisindeki uzmanlığı ilgili alanlarda avantaj sağlamasını mümkün kılmaktadır. Uluslararası ticaret, ülke içerisinde üretilen malların küresel pazarlarda rekabetle karşılaşması sonucunu doğurur. Bu rekabetin varlığı, üretimde verimlilik artışı, inovasyon ve daha az maliyetle daha kaliteli ürünlerin üretimini teşvik etmektedir. Bu aynı zamanda, tüketicilere daha iyi ürünlerin sunulması anlamını taşımaktadır (International Trade Council, 2019).

Her ülke sahip olduğu kaynaklarla ihtiyacı olan her şeyi üretebilme potansiyeline sahip olamayabilir. Dolayısıyla ülkeler, yerel üreticinin karşılayamadığı üretim ihtiyacını gidermek amacıyla dış ticaret yaparlar. Bu kapsamda dış ticaret, bir ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla diğer ülkelerle kaynaklarını paylaşması anlamına gelmektedir. Ülkeler, dış ticaret aracılığıyla vatandaşlarının çok daha çeşitli ve kaliteli ürünlere erişimini sağlamaktadır. (Nwandu vd., 2021).

Ülkelerin dış ticaret yapma nedenlerinden bir diğeri ise, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olası pozitif etkileridir. Literatürde, dış ticaretin ekonomik büyümeyi etkileme kanalları ve iktisadi büyüme üzerindeki potansiyel etkileri üzerine farklı görüşler mevcuttur (McDonald, 2009). Klasik ekole göre, dış ticaret uluslararası uzmanlaşmaya imkân tanıyarak faktör verimliliğini ve dolayısıyla toplam üretimi artırmaktadır. Neoklasik iktisatçılar ise ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre uzmanlaşarak üretim yapmaları ve bu ürünlerin ticaretini serbest bırakmaları gerektiğini öne sürmektedir. Nitekim onlara göre serbest ticaret piyasa verimliliğini ve dolayısıyla da genel ekonomik refahı artırır. Neoklasik ekole göre ticari engeller (gümrük tarifeleri, kotalar vb.) kaynak dağılımını bozarak verimliliği düşürür ve refah kaybına neden olur. Neoklasik iktisatçılar, serbest ticaretin genel olarak refah artırıcı bir etkisi olduğunu savunmakla birlikte bazı durumlarda devlet müdahalesinin gerekliliğini de göz ardı etmezler. Örneğin, piyasa başarısızlıkları, dışsallıklar ve stratejik ticaret politikaları, ticaret politikalarının doğru bir şekilde tasarlanması açısından göz önünde bulundurulmalıdır. Keynesyen iktisatçılar ise dış ticareti iktisadi faaliyetler, istihdam, gelir dağılımı ve makroekonomik istikrar üzerindeki etkileri üzerinden değerlendirirler. İhracatı toplam geliri artırıcı bir faktör olarak değerlendiren bu iktisatçılar, ithalatı toplamdan bir sızıntı olarak görmüşlerdir. Keynesyen görüş, ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki gelir artırıcı etkisine vurgu yapmıştır (İspir vd., 2009: 60). Bu bağlamda bazı iktisatçılar (Kruger, 1975; Balassa,

1978; Tyler, 198; Srinivasan, 1985), dış ticaretin, emek verimliliğini ve kapasite kullanım oranını artırması, teknolojik ilerlemeye olanak sağlaması ve istihdam imkanları yaratması nedeniyle ülkelerin üretimlerini ve refahlarını artıracığını savunmuşlardır. İhracata dayalı büyüme hipotezinin ve içsel büyüme modellerinin öncüleri olarak kabul edilen bu iktisatçılara göre, ihracatın genişlemesi rekabeti artırarak kaliteli ürün üretimini teşvik eder ve ölçek ekonomilerini mümkün kılar. Böylece istihdam ve işgücü verimliliğinde artış sağlanır. Dış piyasalarda oluşan rekabet baskısı ise teknolojik yenilikleri tetikleyerek ekonomiyi daha dinamik hale getirir (Aktaş, 2009: 36; İspir vd., 2009). Bu kapsamda, ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel etkilerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Uçan ve Koçak, 2014: 52):

- ✓ İhracat yapan ülkeler, dış pazarlara açılarak ölçek ekonomilerinin avantajlarından faydalanma fırsatı bulur. Bu süreç, üretim maliyetlerini düşürür ve verimliliği artırır.
- ✓ Verimlilik artışı, dış ticaretin getirdiği kazançlarla birleşerek firmaların rekabet gücünü yükseltir.
- ✓ İç pazarın sınırlı imkanlarından ziyade uluslararası piyasalara yönelmek, teknolojik gelişmeleri teşvik eder. Bu süreç aynı zamanda ülkeler arası rekabeti de artırır.
- ✓ Dış ticaretin artması, döviz gelirlerini artırarak dış ticaret hadlerini iyileştirir (Korkmaz ve Aydın, 2015).
- ✓ Dış ticaretin fayda ve maliyet birleşimi, bir ülke için çeşitli fırsatlar sunar; maliyetlerin düşmesiyle ürün çeşitliliği artar ve ürün kalitesi yükselir.
- ✓ Daha iyi üretim ve yönetim uygulamalarını teşvik ederek verimliliği artırır (Yılmaz, 2010: 246).

Keynesyen iktisatçılar her ne kadar dış ticaretin ekonomik refahı artırma potansiyeli olduğunu kabul etseler de stratejik sektörlerin korunması, istihdamın desteklenmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması için gerekli müdahalelerin yapılmasını önerirler.

Dış ticaret, aynı zamanda hem ülke içinde hem de ülkeler arasında siyasi ilişkilerin bir parçasıdır (McDonald, 2009). Ülkelerin ticaret yapma motivasyonları arasında, politik ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi amacını da önemli bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür. Ticaret hacmindeki artış, ülkeler arasında ekonomik bağların derinleşmesine yol açar. Bu da genellikle ülkelerin birbirlerine olan güvenlerini artırarak daha yakın ilişkiler kurmalarına olanak sağlar (Nwandu vd., 2021). Ayrıca ülkeler arasında karşılıklı ekonomik

bağların güçlenmesi, iş birliğini ve dolayısıyla da anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü teşvik eder. Çünkü ticari ilişkilerini devam ettirmek isteyen ülkeler genellikle barışçıl çözümleri tercih ederler ve çatışmalardan kaçınırlar. Böylece ticaret aracılığıyla elde edilen kazançlar, çatışmaların maliyetlerini azaltarak barışın korunmasına katkı sağlar (Lieberman, 2004).

2.2. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

Dış ticareti analitik olarak inceleyen ilk ekonomist, Klasik İktisat Okulu'nun öncüsü olarak kabul edilen Adam Smith'tir. Smith öncesi ise, özellikle Avrupa başta olmak üzere Batı dünyasında 16. yy.'dan 18. yy.'a kadar hâkim olan ekonomi politikalarının temelinde yatan düşünce Merkantilizm'dir (Uğur, 2022: 3).

Merkantilistler, bir ülkenin refahını artırmak için dış ticaretin teşvik edilmesi ve ticaret dengesinin ülke lehine çevrilmesi gerektiğini savunmuştur. Onlara göre, bu amaç kapsamında, ihracatın artırılması, ithalatın ise sınırlandırılması gerekmektedir. Çünkü ithalatın artması, ihracat ile ülkeye giren altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ülke dışına çıkarılması demektir. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik gücünü ve refahını artıran bu değerli madenlerin, ülke içerisinde kalması ve birikebilmesi için devletin ekonomiye ithalat vergileri ve kotolar gibi kısıtlayıcı ticaret politikaları üzerinden müdahale etmesi gerekir. Aynı zamanda, bu politikaların planlı ve tutarlı olmasının da ülke refahı için gerekli olduğunu ileri sürerler (Savaş, 1997; Güngör, 2006).

Merkantilistlerin aksine ticaretin ulusal zenginliği artıran bir faaliyet olmadığını savunan Fizyokrasi düşüncesi ise 18. yüzyıl Fransası'nda ortaya çıkmıştır. Fizyokrasi ekolünün temelinde, ekonominin doğal yasalar tarafından şekillendirildiği düşüncesi yatmaktadır. Tarım sektörünü ekonominin en verimli faaliyet alanı olarak gören ve desteklenmesi gerektiğini savunan Fizyokratlar, iktisadi liberalizmi savunan düşünceleriyle Merkantilist düşünceden ayrılırlar (Alkin, 1975: 26). Fizyokratların ekonomik anlayışı, doğal düzen kavramına dayanır. Doğal düzen, ekonomideki işleyişin devlet müdahalesi olmadan kendiliğinden dengeye geleceği inancını ifade eder. Bu bağlamda Fizyokratlar, ekonomik serbestliği savunan ilk düşünürler arasında yer almaktadır. Tarımı ön plana çıkaran bir zenginlik anlayışını benimseyen Fizyokratlara göre, ticaret, malların mallarla mübadele edildiği ve artık bir değer yaratmayan faaliyet olarak görülmektedir (Eker vd., 1994: 9-10; Güngör, 2006).

Tablo 2.1'de Merkantilizm ve Fizyokrasi'nin karşılaştırmalı olarak savundukları düşünceler özetlenmiştir.

Tablo 2.1. Fizyokrazi ve Merkantilizm Karşılaştırması

Özellikler	Fizyokrazi	Merkantilizm
Devletin Rolü	Devlet müdahalesi sınırlı olmalıdır.	Korumacı politikalar uygulanmalı ve devlet müdahalesi gereklidir.
Ticaret Politikaları	Hâkim serbest piyasa	İthalat kısıtlamaları ve koruyucu tarifeler uygulanmalıdır.
İktisadi Düşüncenin Temeli	Doğal düzen geçerlidir. Tarımsal üretimin verimliliği söz konusudur	Ekonomik refahın artması için ticaret fazlası sağlanmalıdır.
Zenginliğin Kaynağı	Tarımsal üretim	Altın ve gümüş (değerli madenler) birikimi
Ekonominin Temeli	Tarım	Ticaret ve sanayi
Vergilendirme	Yalnızca tarım gelirleri üzerinden alınan tek vergi sistemi.	Çoklu vergi sistemi

Kaynak: (Gleicher, 1982; Aydemir ve Güneş, 2006)

2.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith (1723-1790), 1776 yılında yayınlanan ve iktisadi düşüncelerini açıkladığı Milletlerin Zenginliği kitabında, uluslararası ticaretin ve ekonomik iş birliğinin temel ilkelerinden biri olan Mutlak Üstünlükler Teorisi'ni detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Teoriye göre, ülkeler belirli malları diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle üretebildikleri takdirde, o mallarda mutlak üstünlüğe sahiptir. Ülkeler, mutlak üstünlüğe sahip oldukları malları üretip ihraç ederken, mutlak üstünlüğe sahip olmadıkları malları diğer ülkelerden ithal etmelidirler. Bu, her ülkenin kaynaklarını en verimli şekilde kullanmasını sağlar. Mevcut uzmanlaşma süreciyle birlikte ülkelerin artan üretimi, ticaret yaptığı diğer ülkelerle paylaşılır. Dolayısıyla, uluslararası ticarete yer alan tüm ülkelerin ortak bir fayda elde etmeleri sağlanır. Ülkeler, en verimli oldukları alanlarda üretim yaparak dünya genelindeki kaynakların en etkin şekilde kullanılmasını sağlar (Dinler, 2016).

Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin temelinde uzmanlaşmayla beraber iş bölümü bulunmaktadır. Smith'e göre iş bölümü, görünmez elin (doğal düzen) bir parçasıdır. İş bölümünde, işçiler tek bir işle ilgilendiğinden doğal olarak yaptıkları işte uzmanlaşırlar. Ayrıca,

bir işten diğer bir işe geçiş aşamasında kaybedilen zamandan tasarruf edilir. Hem uzmanlaşma hem de zamandan tasarruf sağlanması, malın üretim sürecindeki verimliliğinin artırır. Böylece daha hızlı ve daha düşük maliyetle üretimin gerçekleşmesi söz konusu olur (Yazıcıoğlu, 2023: 32). Smith, iş bölümünü, toplu iğnenin yapım aşaması örneği üzerinden açıklar. Bir iğnenin üretim aşamalarını tek tek ele alan Smith, toplu iğne üretiminin bütün aşamalarında tek bir işçinin çalışması yerine üretimin her bir aşamasında farklı işçilerin çalışmasının, daha kısa sürede ve daha fazla miktarda toplu iğne üretilmesini sağlayacağını ifade eder (Smith, 2016: 5-23).

Smith, bir ülkenin hangi ürünlerde uzmanlaşması gerektiğine piyasa koşullarının karar verdiğini öne sürer. Ancak, bir ülkenin belirli ürünlerde uzmanlaşması, bir dizi faktörün etkileşimiyle şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bu faktörler arasında doğal kaynaklar, iklim koşulları, insan kaynakları, teknoloji altyapısı, eğitim düzeyi, altyapı yatırımları ve ekonomik politikalar gibi unsurlar bulunur. Bu bağlamda, bir ülkenin üstünlüğünün hem doğal hem de kazanılmış faktörlere bağlı olabileceği göz ardı edilmemelidir (Kutlu, 2004: 23).

Doğal üstünlük, bir ülkenin coğrafi konumu ve doğal kaynaklarından sağlanan avantajlara dayanır. Bu avantajlara, bir ülkenin iklimi, altın ve demir madenleri, doğalgazı, petrolü veya belirli bir sektörde tecrübeli işçileri örnek gösterilebilir. Bununla birlikte kazanılmış üstünlük, bir ülkenin yatırım yaparak elde ettiği ürün teknolojisinde ileri düzeyde olması durumudur (Palacıoğlu, 2018: 8-9). Bu durum, teknolojik gelişmeler, AR-GE faaliyetleri, eğitim ve mühendislik yetenekleri ve bilgi birikimi ile ilişkilidir. Belirli bir sektörde yenilikçi çözümlerin geliştirilmesi veya üretim süreçlerinin verimli bir hale getirilmesi ile üstünlük elde edilebilir. Ayrıca, bu süreçte uzun vadeli planlama yapılması ve devletin ekonomiye müdahalesini gerektiren durumların olabileceği dikkate alınmalıdır (Kutlu, 2004: 23).

2.2.2. Karşılaştırmalı (Mukayeseli) Üstünlükler Teorisi

David Ricardo'nun (1772-1823), Mukayeseli Üstünlükler Teorisi, uluslararası ticaretin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir ve Ricardo tarafından 1817 yılında yayımlanan "Ekonomi Politğin ve Vergilendirme İlkeleri" (Principles of Political Economy and Taxation) adlı eserinde detaylandırılmıştır. Bu teori, ülkelerin belirli malların üretiminde diğer ülkelere göre daha düşük fırsat maliyetine sahip oldukları takdirde, o mallarda uzmanlaşmaları gerektiğini savunur. Mukayeseli üstünlük, mutlak üstünlükten farklı olarak, bir ülkenin bir malı daha düşük maliyetle üretip üretmemesine değil, diğer mallara göre daha düşük fırsat maliyeti ile üretebilmesine dayanır.

Ülkeler, mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Bu, her ülkenin üretim kapasitesini en verimli şekilde kullanmasını sağlar. Uzmanlaşan ülkeler, ürettikleri malları ihraç eder ve mukayeseli üstünlüğe sahip olmadıkları malları ithal eder. Bu şekilde, tüm ülkeler toplam refahlarını artırır.

David Ricardo'nun Mukayeseli Üstünlükler Teorisi, uluslararası ticaretin ve uzmanlaşmanın temellerini oluşturarak ülkelerin karşılıklı olarak fayda sağladığı ve toplam refahın arttığı bir ticaret düzeni önerir. Bu teori, uluslararası ticaret politikalarının ve ekonomik iş birliklerinin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Ricardo'dan sonraki dönemde, ekonomilerin refahını arttırmada uluslararası ticaretin önemli bir rol oynadığı düşüncesi kapitalizmin temel kabulü haline gelmiştir (Eğilmez, 2020). Ancak, günümüze kadar gelen bu teori, John Stuart Mill (1806-1873) tarafından, dış ticaretin yapılmasının nedenleri üzerinde durulduğunu; fakat ticaretin hangi mübadele oranına göre yapılacağını açıklamadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Mill, ticarete mübadele oranını açıklayan “karşılıklı talep kanununu” geliştirmiştir. Mill, iki ülke arasında ticaretin gerçekleşmesi için her iki ülkenin de diğer ülkenin mallarına talep göstermesi gerektiğini savunur. Bir ülkenin ihraç mallarına olan talep, diğer ülkenin ithal mallarına olan talep ile dengelenir. Mill'in teorisine göre, uluslararası ticarete değişim oranı (fiyat oranı), iki ülkenin karşılıklı taleplerine bağlı olarak belirlenir. Bu oran, her iki ülkenin de ticaretten fayda sağlamasını mümkün kılar. Mill'in bu görüşleri Alfred Marshall (1842-1924) tarafından “teklif eğrileri analizi” kapsamında geliştirilmiştir. Teklif eğrileri, bir ülkenin dış ticarete diğer ülkeye hangi miktarda mal sunacağını ve karşılığında hangi miktarda mal talep edeceğini gösterir. Bu analiz, ticaret dengesini ve değişim oranlarını anlamak için kullanılır ve uluslararası ticaret politikalarının ve ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynar (Dinler, 2016; 560-564).

2.2.3. Heckscher-Ohlin Teorisi

Ricardo ve Smith, uluslararası ticareti açıklarken emek verimliliğinin önemini vurgulamıştır; ancak, ülkeler arasındaki emek verimliliğinin farklılıklarını etkileyen nedenleri yeterince açıklamamışlardır. Bu eksikliği gideren isimler, Eli Heckscher (1909-1987) ve Bertil Gotthard Ohlin (1899-1979) olmuştur. “Faktör Donatımı Teorisi” veya daha yaygın olarak bilinen adıyla “Heckscher-Ohlin Teorisi”ne göre, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü belirleyen temel unsur, faktör yoğunluğudur. Ülkeler bol miktarda sahip oldukları faktörleri yoğun olarak kullanan malların üretiminde uzmanlaşarak bu malları ihraç eder ve diğer malları ithal eder. Bu, kaynakların verimli kullanılmasını sağlar ve toplam refahı artırır. (Yüksel ve

Sarıdoğan, 2011). Heckscher-Ohlin Teorisi, aynı zamanda, ticaretin üretim faktörleri üzerindeki etkilerini de açıklar. Ticaret, faktör fiyatlarını etkileyerek gelir dağılımını değiştirir; bol olan faktörün geliri artarken, kıt olan faktörün geliri düşebilir.

3. YENİ (DİĞER) TİCARET TEORİLERİ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki endüstri ticaretini açıklayan faktör donatımı teorisi, küreselleşme ile birlikte ticari ilişkilerin gelişmesi ve dönüşümü ile birlikte evrilen bir perspektife sahiptir. Ülkeler, bir yandan belirli mallarda uzmanlaşırken diğer taraftan kendi aralarında yoğun ticaret ilişkilerini sürdürmüştür. 1960'lı yılların başlarından itibaren, uluslararası ticari ilişkilerdeki bu yoğunluğun ve bu kapsamdaki ampirik çalışmaların bir sonucu olarak bir dizi yeni dış ticaret teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teorilerden biri olan “Nitelikli İşgücü Teorisi”, Donald B. Keasing (1935-1993) ve Peter Bain Kenen (1932-2012) tarafından geliştirilmiştir. Teori, bir ülkenin ekonomik başarısının ve uluslararası ticaretteki rekabet gücünün, sahip olduğu nitelikli işgücünün düzeyi ile doğrudan ilişkili olduğunu savunmaktadır. Nitekim nitelikli işgücü, daha yüksek katma değerli ürünlerin ve hizmetlerin üretimini mümkün kılar. Teknolojik yenilikler ve ilerlemeler, nitelikli işgücü tarafından kolayca benimsenir ve uygulanır. Bu, bir ülkenin üretkenliğini ve rekabet gücünü artırır. Nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler bu alanda uzmanlaşırken, nitelikli işgücü eksikliği yaşayan ülkeler ise daha düşük nitelikli işgücüyle üretilebilen mallar üzerinde uzmanlaşmaktadır. Nitelikli işgücüne sahip ülkeler, yüksek teknoloji ve bilgi yoğun ürünlerin üretiminde ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu, uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlar (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011).

İkinci teori, Posner (1961) tarafından geliştirilen “Teknoloji Açığı Teorisi”dir. Bu teori, AR-GE yatırımları yapan ve yeni mal/üretim yöntemleri geliştiren ülkelerin avantajlarına odaklanmaktadır. Teknoloji Açığı Teorisi, ülkelerin teknolojik yenilik ve gelişme düzeylerindeki farklılıkların uluslararası ticaret ve rekabet avantajlarını nasıl etkilediğini açıklar. Yenilikçi ülkeler, teknolojik gelişmeleri ilk benimseyerek rekabet avantajı elde ederler; bu avantaj, zamanla teknolojinin diğer ülkelere yayılmasıyla değişebilir. Ancak, diğer ülkeler tarafından yeni malın üretilebilmesi için belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Bu süreçte, malı üreten ülke, patent hakkıyla üretimde tekel durumundadır ve ihracat üstünlüğüne sahiptir. Bu üstünlük, patent hakkının sona ermesi ve diğer ülkeler tarafından yeni üretilen malın taklit edilmesiyle son bulmaktadır (Posner, 1961: 320-340).

Üçüncü teori, “Ürün Dönemleri Hipotezi”, Raymond Vernon (1966) tarafından geliştirilmiştir. Bu hipoteze göre, yeni malların üretilmesi ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi bağlamında gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilir. Ancak, gelişmiş ülkeler, Teknoloji Açığı Teorisi’nde olduğu gibi, ürettiği mallarda rekabet gücünü kaybedene kadar beş aşamadan geçer. İlk olarak, yeni üretilen mal yurt içi piyasaya yöneliktir. Daha sonra, ürünün olgunlaştığına

karar verilip ihracatına başlanır. İhracatı yapılan malın diğer ülkeler tarafından üretilmesine olanak vermek amacıyla ülke dışına lisans verilir. Lisansa sahip olan ülkeler, düşük maliyet avantajıyla o malın tüm ihracatını yapmaya başlarlar. Üretim, düşük maliyetli işgücü ve üretim faktörlerine sahip gelişmekte olan ülkelere kayar. Son olarak, patent hakkının ve üretimi kısıtlayan lisansın ortadan kalkmasıyla birlikte ilk üretici olan ülke, söz konusu malın ithalatçısı konumuna gelir. Mevcut aşamalardan geçen ülkelerin, ürün dönemleri tamamlanmış olur. Ürün, pazarda eski popülerliğini yitirmeye başlar ve talep düşer. Üretim ve satışlar azalır, bazı durumlarda ürün piyasadan çekilir. Üretim, tamamen düşük maliyetli ülkelerde yoğunlaşır ve yenilikçi ülkeler yeni ürünlere odaklanır (Dinler, 2016).

Dördüncü teori, Staffan Burenstam Linder (1961)'in "Tercihlerde Benzerlik Teorisi" dir. Bu teori, geleneksel ticaret teorilerinden farklı olarak, ülkeler arasındaki ticaretin büyük ölçüde tüketici tercihleri ve gelir düzeylerindeki benzerliklere dayandığını savunur. Ülkeler, tüketici talepleri ve yaşam standartları benzer olan diğer ülkelerle ticaret yapar. Teori, özellikle sanayi ürünleri ticaretinde geçerlidir. Gelişmiş ülkeler, benzer gelir düzeylerine ve tüketici tercihlerine sahip diğer gelişmiş ülkelerle sanayi ürünleri ticareti yapma eğilimindedir. Bir ülkenin ihracat yapısı, büyük ölçüde iç pazarındaki taleplerle şekillenir. Ülkeler, iç pazarda talep edilen malları üretir ve benzer taleplere sahip ülkelerle bu malların ticaretini yapar. Teori, talep olgusunu dikkate alması dolayısıyla faktör donatımı teorisinden farklılaşmaktadır (Aşık ve Karadam, 2022: 83).

Yeni ticaret teorileri kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer teori, "Ölçek Ekonomileri Teorisi"dir. Geleneksel karşılaştırmalı üstünlük teorisi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları mallarda uzmanlaşarak ticaret yapmalarını öngörürken ölçek ekonomileri teorisi, bu uzmanlaşmanın büyük ölçekli üretimle birleşerek maliyet avantajlarını artırabileceğini savunur. Diğer taraftan, Heckscher-Ohlin teorisi, ülkelerin faktör donanımları doğrultusunda ticaret yaptıklarını öne sürerken ölçek ekonomileri teorisi, bu faktör donanımlarının büyük ölçekli üretim ve verimlilik artışları ile birleşerek ticaret modellerini şekillendirebileceğini ifade eder. Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip benzer mallarının olması durumunda, karşılaştırmalı üstünlük derecelerini artırmak için ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanırlar. Teori, faktör donatımı teorisinin aksine, benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında da uluslararası ticaretin gerçekleşebileceğini öne sürer. Aslında ölçek ekonomilerinin, uluslararası ticaret teorilerinin ötesine geçerek, büyük ölçekli üretim ve maliyet avantajlarının ticaretin doğasını nasıl şekillendirdiğini gösterdiği ifade edilebilir (Stigler, 1958).

Son olarak, “Monopolc Rekabet Teorisi”, gelişmiş ülkeler arasındaki dış ticareti ölçek ekonomileri ve endüstri içi ticaret kavramlarıyla açıklar. Endüstri içi ticaret, belirli bir sanayi malının farklılaştırılarak ülkeler arasında karşılıklı olarak ihracat ve ithalatının yapılmasını ifade eder (Dinler, 2016). Bu teori kapsamında endüstri içi ticaret, aynı endüstride aynı mal grubunun hem ihracat hem de ithalatının yapılmasıdır. Günümüzde bu malların, birbirleri yerine ikame edilebilme özelliğine sahip olmakla beraber; renk, Şekil, görünüş, marka, isim ve bir takım reklamlarla diğer ürünlerden farklı olduğu algısı oluşturulur. Bu Şekilde piyasanın oluşturulması, monopolcü rekabet olarak adlandırılır. Ayrıca, monopolcü rekabet teorisi, ölçek ekonomilerine de yer verir. Teoriye göre, firmaların üretimde uzmanlaşma derecelerinin artması, ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlar. Dolayısıyla, lek ekonomileri nedeniyle, üretilen malların parça başına maliyetleri azalır ve firmalar bu durumdan büyük avantaj sağlar. Monopolc rekabet, firmaların yenilik yapma ve verimliliklerini artırma eğiliminde olmalarını sağlar. Rekabet, firmaları daha iyi ürünler sunmaya ve maliyetleri düşürmeye teşvik eder. rn eşitliliği, tüketicici refahını artırır. Tüketiciler, ihtiyaçlarına ve tercihlerine en uygun ürünü seçme Őansına sahip olur.. Monopolc rekabet, belirli bölgelerde endüstriyel kümelenmelerin oluşmasına katkıda bulunabilir. Bu kümelenmeler, firmaların maliyetlerini düşürmelerine ve rekabet gücünü artırmasına yardımcı olur (Parenti vd., 2017).

4. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, coğrafi olarak Asya ile Avrupa'nın kucaklaştığı stratejik bir konuma sahip olmuş ve bu eşsiz konumuyla kültürel bir çeşitliliğe kucak açmıştır. Bu tarihsel ve coğrafi zenginlik, Türkiye'nin ekonomik yapısına da yansımış, dış ticaret potansiyelini artırmıştır. Buna rağmen; özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ve 1929-1946 yılları hariç sürekli varlığını sürdüren cari açık, günümüzde de Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunlarından birisidir (Aydın ve Beşballı, 2018). Nitekim Merkez Bankası verilerine (TCMB) göre; cari işlemler açığının 2021 yılında 14.9 milyar dolara, 2022 yılında 49.1 milyar dolara, 2023 yılında 45.2 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2024 yılının mart ayı itibarıyla da cari işlemler dengesi, 4.544 milyon dolar açık vermiştir. Türkiye'de tarihsel süreç içinde, bu sorunu hafifletmek veya aşmak amacıyla çeşitli stratejiler ve politikalar izlenmiştir. Bu politikaların temel amaçları arasında, cari açığın düşürülmesiyle birlikte enflasyonun kontrol altına alınması, işsizlik oranlarının azaltılması, gelir adaletinin sağlanması ve ekonomik büyümeyi destekleyecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi bulunur. Bu bağlamda 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararları, Türkiye'nin ekonomik yapısını ve politikalarını köklü bir şekilde değiştirmiş, modern Türk ekonomisinin şekillenmesinde belirleyici reformlardan biri olmuştur (Saçık, 2009).

4.1. 1980 Öncesi Uygulanan Ekonomi Politikaları

Türkiye'de 1980 öncesi dönemde izlenen ekonomi politikaları, çeşitli siyasi ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, siyasi bağımsızlığını devam ettirebilmesi güçlü ve sağlam bir ekonomiyle mümkündü. Türkiye ekonomisinin gelişimini sağlamak amacıyla sınırlı olan kaynakların etkin bir şekilde, kalkınma hedeflerine yönelik olarak kullanılması söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye'de ekonomik planlama düşüncesi 1933 yılında hazırlanan sanayi planları ile başlamıştır (Uzunkaya, 2020; 15).

1929'da yaşanan küresel ekonomik krizin ardından, 1933-1937 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu plan, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi amacıyla devletçilik politikasıyla desteklenmiştir (Köksal, 1973: 6). Türkiye'nin ilk sanayi planı olan söz konusu plan, 1934 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, ithalatın yaklaşık %50'sini oluşturan beş ana sanayi kolu belirlenmiştir. Bunlar; dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün), seramik sanayi (şişe cam, porselen), selüloz sanayi (selüloz, kâğıt, suni ipek), kimya sanayi (zaç yağı, klor, sud kostik, süper fosfat), maden sanayi (demir, kömür, bakır, kükürt) idi. 1930 yılında toplam ithalat 147.5 milyon lira iken, bu beş sanayi kolunun ithalat

hacmi 65 milyon lira olmuştur. Ayrıca planda sanayi yatırımlarının yanı sıra enerji üretimi, altın ve petrol arama faaliyetleri de yer almıştır. Bu plan ile sanayileşme sürecinde dışa bağımlılığı azaltarak yerli üretimi artırmak amaçlanmıştır (Polatoğlu, 2017: 57).

1939 yılına gelindiğinde Türkiye’de, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’na birtakım konular (yatırım ve ara malların imal edildiği sanayi tesisleri kurulması) eklenmiş ve bu doğrultuda İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıkları yapılmıştır. Sümerbank, Etibank ve Denizbank gibi kurumlara uygulanacak projeler için kaynak ayrılmıştır. Bu dönemde, 1930-1932 yılları arasında ortalama %3.5 olan büyüme hızı, 1933-1939 yılları arasında %8.1 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1930-1937 yılları arasında dış ticaret fazla vermekle beraber denk bütçe politikası izlenmiştir. Yine bu dönemde birçok yabancı sermayeli şirket ve demiryolları millileştirilmiştir. Ancak 1938-1943 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla uygulanamamıştır (Soylu ve Yaktı, 2012: 375-376). Savaşın sona ermesiyle 1946 İvedi Sanayi Planı ve 1947 Vaner Planı (Türkiye İktisadi Kalkınma Planı) gibi farklı planlar uygulanmak istenmiştir. Ancak bu süreçte planlı ekonomiye geçiş çabaları başarısız olmuştur (Uzunkaya, 2020: 15).

Çok partili demokrasiye geçilen 1946 yılında, çok sayıda siyasi parti kurulmuş ve ülkede politik istikrarsızlık yaşanmıştır. 1950 yılında Adalet Partisi’nin iktidara gelmesiyle çok partili dönemde ilk defa seçimle iktidar değişikliği yaşanmıştır (Topuz, 1972:171). 1950’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisi, ithal ikameci sanayileşme stratejisini benimsemiştir. Bu strateji, ithalatı kısıtlayarak yerli sanayiye korumak ve geliştirmek amacına dayanmıştır. Ancak ithalatın dış ticaret içerisindeki oranının hızla artması ve sürekli dış açıkların oluşması, ithal ikame politika araçları olan kotalar, ithalat yasakları ve gümrük duvarlarının uygulanmasına yol açmıştır. Aynı dönemin dış ticaret açığı ihracat gelirlerinin %50’sini aşmıştır. Sonuç olarak yoğun bir ödemeler dengesi sorunu yaşanmış ve bu, ülke ekonomisinin dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Kanca, 2012: 55-60). Bu yıllarda ülkeye gelen dış yardımlar ülkedeki döviz ihtiyacını geçici olarak gidermiş ancak uzun dönemde döviz bağımlılığı giderek artmıştır. 1954’ten itibaren hem dış ticarete hem de tarım sektöründe yaşanan tıkanıklık (ithalat kısıtlamaları, döviz sıkıntısı, üretimde yaşanan verimlilik düşüşleri vb.) nedeniyle iç pazara yönelik tüketim mallarının üretimini önceleyen bir üretim anlayışı ortaya çıkmıştır. 1958 yılına gelindiğinde, Avrupa İktisadi İş birliği Teşkilatı, dış yardımların devamlılığını bir istikrar programının uygulanması gerekliliğine bağlamıştır. Türkiye bu doğrultuda, 4 Ağustos 1958 yılında istikrar programını uygulamaya başlamıştır. Bu programla birlikte devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı

kontrol altına alınmış, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürünlerinin fiyatları artırılmıştır. Ancak alınan bu önlemler, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine neden olmuş ve 1959 yılında fiyat artışları devam etmiştir.

Tablo 4.1.'de görülebileceği üzere, 1950-60 döneminde ihracat 300 milyon dolar civarında seyretmekteyken, ithalat rakamları 500 milyon doları geçmektedir. Bu durum, ülkenin dış ticaretinin negatif olduğunu (dış ticaret açığı) göstermektedir. Bu dönemde, dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiği görülürken, 1952 yılında bu açık en yüksek seviyeye (22.3'ten 193'e) ulaşmıştır.

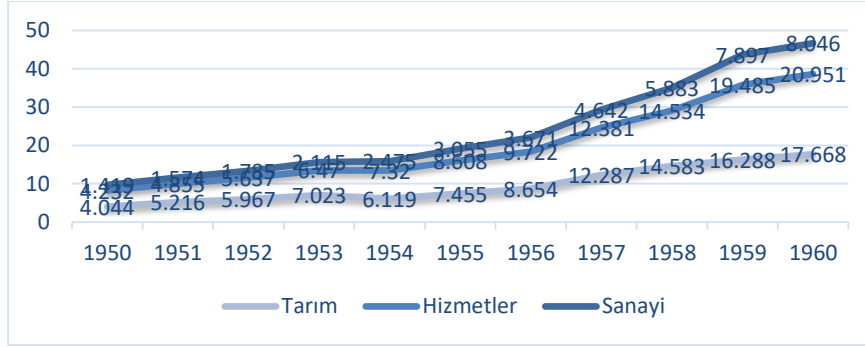
Tablo 4.1. Dış Ticaret Göstergeleri (1950-1960)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
1950	263.4	285.7	-22.3
1951	314.1	402.1	-88
1952	362.9	559.9	-193
1953	396.1	532.5	-136.4
1954	334.9	478.4	-143.5
1955	313.3	497.6	-184.3
1956	305.0	407.3	-102.3
1957	345.2	397.1	-51.9
1958	247.2	315.1	-67.9
1959	353.8	470	-116.2
1960	320.7	468.2	-147.5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923-2006)

Bu dönemde, Türkiye ekonomisi büyük ölçüde tarımsal üretime dayanmaktadır. Tarım sektörü, traktör ve modern tarım ekipmanlarının ithalatı ile mekanize edilmeye çalışılmıştır. Marshall Planı kapsamında alınan yardımlar, Türkiye'nin altyapısının geliştirilmesine ve tarımsal üretimin artırılmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu dönemde sanayi yatırımları sınırlı kalmasına rağmen tarımda makinelerin kullanılmaya başlanması, insan gücüne olan ihtiyacı azaltmıştır. Bu da işgücünün tarım sektöründen diğer (hizmetler, sanayi) sektörlere kaymasına

neden olmuştur (Kılıçbay, 1992; Kanca, 2012: 59-61). Nitekim Şekil 4.1’de görüldüğü üzere, tarım, hizmetler ve sanayi sektörleri bu dönem itibarıyla gelişme göstermiştir. Tarım sektörü özelinde, 1955 yılının sonlarına doğru ciddi artışların olduğu görülmektedir. Ancak bu dönemde, sanayi sektöründeki gelişmenin daha çok ön planda olduğu ve sanayi sektörünün Türkiye’nin ekonomik dönüşümünde önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.

Şekil 4.1. 1950-60 Yılları Tarım, Hizmetler, Sanayi Sektörlerinin Gelişimi

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923-2006)

1960 darbesi sonrasında, Türkiye ekonomisinde planlı kalkınma dönemi başlamıştır. 1963 yılında, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan bu planlar ile, ekonomik kalkınmanın sistematik ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde devlet, sanayi sektörünü teşvik etmek için büyük ölçekli KİT’ler kurmuş ve sanayi yatırımlarını artırmıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde, otomotiv, beyaz eşya ve elektronik gibi sektörlerde yerli üretim teşvik edilmiştir. Ayrıca, devlet destekli kredi ve sübvansiyonlar ile özel sektörün de yatırım hamlelerine dahil olması sağlanmıştır (Altınbaş, 2009; Bağır, 2022). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1961-1965) döneminde, devlet müdahalesi ve kamu ekonomisini önceleyen bir ekonomi politikası izlenmiştir. İlgili dönemde hem sanayileşmeye odaklanılmış hem de büyük ölçekli sanayi yatırımları teşvik edilmiştir. Bu planda, yatırımların yerli kaynaklarla finanse edilmesi ve ithal ürünlerin yerli üretimle ikame edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşımla, ülke ekonomisinin bağımsızlığı ve yerli üretim potansiyelinin artırılması hedeflenmiştir (Apak, 1993: 109).

1970’ler Türkiye ekonomisi için zorlu bir dönem olmuştur. 1973 yılında yaşanan petrol krizi, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. 1974 yılında ham petrol fiyatının 2,5 dolardan 11,6 dolara çıkması, dünya ekonomisindeki dengeleri yerinden oynatmış ve üretim maliyetlerinin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum arz şoku yaratarak toplam arzın azalmasına yol açmıştır. Azalan toplam arz, fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine ve istihdam

ile gelir düzeylerinin düşmesine neden olmuştur (Bilgili, 2016: 122). Petrol ihracatçısı bir ülke olan Türkiye'nin dış ticaret açığı bu fiyat artışlarından dolayı üç kat artmıştır. Bu kriz, Türkiye'de ödemeler dengesi açığının büyümesi ve döviz kıtlığı nedeniyle üretimin durması gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Dünya genelinde petrol tasarrufuna gidilmesine rağmen Türkiye'de petrol sübvansiyonları artırılarak tüketim teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, dış ticaret açığının 2.3 milyar dolara, bütçe açığının ise 303 milyon dolara çıkmasına yol açmıştır. Hükümet, döviz kıtlığını aşmak için dış borçlanmaya gitmiştir (Öztürk ve Saygın, 2017: 6).

1973'teki büyük petrol krizinde, dünya genelinde petrol şirketleri yoğun arama faaliyetlerine yönelirken Türkiye, yabancı sermayeyi kısıtlayan ve petrol aramalarını devlete bırakan 1702 sayılı "Petrol Reformu Kanunu" nu uygulamıştır (İlseven, 1991: 94). Kriz, petrol fiyatlarının yanı sıra tahıl fiyatlarının da yükselmesine neden olmuştur. Pamuk üretiminde yaşanan artış, Türkiye'nin pamuk alanında daha etkin olmasını sağlamıştır. Petrol krizi, yurtdışında çalışan vatandaşları da olumsuz etkilemiş ve döviz gelirlerinin azalmasıyla Türk işçiler ülkeye geri dönmek zorunda kalmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru Türkiye ekonomisi, ciddi bir ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Döviz rezervlerinin tükenmesi ve dış borçların artması, ekonomide yapısal reformların gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu kriz, 1980'de alınacak 24 Ocak Kararlarına zemin hazırlamıştır (Öztürk ve Saygın, 2017).

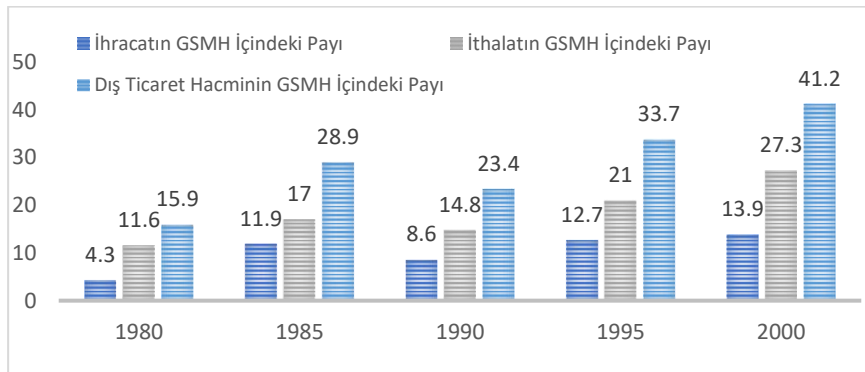
4.2. 24 Ocak 1980 Kararları

1980 sonrası dönemde liberal ekonomi politikaları, Türkiye'nin ekonomik yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale, yeni bir ekonomik dönemin başlangıcı olmuştur. 24 Ocak Kararları, Türkiye'nin bu dönemdeki ekonomik istikrarı sağlama, üretimin artırılması ve karaborsacılığın oluşmasını engelleme çabalarında önemli bir rol oynamıştır. 1970'lerin sonlarına doğru, Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon, döviz kurlarındaki istikrarsızlık, kamu borçlarının artması ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi sorunlar ekonomiyi olumsuz etkilemiştir (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 126-127). Bu bağlamda 24 Ocak Kararları, döviz kurlarının serbestleştirilmesi, faiz oranlarının serbest bırakılması, kamu kesimi harcamalarının kısıtlanması, kamu borçlarının azaltılması, özelleştirme sürecinin hızlandırılması ve dış ticarete liberalleşme gibi önlemleri içermektedir (Sönmez, 1985: 55). Alınan bu önlem kararları, kısa vadede, ekonomik istikrarın sağlanması ve enflasyonun kontrol altına alınması gibi olumlu etkiler göstermiştir. Türkiye'nin ekonomi politikaları daha liberal bir yöne doğru evrilmiş

ve serbest piyasa ekonomisi prensipleri ön plana çıkmıştır. Türkiye ekonomisinde devletin rolü azaltılmış ve özelleştirme politikalarının uygulanması gibi adımlar atılmıştır (Atağenç, 2017: 79-81).

1990’larda, Türkiye ekonomisi daha fazla liberalleşmeye yönelik politikalarına devam etmiştir. Ancak bu yıllar, Türkiye’nin dış ticaretinde önemli krizlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz, yüksek enflasyon ve devalüasyonla sonuçlanmıştır. Bu kriz, dış ticaret dengesini ciddi şekilde etkilemiş ve ithalatın kısıtlanması sonucunu doğurmuştur. Ancak 1996 yılında, ithalatın artırılması amacıyla AB ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla sanayi ürünlerinde gümrük tarifelerinin kaldırılması öngörülmüştür. Her ne kadar bu durumun ithalatı artırıcı bir etkisi olsa da bazı sektörlerin rekabet gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Tüm bunların ardından, 1997 Asya Finansal Krizi ve 1998 Rusya Krizi, Türkiye’nin ihracat pazarlarının daralmasına neden olmuştur (Uçan ve Çebe, 2018: 8-9). 1980’den 2000’e kadar ihracat ve ithalat değerlerinde önemli artışlar gözlemlenmiştir. 1980 yılında yaklaşık 3 milyar dolar olan ihracat, 2000 yılında 27 milyar dolara yükselmiştir (Sezgin, 2009). Aynı dönemde, ithalat 1980’de yaklaşık 8 milyar dolar iken, 2000 yılında 54 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süreçte toplam dış ticaret hacmi sürekli artış eğiliminde olmuştur. Dış ticaret dengesi incelendiğinde, kriz yılları hariç, sürekli artan bir dış ticaret açığı eğilimi olduğu görülmektedir.

İthalat ve ihracatın GSMH içerisindeki paylarının sunulduğu Grafik 4.3’te de görülebileceği üzere 1980 yılında ihracatın GSMH’ye oranı %4.3 iken bu oran 2000 yılında %13.9’a yükselmiştir. Aynı dönemde, ithalatın GSMH’ye oranının %11.6’dan %27.3’e çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla, ilgili dönem itibarıyla Türkiye ihracatının büyük ölçüde ithalata bağımlı olduğu ifade edilebilir.

Şekil 4.2. İhracat ve İthalatın GSMH İçerisindeki Payları (%) (1980-2000)

Kaynak: TÜİK, İstatistiksel Göstergeler (1980-2000)

4.3. 2000-2020 Dönemi: Krizler, Küreselleşme ve İstikrar

Türkiye, 2000’li yıllarda küresel ekonomiye entegrasyon sürecini hızlandırmış, Gümrük Birliği Anlaşması’nın etkileri bu dönemde daha da belirginleşmiştir. AB ile artan ticaret hacmi ve yabancı yatırımlar, Türkiye’nin ihracat performansını olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca Türkiye, AB’ye üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilen reformlar ve makroekonomik istikrar politikaları ile ihracatın milli gelir içerisindeki payını artırmaya devam etmiştir (Kesici, 2009: 411-412). Bu durum, Türkiye’nin ekonomik yapısının uluslararası standartlara uyumuna katkı sağlamıştır. 2001 ekonomik krizi sonrasında da IMF destekli reformlar sayesinde ihracattaki artış devam etmiştir (Turgut, 2006).

Ancak 2001 ile 2003 yılları arasında Arjantin ve Latin Amerika’da yaşanan ekonomik krizlerin bir sonucu olarak artan döviz talebi, daralan TL likiditesi ve sermaye kaçışları, Türkiye ekonomisinin milenyumun başlarındaki temel sorunları olmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz ise Türkiye’nin ihracat pazarlarında daralmaya neden olmuştur. Ancak, kriz sonrası dönemde Türkiye hızla toparlanarak yeni pazarlara açılma stratejisi benimsemiş ve yatırımları artıracak yatırım teşvik politikaları uygulamaya başlamıştır. Avrupa ve ABD pazarlarının yanı sıra, Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi gelişmekte olan pazarlara yönelmiştir Aynı zamanda, farklı ülkeler ve bölgelerle ticaret anlaşmaları yaparak ticaret engellerinin azaltılması ve pazar erişiminin genişletilmesini desteklemiştir (Uygur, 2001: 54-55).

2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da meydana gelen Arap Baharı, söz konusu bölgelere olan ihracatı olumsuz etkilemiştir. Bunun üzerine Türkiye, Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi alternatif pazarlara yönelerek dış ticaretini çeşitlendirmiş ve ekonomik dayanıklılığını artırmıştır. Bu dönemde yapılan stratejik hamleler (ekonomik ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi, lojistik ve altyapı yatırımları, yerli üretime yönelik yatırımlar vb.), Türkiye’nin küresel ekonomik dalgalanmalara karşı daha dirençli hale gelmesini sağlamıştır (Çavuş, 2012: 28-30).

Tablo 4.2.’de ilgili dönem özelinde ihracatın GSYİH içerisindeki payına ait veriler sunulmuştur. 2000-2019 döneminde, bazı yıllarda dalgalanmalar göstermekle birlikte genel olarak ihracat payında önemli bir artış gerçekleşmiş ve 2000 yılında %10.23 olan ihracat payı, 2019 yılında %22.73’e kadar yükselmiştir. Bu da son yıllarda, Türkiye’nin dış ticarettaki performansının iyileştiği ve küresel pazardaki rekabet gücünün arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 4.2. İhracatın GSYİH İçerisindeki Payı (2000-2019)

Yıllar	İhracat (Bin ABD Doları)	GSYİH (Bin ABD Doları)	İhracat Payı (%)
2000	27,774,906	271,546,016	10.23
2001	31,334,216	200,650,918	15.62
2002	36,059,089	236,356,165	15.26
2003	47,252,836	314,049,410	15.05
2004	63,167,153	402,668,845	15.69
2005	73,476,480	499,741,069	14.70
2006	85,534,676	547,585,958	15.62
2007	107,271,750	678,635,566	15.81
2008	132,027,196	774,367,681	17.05
2009	102,142,613	646,894,531	15.79
2010	113,883,219	772,366,615	14.74
2011	134,906,869	831,691,448	16.22
2012	152,461,737	871,122,993	17.50
2013	151,802,637	950,350,602	15.97
2014	157,610,158	934,855,430	16.86
2015	143,838,871	861,879,256	16.69
2016	142,529,584	862,744,469	16.52
2017	156,992,940	851,045,500	18.45
2018	167,920,613	771,424,856	21.77
2019	171,454,945	754,412,685	22.73

Kaynak: TÜİK

4.4. 2020 ve Sonrası: Pandemi ve Yeni Ekonomik Dinamikler

2020 yılında, dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisiyle küresel ekonomi sallantılı bir döneme girmiştir. Pandeminin etkisiyle, küresel ticaretin durma noktasına gelmiş ve birçok ülke ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Çuhadar ve Altın, 2023: 48). Ancak, bu süreç Türkiye için yeni fırsatlar doğurmuştur. Dijital ticaretin ve e-ticaretin öneminin arttığı bu dönemde, Türkiye dış ticaret stratejisini, dijital ticaret anlaşmaları ve dijital altyapıya yapılan yatırımlara yönlendirmiştir (Ata, 2024). Artan dijitalleşme sayesinde Türkiye, e-ticaret ve dijital hizmetler alanında ciddi bir büyüme kaydetmiştir. Nitekim Ticaret Bakanlığı verilerine göre; 2020 yılında %66 artarak 226 milyar TL'ye ulaşan e-ticaret satışları, 2021'de çevrimiçi alışveriş alışkanlığının daha da yaygınlaşmasıyla birlikte %69 düzeylerine çıkarak 382 milyar TL'yi aşmıştır. Bu büyümeye paralel olarak, e-ticaret kapsamındaki işlem sayıları da dikkate değer bir artış göstermiştir. 2020'de 2.3 milyar olan online alışveriş siparişi sayısı, 2019 yılı (1.4 milyar adet) ile karşılaştırıldığında %68'lik artış gözlemlenmektedir. 2021 yılı sonunda ise bu rakam, %46 artarak 3.4 milyar adede ulaşmıştır.

Pandemi sonrası süreç, aynı zamanda, Türkiye'nin çevre dostu ve sürdürülebilir ticaret politikalarında da ilerleme kaydettiği bir dönem olmuştur. AB'nin Yeşil Mutabakatı ve küresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda, Türkiye çevreci yaklaşımlar benimsemeye

başlamıştır (Gevher ve Acet, 2023). Bu doğrultuda, 2021 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 12. Kalkınma Planı kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 2021-2025 dönemini kapsayan bu stratejik belge, sürdürülebilirlik ve yeşil çevre politikalarına odaklanarak, ekonomik büyümenin çevresel etkilerini azaltmayı hedeflemektedir. Plan, yeşil ekonomi ve endüstriyel dönüşüm, sürdürülebilir ulaşım ve altyapı, doğal kaynakların korunması ve çevre yönetimi, iklim değişikliği ve karbon azaltımı gibi politika alanlarında önemli adımlar atılmasını içermektedir. Bu politikalar, Türkiye'nin çevresel açıdan daha sürdürülebilir bir geleceğe doğru ilerlemesini amaçlamaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024)

Tablo 4.3.'te de görülebileceği üzere Şubat 2024 itibarıyla Türkiye'nin ihracatı 19.2 milyar dolar, ithalatı ise 26.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, bu durum 7.06 milyar dolar negatif ticaret dengesi oluşturmuştur. Şubat 2023 ile Şubat 2024 arasındaki dönemde Türkiye'nin ihracatı 2.25 milyar dolar artış göstererek 17 milyar dolardan 19.2 milyar dolara yükselirken, ithalatı ise 2.59 milyar dolar azalarak 28.9 milyar dolardan 26.3 milyar dolara gerilemiştir.

Tablo 4.3. Türkiye'nin Şubat 2023 - Şubat 2024 İhracat ve İthalat Verileri

Dönem	İhracat (Milyar \$)	İthalat (Milyar \$)	Ticaret Dengesi (Milyar \$)	İhracat Artışı (%)	İthalat Azalışı (%)
Şubat 2023	17.0	28.9	-11.9	-	-
Şubat 2024	19.2	26.3	-7.06	13.2	-8.96

Kaynak: The Observatory of Economic Complexity (OEC) (2024)

Türkiye'nin 2022 yılı itibarıyla dünyada en büyük ihracatçı ve ithalatçı konumunda bulunduğu ürünler is Tablo 4.4.'te verilmiştir.

Tablo 4.4. Türkiye'nin En Büyük İhracatçı ve İthalatçı Konumunda Olduğu Ürünler (2022)

İhracat Ürünü	Hacim (milyar dolar)	İthalat Ürünü	Hacim (milyar dolar)
Ham demir çubuk	4.24	Hurda demir	8.77
El dokuma halı	2.34	Polikarboksilik asit	2.08
Çimento	1.76	Perakende olmayan sentetik filament iplik	1.69
Buğday unu	1.49	İşlenmemiş yapay kesikli elyaf	0.682
Borat	0.669	Jüt iplik	0.20

Kaynak: OEC (2024)

Şubat 2024'te Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ürünler, Tablo 4.5'te de özetlendiği gibi, arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları (2.62 milyar dolar), makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları (1.8 milyar dolar), elektrikli makineler ve elektronik ürünler (1.12 milyar dolar), demir ve çelik (890 milyon dolar) ve kıymetli taşlar, metaller ve inciler (874 milyon dolar) şeklindedir. Şubat 2024'te Türkiye'nin en çok ithal ettiği ürünler ise Tablo 4.5'te de görülebileceği üzere mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler (5.23 milyar dolar), makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları (2.97 milyar dolar), arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları (2.63 milyar dolar), elektrikli makineler ve elektronik ürünler (2.02 milyar dolar) ve demir ve çeliktir (1.78 milyar dolar).

Tablo 4.5. Türkiye'nin En Çok İhraç ve İthal Ettiği Ürün Kategorileri (Şubat 2024)

Sıra	İhracat	Değer (milyar \$)	İthalat	Değer (milyar \$)
1	Arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları	2.62	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	5.23
2	Makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları	1.8	Makineler, mekanik cihazlar ve bunların parçaları	2.97
3	Elektrikli makineler ve elektronik ürünler	1.12	Arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları	2.63
4	Demir ve çelik	0.89	Elektrikli makineler ve elektronik ürünler	2.02
5	Kıymetli taşlar, metaller ve inciler	0.874	Demir ve çelik	1.78

Kaynak: OEC (2024)

Tablo 4.6'da verilen bilgilere göre Şubat 2024 itibarıyla Türkiye'nin ihracatının büyük kısmı İstanbul (9.43 milyar dolar), İzmir (1.2 milyar dolar), Kocaeli (1.02 milyar dolar), Bursa (1.01 milyar dolar) ve Ankara (987 milyon dolar) tarafından gerçekleştirilmiştir. Şubat 2024 yılı itibarıyla en çok ithalat hacmine ulaşılan şehirler ise sırasıyla İstanbul (14.3 milyar dolar), Gizli Veri (3.28 milyar dolar), Kocaeli (1.5 milyar dolar), Ankara (1.31 milyar dolar) ve İzmir'dir (917 milyon dolar).

Tablo 4.6. Türkiye'nin En Fazla İhracat ve İthalat Yapan Şehirleri (Şubat 2024)

Sıra	İhracat	Değer (milyar \$)	İthalat	Değer (milyar \$)
1	İstanbul	9.43	İstanbul	14.3
2	İzmir	1.2	Gizli Veri	3.28
3	Kocaeli	1.02	Kocaeli	1.5
4	Bursa	1.01	Ankara	1.31
5	Ankara	0.987	İzmir	0.917

Kaynak: OEC (2024)

Şubat 2024 itibarıyla Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sırasıyla Almanya (1.56 milyar dolar), Amerika Birleşik Devletleri (1.17 milyar dolar), İtalya (1.08 milyar dolar), Birleşik Krallık (1.02 milyar dolar) ve Irak'tır (945 milyon dolar). En çok ithalat yapılan ülkeler sıralamasında ise Rusya (3.97 milyar dolar), Çin (3.21 milyar dolar), Almanya (2.05 milyar dolar), dünyanın geri kalanı (1.53 milyar dolar) ve İtalya (1.37 milyar dolar) başı çeken ülkeler olmuştur.

Tablo 4.7. Türkiye'nin En Çok İhracat ve İthalat Yaptığı Ülkeler (Şubat 2024)

Sıra	İhracat	Değer (milyar \$)	İthalat	Değer (milyar \$)
1	Almanya	1.56	Rusya	3.97
2	ABD	1.17	Çin	3.21
3	İtalya	1.08	Almanya	2.05
4	Birleşik Krallık	1.02	Diğer ülkeler	1.53
5	Irak	0.94	İtalya	1.37

Kaynak: OEC (2024)

Hizmetler ticareti kategorisinde, 2020 yılında Türkiye'nin hizmet ihracatı 4.07 milyar dolar olarak gerçekleşirken, hizmet ithalatı ise 3.01 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Aynı dönemde, en fazla ihracat ve ithalat yapılan hizmet türleri hakkında özet bilgiler Tablo 4.8'de sunulmuştur.

Tablo 4.8. İhracatı ve İthalatı En Çok Gerçekleştirilen Hizmetler (2020)

Hizmet	İhracat Hacmi (milyar dolar)	Hizmet	İthalat Hacmi (milyar dolar)
Nakliye	1.78	Nakliye	1.07
Seyahat	1.26	Çeşitli ticari, profesyonel ve teknik hizmetler	0.612
Çeşitli ticari, profesyonel ve teknik hizmetler	0.358	Sigorta hizmetleri	0.421
Sigorta hizmetleri	0.274	Telif hakları ve lisans ücretleri	0.26
Bilgisayar ve bilgi hizmetleri	0.198	Bilgisayar ve bilgi hizmetleri	0.218

Kaynak: (OEC, 2024; Benli ve Atıcı, 2023: 410)

Türkiye'nin uzmanlık düzeyinin belirlenmesinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (Revealed Comparative Advantage Index - RCA Index), ihracat yaptığı ürünlerin karmaşıklık düzeyini gösteren Ürün Kompleksite İndeksi (Product Complexity Index - PCI) ve uzman olmadığı ancak ihracat potansiyeli bulunan ürünlerin belirlenmesinde İlişkिलik İndeksi (Relatedness Index) kullanılmaktadır. Bu indekslerin sonuçları, Türkiye'nin uzmanlık düzeyi yüksek olan ürünleri, en yüksek kompleksite düzeyindeki ihracat ürünlerini ve potansiyel ihracat fırsatları bulunan ürünleri göstermektedir (Benli ve Atıcı, 2023). Bu bilgilere Tablo 4.9'da yer verilmiştir.

Tablo 4.9. Türkiye İçin RCA, PCI ve Relatedness İndeks Değerleri

Ürün	RCA İndeksi	Ürün	PCI İndeksi	Ürün	İlişkililik İndeksi
Borat	45.7	Takım tezgahları; planyalama, şekillendirme, kanal açma, broşlama, dişli kesme ve taşlama, bitişme, testereyle kesme	2.08	Tabaklanmış keçi derisi	0.5
El dokuma halılar	37	Takım tezgahları; herhangi bir malzemeyi, melzemenin çıkarılmasıyla, lazerle veya..	1.82	Örgü kadın kabanları	0.49
Mermer, traverten ve kaymaktaş	29.3	Makinelerle işlemek için; kauçuk veya plastik işlemek veya ürünlerin ithalatı için..	1.71	Ayakkabı parçaları	0.49
Bor	25.2	Vidalalar, civatalar, somunlar, koç vidaları, vida kancaları, perçinler, kamalar, kamalı pimler, rondelalar	1.67	Tabaklanmış at ve büyükbaş hayvan postları	0.49
Bitüm ve asfalt	22.4	Contalar ve diğer malzemelerle birleştirilmiş metal levhaların benzer bağlantıları veya	1.53	At ve büyükbaş derileri	0.49

Kaynak: OEC (2024)

Şubat 2024'te, Türkiye'nin yıllık ihracatındaki (Tablo 4.10.) artış, öncelikle Irak (329 milyon dolar), Birleşik Krallık (204 milyon dolar) ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gerçekleştirilen ihracattaki artıştan (198 milyon dolar) kaynaklanmaktadır. Ürün bazında ise arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların parçaları (445 milyon dolar), demir ve çelik (281 milyon dolar) ve mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler kalemlerindeki ihracat artışları (227 milyon dolar) ihracat hacmindeki artışın başlıca sebebidir. Şubat 2024'te, Türkiye'nin yıllık ithalatındaki (Tablo 4.11.) azalma ise öncelikle İsviçre (-2.52 milyar dolar), dünyanın geri kalanı (-1.28 milyar dolar) ve Ukrayna'dan gerçekleştirilen ithalattaki azalma (-116 milyon dolar) ile açıklanabilir. Ürün bazında ise, kıymetli taşlar, metaller ve inciler (-2.49 milyar dolar), mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler (-1.31 milyar dolar) ve tahıllar (-181 milyon dolar) ithalat hacminde gerçekleşen düşüşün başlıca kalemleri olmuştur.

Tablo 4.10. Ülke ve Ürün Bazında Türkiye'nin Yıllık İhracat Değişimleri

Sıra	Ülke/Ürün	Değişim (Değer)	Değişim (%)
1	Irak	329	53.3
2	Birleşik Krallık	204	25.2
3	Amerika Birleşik Devletleri	198	20.4
4	Arabalar, traktörler, kamyonlar ve parçaları	445	20.5
5	Demir ve çelik	281	46.1
6	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	227	35.2

Kaynak: OEC (2024)

Tablo 4.11. Ülke ve Ürün Bazında Türkiye'nin Yıllık İthalat Değişimleri

Sıra	Ülke/Ürün	Değişim (Değer)	Değişim (%)
1	İsviçre	-2,52	-74.5
2	Diğer ülkeler	-1,28	-45.6
3	Ukrayna	-116	-28.4
4	Kıymetli taşlar, metaller ve inciler	-2,49	-0.61
5	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünler	-1,31	-20
6	Tahıllar	-0,181	-40.7

Kaynak: OEC (2024)

Özetle Türkiye'nin son dönemdeki dış ticaret performansı, çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisi altında karmaşık bir tablo sergilemektedir. 2023 yılı itibarıyla ihracat hacmindeki artışa rağmen dış ticaret açığının devam etmesi, Türkiye'nin ekonomik performansı üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkiler yaratmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin ihracatındaki artış, özellikle Irak, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan ihracatın artmasına dayanmaktadır. Ürün bazında ise arabalar, traktörler, kamyonlar ve bunların

parçaları, demir ve çelik, mineral yakıtlar ve mineral yağlar gibi kalemlerde önemli artışlar kaydedilmiştir. Bu, Türkiye'nin ihracat pazarlarını çeşitlendirme ve rekabet gücünü artırma çabalarının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Yine, yüksek katma değerli ürünlerin ihracatında yaşanan artış, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için olumlu bir işarettir. Elektrikli makineler, elektronik ürünler ve kıymetli taşlar gibi ürünlerin ihracatında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu, Türkiye'nin teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerdeki rekabet gücünü artırma potansiyelini işaret etmektedir. Türkiye, geleneksel pazarlarının yanında Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi yeni pazarlara yönelerek dış ticaretini çeşitlendirme yolunda önemli adımlar atmaktadır. Bu bölgelerle yapılan ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin ihracatını artırmasına ve ticaret engellerini azaltmasına yardımcı olmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye'de 2023 yılında da devam eden dış ticaret açığı, ülkenin ekonomik performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. İthalatın ihracattan daha hızlı artması, dış ticaret dengesini bozmakta ve ülkenin döviz rezervlerini zorlamaktadır. Dünyanın içinde bulunduğu mevcut dönemde, çeşitli siyasi ve ekonomik gelişmeler Türkiye'nin dış ticaret politikalarını ve performansını doğrudan etkilemektedir. Rusya-Ukrayna savaşı, İsrail'in Gazze saldırıları, dünya genelindeki enflasyonist ortam ve resesyon beklentileri bu bağlamda dikkatle değerlendirilmelidir.

Rusya-Ukrayna savaşı, küresel enerji ve tarım ürünleri tedarik zincirlerini ciddi şekilde etkilemiştir. Türkiye'nin, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal etmesi nedeniyle bu savaşın enerji fiyatları üzerindeki etkilerinden doğrudan etkilenmiştir. Enerji maliyetlerinin artması, üretim maliyetlerini artırarak ülkenin ihracattaki rekabet avantajını düşürmektedir. Ayrıca, savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan tarım ürünleri kıtlığı, Türkiye'nin gıda fiyatları üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin enerji ve gıda güvenliğini artıracak politikalar geliştirmesi önemlidir.

Orta Doğu'daki siyasi gerilimler de, bölgedeki ticaret akışını yavaşlatabilecek etkiler yaratmaktadır. Bölgedeki istikrarsızlık, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticaretini zorlaştırabileceği gibi yeni pazar arayışlarını da hızlandırabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin, Orta Doğu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini ve ihracat pazarlarını korumak için diplomatik çabalarını artırması gerektiği ifade edilebilir.

Dünya genelinde yükselen enflasyon, merkez bankalarının faiz artırımlarına gitmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, küresel ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve resesyon beklentilerinin artmasına neden olmaktadır. Küresel ekonomik büyümenin yavaşlaması, Türkiye'nin ihracat pazarlarının daralmasına neden olabilir. Türkiye, bu küresel ekonomik

dinamiklere uyum sağlamak için para politikalarını dikkatle yönetmeli, ihracatın sürdürülebilirliğini sağlamak için maliyetleri düşürecek ve rekabet gücünü artıracak tedbirler almalıdır.

Pandemi sürecinde dijital ticaretin ve e-ticaretin önemi artmıştır. Türkiye’de, bu alanda önemli adımlar atarak e-ticaret hacmini artırmıştır. E-ticaretin hızlı büyümesi, Türkiye'nin dijital altyapısını güçlendirmesi ve dijital ticaret anlaşmalarına yönelmesi gerektiğini göstermektedir. Dijital ticaret, küresel pazarlara erişimi kolaylaştırarak ihracat potansiyelini artırabilir.

AB'nin Yeşil Mutabakatı ve küresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda, Türkiye'nin çevre dostu ve sürdürülebilir ticaret politikalarını benimsemesi gerekmektedir. 2021 yılında kabul edilen 12. Kalkınma Planı, bu yönde atılan önemli adımlardan birisi olarak gösterilebilir. Türkiye, çevreci teknolojilere ve yenilenebilir enerjiye yatırım yaparak hem çevresel etkileri azaltmak hem de yeni ihracat fırsatları yaratmak adına bir çaba göstermesi gerekmektedir.

Türkiye'nin ihracatında yüksek katma değerli ürünlere yönelik destekleyici politikalarına devam etmesi ve bu alandaki ürünlerin ihracına yönelmesinin, dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceği ifade edilebilir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (RCA) ve Ürün Kompleksite İndeksi (PCI) gibi göstergeler, Türkiye'nin borat, el dokuma halılar ve mermer gibi ürünlerde güçlü olduğunu göstermektedir. Ancak, yüksek teknoloji ve bilgi yoğun ürünlerin ihracatında da rekabet avantajı sağlamak önemlidir.

Türkiye, geleneksel pazarlarının yanı sıra Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi yeni pazarlara yönelerek dış ticaretini çeşitlendirmelidir. Bu bağlamda bu bölgelerle yapılan ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin ihracatını artırmaya ve ticaret engellerinin azaltmasına katkıda bulunacaktır.

Diğer taraftan, küresel ticaretin devamlılığı ve etkinliği için güçlü bir lojistik altyapı gerekmektedir. Türkiye, lojistik ve altyapı yatırımlarını artırarak küresel tedarik zincirlerinde daha güçlü bir konum elde edebilir. Özellikle, liman, havaalanı ve demiryolu yatırımları, ihracatın hızlanmasına ve maliyetlerin düşmesine katkı sağlayacaktır.

Son olarak, Türkiye'nin dış ticaret politikalarında stratejik sektörlerin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Tarım, otomotiv, tekstil ve kimya gibi sektörlerin, Türkiye'nin rekabet avantajını artırması beklendiği gibi bu sektörlerde Ar-Ge faaliyetlerine ve inovasyona yatırım yapılması, küresel rekabet gücünün artmasına neden olur.

Sonuç olarak Türkiye'nin son dönemdeki dış ticaret performansının hem olumlu hem de olumsuz gelişmeleri içerdiği ifade edilebilir. Toplam ihracat ve yüksek katma değerli ürünlerin ihracat hacmindeki artış, olumlu göstergeler arasında yer almakla birlikte dış ticaret açığının büyümesi, enerji ve gıda fiyatlarındaki artış ve küresel enflasyon gibi faktörler, ekonomik performansı olumsuz etkilemektedir. Bu karmaşık tablo, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve stratejik adımlar atması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dijitalleşme, sürdürülebilirlik, ürün çeşitlendirmesi ve yeni pazar arayışları gibi stratejiler, Türkiye'nin dış ticaret performansını iyileştirmeye yardımcı olabileceği gibi lojistik ve altyapı yatırımları ile stratejik sektörlerin desteklenmesi, Türkiye'nin uzun dönemde sürdürülebilir büyüme ve kalkınma çabalarına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını da etkin ve sürdürülebilir kılması, ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynayacaktır.

Türkiye, COVID-19 sonrası dönemde dış ticaret politikalarını yeniden şekillendirerek küresel ekonomik dinamiklere uyum sağlamalıdır. Rusya-Ukrayna savaşı, İsrail'in Gazze saldırıları ve küresel enflasyon gibi faktörler, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendirmede dikkate alması gereken diğer önemli hususlar karşımıza çıkmaktadır. Bu zorlu küresel ortamda, Türkiye'nin esnek ve proaktif ticaret stratejileri geliştirmesi, küresel ekonomik belirsizliklere karşı dirençli olmasına yardımcı olacak; güçlü diplomatik ilişkiler yoluyla ve ticaret ağlarını genişletmek suretiyle bu zorlukların aşılması ve sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşılması mümkün olacaktır.

Özetle, Türkiye'nin son dönemdeki dış ticaret performansı karmaşık ve çok yönlüdür. Olumlu gelişmelerin sürdürülebilir hale getirilmesi ve negatif faktörlerin ise etkilerinin azaltılması, kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.

5. İHRACAT ÇEŞİTLİLİĞİ VE İNDEKSLERİN TANIMI

İhracat çeşitliliği, bir ülkenin ihracat sepetini oluşturan ürünlerin ve hedef pazarların çeşitliliği anlamına gelmektedir. Bir ülkenin farklı ürünler ve hizmetler sunarak geniş bir Pazar segmentine ulaşmasını sağlayan bir dış ticaret stratejisidir (Dennis ve Shepherd, 2011). Nitekim ihracat çeşitliliği, ülke ekonomileri açısından birtakım avantajlar sağlar:

- ✓ İhracat çeşitliliği, bir ülkenin dış pazarlardaki talep değişikliklerine ve ekonomik dalgalanmalara karşı daha dirençli olmasını sağlar. Çeşitli sektörlerdeki ihracat, belirli bir sektörde yaşanan bir kriz veya talep düşüşü durumunda, diğer sektörlerin etkisiyle dengeleyici bir faktör olabilir (Sangita, 2018).
- ✓ Bir ülke farklı ürün ve hizmetlerle çeşitli pazarlara girerek, rekabet gücünü artırabilir. Bir sektörde rekabet avantajı kaybedildiğinde bile, diğer sektörlerdeki güçlü pozisyonlar devam edebilir.
- ✓ İhracat çeşitliliği, farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar arasında bilgi ve teknoloji transferini teşvik edebilir. Farklı sektörlerdeki firmalar arasında rekabet, yenilikçiliği ve verimliliği artırabilir.
- ✓ Ayrıca, ihracat çeşitliliği, farklı pazarlarda ortaya çıkan yeni fırsatları değerlendirme imkânı sunar. Bir pazarda talep düşerken, başka bir pazarda talep artabilir. Dolayısıyla ihracattaki çeşitlilik bu fırsatları değerlendirmeye olanak sağlar (Nkurunziza, 2021).
- ✓ İhraca çeşitliliği, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir büyümeyi teşvik eder. Tek sektöre veya ürüne bağımlı olmak, uzun vadede sürdürülebilir bir büyümeyi riske atabilir. Ancak çeşitli sektörlerde faaliyet göstermek, büyümeyi dengeli ve sürdürülebilir hale getirebilir.

5.1. Gini İndeksi

İlgili literatürde, ihracatta ürün çeşitliliğini/yoğunlaşmasını ölçmek için yaygın olarak kullanılan üç indeks yer almaktadır. Birincisi, bir dağılım içerisindeki eşitsizliği ölçen Gini-Hirschman katsayısıdır. Gini Katsayısı'na benzer bir yöntemle hesaplanan indeks, 0 ile 1 arasında bir değer almakta ve ihracat gelirlerinin ürünler arasındaki dağılımını göstermektedir. 0 değeri mükemmel eşitliği (her ürünün ihracat gelirinin eşit olduğu), 1 değeri ise mükemmel eşitsizliği (bir ürünün tüm ihracat gelirini elde ettiği) temsil eder. Daha düşük Gini-Hirschman değerleri, ihracat gelirlerinin daha geniş bir ürün yelpazesi arasında dağıldığını ve daha yüksek çeşitlilik gösterdiğini işaret eder. (Singh, 2012; Sarıdoğan, 2021). Gini-Hirschman katsayısı (1) nolu eşitlikte verildiği şekilde hesaplanmaktadır

$$Gini = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{x_{ij}}{X_j}} \quad (1)$$

Formülde; n ürün sayısını, X_{ij} j ülkesi ya da ülke grubunda i ürününün toplam ihracat değerini ve X_j ise j ülkesinin/ülke grubunun ihracatının toplam değerini gösterir.

5.2. Herfindahl–Hirschman İndeksi (HHI)

Ülkenin ihracat yoğunluk derecesini ölçme amaçlı olarak kullanılan bir diğer indeks olan Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI), toplam ihracattaki her bir malın paylarının karesi toplanarak hesaplanır ve bir ülke için ihraç edilen malların yoğunlaşma derecesini ölçmektedir. 0 ile 1 arasında değerler elde edilen bu göstergede, sonuçların 1 değerine yakın olması ülke ihracatında yoğunlaşmanın az olduğunu ifade ederken; sonuçların sıfır değerine yakın olması ise ülke ihracatındaki ürün gruplarının daha homojen dağıldığını ifade eder (Yaşar, 2021; Altun ve Benli, 2021). HHI spesifik olarak (2) nolu formül kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$H_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_{ij}}{X_j}\right)^2 - \sqrt{\frac{1}{N}}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{N}}} \quad (2)$$

5.3.Theil İndeksi

Literatürde yaygın olarak kullanılan bir diğer çeşitlilik indeksi de Theil Entropi İndeksi'dir. Theil İndeksi, toplam ihracat gelirinin, bireysel ürünlerin ihracat gelirlerine oranının logaritması alınarak ve bu oranların her bir ürünün toplam ihracat içindeki payı ile çarpılması yoluyla hesaplanır. 0 ile $\ln(n)$ arasında değerler alan Theil Entropi indeksinde, daha düşük Theil değerleri, ihracat gelirlerinin daha eşit dağıldığını ve ihracat yapısının daha çeşitli olduğunu göstermektedir. (3) nolu eşitlikte de görülebileceği üzere ürün sayısında (n) meydana gelen artışa bağlı olarak indeks değeri küçülmektedir. Başka bir deyişle, diğer değişkenler sabit kabul edildiği varsayımıyla bir ülke/ülke grubundaki ihracat sepetine yeni bir ürün eklendiğinde; incelenen ülke/ülke grubunda ihracat çeşitliliği artmaktadır (Altun ve Benli, 2021)

$$Theil = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{x_{ij}}{\mu} \ln\left(\frac{x_{ij}}{\mu}\right) \quad \text{ve} \quad \mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_{ij} \quad (3)$$

6. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, ihracatın ekonomik büyümeye etkisinin sonuçları üzerine yapılan birçok çalışma olmasına rağmen; ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki sonuçlarını ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Ancak, Tablo 6.1.'de özetlendiği gibi son dönemde ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme için önemini ele alan çalışmaların sayısı artmıştır. Ampirik literatürde, ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koyan birçok çalışma yer almakla birlikte (Krugman, 1979; Love, 1986; Grossman ve Helpman, 1991; Morgan ve Wright, 1999; Al-Marhubi, 2000; Feenstra ve Kee, 2004; Agosin, 2007; Arip vd., 2010; El Hag ve El Shazly, 2012; Hamed vd., 2014; Masunda, 2020; Alshomaly ve Shawaqfeh, 2020), ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığına dair sonuçlar elde eden çalışmalar da mevcuttur (Ferraira ve Harrison, 2012; Haddad vd., 2013; Siddiqui, 2018; Nwosa, 2019).

Herzer ve Nowak-Lehmann (2006), çeşitliliğe dayalı büyüme hipotezini 1962-2001 dönemi verilerini kullanarak Şili örneği için incelemiştir. Johansen eşbütünleşme ve Dinamik OLS (DOLS) yöntemlerinin uygulandığı çalışmada, ihracat çeşitliliğinin Şili'nin ekonomik büyüme sürecinde önemli bir rolü olduğu tespit edilmiştir. Ferreira ve Harrison (2012) ise, Herzer ve Nowak-Lehmann (2006) çalışmasındaki modeli kullanarak Kosta Rika ekonomisinde, 1965-2006 dönemi için, ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) ve DOLS modellerinin uygulandığı çalışmada, uzun dönemde ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Ampirik literatürde, ayrıca, ihracat çeşitliliğinin belirleyicilerini araştıran çalışmalar da yer almaktadır. Osakwe ve Kilolo (2018), maden rantları, doğrudan yabancı yatırımlar, altyapı, finansal gelişme, pazar büyüklüğü ve kredi/GSYİH bağımsız değişkenlerini kullanarak ihracat çeşitliliğinin belirleyicilerini araştırmıştır. 145 gelişmekte olan ülke örneğinde 2003-2015 dönemini inceleyen çalışmanın ampirik sonuçlarına göre; maden rantlarının ve doğrudan yabancı yatırımların ihracat çeşitliliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte; çalışmaya göre altyapı, finansal gelişme, pazar büyüklüğü ve kredi/GSYİH değişkenleri ihracat çeşitliliğini pozitif yönde etkilemektedir. Mubeen ve Ahmad (2016) ise 1980-2015 dönemi verilerini kullanarak Pakistan için reel efektif döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat çeşitliliği ilişkisini araştırmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımının kullanıldığı çalışmada, reel efektif döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımların ihracat çeşitliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye özelinde ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalara bakıldığında; bu alanda yapılan araştırmalar sınırlı sayıda olmakla beraber elde edilen sonuçların benzerlik gösterdiği ifade edilebilir (bkz. Acaravcı ve Kargı, 2015; Dalgıç ve Fazlıoğlu, 2015; Altın vd., 2018; Altun ve Benli, 2021). Değer (2010), Türkiye ekonomisinde ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. 1980-2006 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme analizlerinin uygulandığı çalışmadan elde edilen bulgular, ilgili değişkenler arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymakla birlikte; ihracat yapısının imalat sanayi ağırlıklı olması ve ihracatta ürün çeşitliliğinin yüksek olmasının, Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada, ayrıca, çeşitlilik/yoğunlaşma indekslerinden GSYİH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Çeviker ve Taş (2011), Türkiye için 1962-2008 dönemi verilerini kullanarak ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi mevcut olmamakla birlikte, ekonomik büyümeden ihracata ve ihracattan ihracat çeşitliliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri olduğu tespit edilmiştir.

Acaravcı ve Kargı (2015), ARDL sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testini kullanarak Türkiye için kişi başı reel GSYİH, kişi başı reel sabit sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık oranı ve ihracatta ürün çeşitliliği değişkenleri arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkilerini araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut değildir. Ayrıca, Granger nedensellik testine göre, ihracatta ürün çeşitliliğinden ticari dışa açıklık oranına doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre, diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi mevcut değildir.

Akar ve Ay (2018), Türkiye'de ihracat çeşitlilik düzeyi ve ekonomik büyüme ilişkisini, 1998-2014 dönemi için, üçer aylık zaman serilerini kullanarak araştırmıştır. Granger nedensellik testi sonuçları, incelenen dönem itibarıyla, yoğunlaşma indeksinden hem GSYİH'ya hem de ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu; ihracat ve yoğunlaşma indeksi arasında ise iki yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

Altun ve Benli (2021), ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 2002-2019 dönemi için, Türkiye özelinde incelemiştir. Çalışmada, ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen Herfindahl-Hirschman, Gini-Hirschman ve Theil Entropy indeksleri kullanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımına dayanan eşbütünleşme analizi aracılığıyla iktisadi büyüme, sabit sermaye oluşumu, iş gücü ve ihracat çeşitliliği arasındaki

ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen çalışma sonuçlarına göre, Türkiye’de ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çelik (2022), Türkiye ekonomisi özelinde teknoloji yoğunluğuna bağlı olarak ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyümeye etkisini, 1989-2020 dönemini kapsayan verileri kullanarak araştırmıştır. ARDL sınır testinin uygulandığı çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Özetle, ampirik literatürde, ülke/ülke grubunda ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşan çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Diğer taraftan, bazı çalışmalar (Yakubu vd., 2022; Sadok ve Nadja, 2022) ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini; bazı çalışmalar (Funke ve Ruhwehel, 2005; Benli, 2020; Carrasco ve Tovar-Garcia, 2020) ise söz konusu değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bunlara ek olarak, ülke/ülke gruplarına göre birbirleriyle çelişen sonuçlar elde eden çalışmalar da mevcuttur (Gözcü ve Can, 2016). İncelenen literatüre ait özet bilgiler Tablo 6.1.’de sunulmuştur.

Tablo 6.1. İhracat Çeşitliliği Literatür Özeti

Çalışma (Yıl)	Ülke/Ülke Grubu	Dönem	Yöntem	Sonuç
Al-Marhubi (2000)	91 Ülke	1961-1988	OLS	İhracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Funke ve Ruhwedel (2005)	Doğu Avrupa’da 14 Ülke	1993-2000	Panel Veri Teknikleri	İhracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini kanıtlayacak bir sonuç elde edilmemiştir.
Agosin Trumper (2007)	8 Doğu Asya ve 17 Latin Amerika ülkesi	1980-2003	OLS / IV Tahmincisi	İhracat çeşitliliğinin, yüksek büyüme oranlarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
Hesse (2008)	99 Ülke	1961-2000	Sistem GMM	İhracat çeşitliliğinin kişi başına geliri artırdığı tespit edilmiştir.
Yokoyama ve Alemu (2009)	Doğu Asya ve Sahra Altı Afrika 41 Ülke	1975-2004	Panel Veri Teknikleri	İhracat çeşitliliğinin, Sahra Altı Afrika ülkelerinin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisi ihmal edilecek düzeyde düşüktür. Doğu Asya ülkelerinde ise, ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi vardır.
Arip vd. (2010)	Malezya	1980-2007	VECM/ Granger Nedensellik Testi	İhracat çeşitliliğinin Malezya’nın iktisadi büyümesinde önemli bir rolü vardır. Nedensellik testi sonuçlarına göre, ihracat çeşitliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.
Misztal (2011)	Avrupa Birliği (AB)	1995-2009	VAR	İhracat çeşitliliği, kişi başına gelirin önemli bir belirleyicisidir.
Ferreira ve Harrison (2012)	Kosta Rika	1965-2006	ARDL/ DOLS	İhracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut değildir.

Tablo 6.1.Tablonun Devamı

Aditya ve Acharyya (2013)	65 ülke	1965-2005	GMM	İhracat çeşitliliği ve ihracat kompozisyonu, ekonomik büyümenin önemli belirleyicileridir.
Atangana vd (2014)	Kamerun	1980-2012	VAR	İhracat çeşitliliği, Kamerun'un ekonomik büyüme sürecinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Mudenda (2014)	Güney Afrika	1980-2010	VECM	İhracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki mevcuttur.
Dalgıç ve Fazlıoğlu (2015)	Türkiye	2003-2010	OLS/ Sabit etkiler (FE)/ GMM	İhracata kıyasla ithalattaki çeşitlilik firmalara daha fazla fayda sağlar. Dış ticarete ülke çeşitliliğinin ortaya koyduğu firma performans primleri, ürün çeşitliliğine göre daha yüksektir.
Hodey vd. (2015)	42 Sahra Altı Afrika Ülkesi	1995-2010	Sistem GMM	İhracat çeşitliliği ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur.
Can ve Kösekaşaoğlu (2016)	Gelişmekte olan 16 Ülke	1995-2010	Kukla değişkenli OLS/Panel Veri	Gelişmekte olan ülkelerde, yabancı yatırımlar ihracat çeşitliliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Gözcü ve Can (2016)	158 Ülke	1962-2010	Sistem-GMM	Çalışmaya göre, ihracat ürün çeşitliliği reel GSYİH ile pozitif ilişkilidir. Ayrıca, OECD üyesi olmayan ve OECD üyesi olan yüksek gelire sahip ülkelerde, ihracat çeşitliliği ve reel GSYİH ilişkisi negatif iken; düşük ve orta gelirli ülkelerde ihracat çeşitliliği ve reel GSYİH arasındaki ilişki pozitifdir.
Fu vd. (2017)	Çin	2000-2006	Sistem GMM	İhracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır.
Duru ve Ehidiamhen (2018)	Nijerya	1980-2016	ARDL	İhracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde negatif ancak anlamsız bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mal ve hizmet ihracatı, ihracat artış hızı ve brüt sabit sermaye oluşumu tarafından temsil edilen yatırımın, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir
Rosal (2019)	116 Ülke	1999-2011	GMM	İhracat yoğunluğu ile ihracat performansı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Benli (2020)	19 Yükselen Piyasa Ekonomisi	1995-2017	Panel Eşbütünleşme	Ekonomik büyüme, ihracat çeşitliliği ve yabancı yatırımlar arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut değildir.
Carrasco ve Tovar-Garcia (2020)	19 Gelişmekte Olan Ülke	1990-2016	Fark GMM	İhracat çeşitliliği ve ihracat kompozisyonu arasında bir ilişki tespit edilmemiştir
Yakubu vd. (2022)	G7 Ülkeleri	1995-2018	OLS	G7 ülkelerinde, ihracat çeşitliliğinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmasına rağmen; ihracat çeşitliliğinin döviz kurundaki değişimler üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir

7. AMPİRİK ANALİZ

7.1. Veriler ve Ampirik Metodoloji

Bu çalışmada, ihracat çeşitliliğinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi Türkiye örneğinde iller bazında tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, 2004-2018 dönemini kapsayan kişi başına reel gelir, sınai üretim, tarımsal üretim ve hizmet üretiminin toplam üretim içerisindeki payı, cari fiyatlarla kişi başına kamu yatırım harcamaları ve ihracatta ürün çeşitliliğinin hesaplanmasına yönelik olarak geliştirilen HHI, GINI ve THEIL indekslerine ilişkin yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada tercih edilen tarih aralığı, ilgili verilerin elde edilebilirliğine göre belirlenmiştir. Gelir düzeyini temsilen il bazında kişi başına düşen GDP kullanılmış, sektörel üretim payları ise illerin üretim yapısına ilişkin bilgi sağlaması sebebiyle tercih edilmiştir. Toplam yurtdışı yatırımların aylık bazda ulaşılabilir olmaması dolayısıyla yurtdışı yatırımları temsilen yıllık kamu yatırımları değişkeni kullanılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan çeşitlilik indeksleri il bazında aylık ihracat rakamları üzerinden yazarlarca hesaplanmıştır. Tahmin edilen katsayıları esneklik formunda yorumlayabilmek adına bütün seriler logaritmik formda modellere dahil edilmiştir. Analizde kullanılan verilere ilişkin özet bilgiler Tablo 7.1.'de, serilere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 7.2.'de sunulmuştur.

Tablo 7.1. Analizde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar ve Veri Kaynakları

Bağımlı Değişken (Temsili)	Sembol	Açıklama	Veri Kaynağı
Gelir	<i>GDP_{pc}</i>	Kişi Başına Gayri Safi Yurtdışı Hasıla	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)
Bağımsız Değişkenler (Temsili)			
İhracat Ürün Çeşitliliği	<i>HHI</i>	Herfindahl-Hirschman ürün yoğunluğu indeksi	Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM) – Yazar Hesaplamaları
	<i>GINI</i>	Gini-Hirschman ürün yoğunluğu indeksi	
	<i>THEIL</i>	Theil Entropy ürün yoğunluğu indeksi	
Sınai Üretim	<i>IND</i>	Sanayi üretiminin GDP içerisindeki payı	TÜİK
Tarımsal Üretim	<i>AGRI</i>	Tarım, ormancılık ve balıkçılık üretiminin GDP içerisindeki payı	TÜİK
Hizmet Üretimi	<i>SERV</i>	Hizmet üretiminin GDP içerisindeki payı	TÜİK
Kamu Yatırımları	<i>INV</i>	İl Bazında Kişi Başına Kamu Yatırım Harcamaları (Cari Fiyatlarla)	T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Kaynak: Yazar Hesaplamaları

Tablo 7.2. Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Gözlem Sayısı</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
<i>GDP_{pc}</i>	1215	16.467	10.492	2.792	78.394	1.526	6.433
<i>HHI</i>	1209	0.433	0.230	0	1.372	0.689	2.599
<i>GINI</i>	1209	0.570	0.185	0.217	1.282	0.569	2.424
<i>THEIL</i>	1209	1.275	0.535	0	2.804	0.589	2.812
<i>IND</i>	1215	0.160	0.096	0.012	0.459	0.723	2.886
<i>AGRI</i>	1215	0.153	0.732	0.001	0.394	0.321	2.932
<i>SERV</i>	1215	0.172	0.057	0.055	0.401	0.825	4.031
<i>INV</i>	1215	0.366	0.414	0.017	5.086	4.952	39.423
<i>lnGDP_{pc}</i>	1215	2.615	0.618	1.027	4.362	-0.028	2.463
<i>lnHHI</i>	1207	-0.986	0.574	-5.352	0.317	-0.661	5.772
<i>lnGINI</i>	1207	-0.613	0.322	-1.528	0.248	0.060	2.096
<i>lnTHEIL</i>	1207	0.150	0.460	-3.117	1.031	-0.947	6.493
<i>lnIND</i>	1215	-2.056	0.729	-4.454	-0.780	-0.782	3.348
<i>lnAGRI</i>	1215	-2.061	0.781	-6.930	-0.931	-2.944	16.075
<i>lnSERV</i>	1215	-1.812	0.334	-2.894	-0.914	-0.367	3.753
<i>lnINV</i>	1215	-1.363	0.830	-4.088	1.626	0.029	3.410

Kaynak: Yazar Hesaplamaları

7.2. Panel Veri Analizi

Panel veri, bireyler, ülkeler, firmalar veya hanehalkları gibi çeşitli birimlerin zaman içindeki belirli bir döneme ait yatay kesit gözlemlerinin birleştirilmesidir. Bu tür veriler, N adet birim ve T adet zaman periyodundan oluşan gözlemleri içermektedir. Panel veri analizi, zaman serileri ve yatay kesit analizlerinin entegre edilerek uygun modellerin test edilmesi sürecidir. Ekonometrik analizlerde panel veri kullanımının çeşitli avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Gujarati, 2016):

- i. Panel veri, hem zaman serisi hem de yatay kesit verilerini bir arada kullanarak araştırmacılara daha geniş bir veri seti üzerinde çalışma fırsatı sunar. Bu yaklaşım, trendlerin analiz üzerindeki etkisini minimize eder.
- ii. Panel verinin yüksek gözlem sayısı ve artan serbestlik derecesi sayesinde, açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon azalır. Bu durum, ekonometrik tahminlerin etkinliğini ve güvenilirliğini artırır (Kaynak: Tatoğlu, 2021).

- iii. Panel veri analizi, bireyler, firmalar, eyaletler ve ülkeler gibi mikro birimler üzerine yapılan çalışmalarda, heterojenliği direkt olarak dikkate alır ve bu heterojenliğin analizlerde göz ardı edilmesini engeller.
- iv. Yalnızca yatay kesit veya zaman serisi verileriyle saptanamayan etkiler, panel veri analizi sayesinde daha etkili bir şekilde ölçülür ve analiz edilir. Bu, araştırmaların kapsamını ve derinliğini artırır.

Panel veri modelin spesifik olarak aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Greene, 2012).

$$y_{it} = x'_{it}\beta + z'_i\alpha + \varepsilon_{it} = x'_{it}\beta + c_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde, “*i*” ve “*t*” alt indisleri, sırasıyla, “kesitsel birim” ve “zaman serisi birimini” ifade etmektedir. K regresörlü bir matris olan x_{it} ise sabit bir terim içermez. Ayrıca $z'_i\alpha$ terimi, farklı heterojenlik formlarını veya bireysel etkilerin modellenmesini mümkün kılar. z_i , t zamanı içerisinde sabit kaldığı varsayımıyla, içerisindeki sabit terim ve gözlemlenebilir veya gözlemlenemeyen (cinsiyet, ırk, konum gibi) bireysel değişkenler kümesini içeren matrisi ifade eder. Fakat, z_i gözlemlenebiliyorsa (model sabit bir terim içeriyorsa) bütün model sıradan doğrusal bir model olarak ele alınabilir. Bu sıradan doğrusal modelde, α ve β katsayıları için tutarlı ve etkin bir tahminci elde edilebilir. Dolayısıyla model, havuzlanmış model olarak aşağıda formüle edilen regresyon modeli şeklinde yazılabilir (Greene, 2003; Benli ve Sinan, 2022).

$$y_{it} = a + x'_{it}\beta + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, n \text{ ve } t = 1, \dots, T_i$$

(5)

Bu modelde, her bir kesit için tüm zaman dilimlerindeki veriler gruplanarak sıralı bir şekilde istiflenir ve basit bir OLS regresyonu kullanılarak tahmin edilir. Ancak, c_i gözlemlenemiyorsa, ki bu çoğunlukla karşılaşılan durumdur, OLS tahminleri yanlış ve tutarsız olacaktır. Bu problemi çözmek için kullanılacak yöntemlerden biri, gözlemlenemeyen etkilerin (c_i) diğer regresörlerle ilişkili olduğu varsayımına dayalı, grup-içi tahminci olarak da bilinen sabit etkiler (FE) tahmincisidir. FE modeli, aşağıdaki gibi basit bir şekilde ifade edilebilir (Greene, 2003; Benli ve Sinan, 2022):

$$y_{it} = x'_{it}\beta + a_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Burada eğer X_i , i kesiti için regresörlerin zamansal gözlemleri olarak istiflenirse, $E(c_i|X_i) = h(X_i)$ olarak ifade edilebilir. Koşullu ortalamanın her bir zaman periyodu için sabit olması dolayısıyla model için, bu durum modeli şu şekilde yazılabilir.

$$y_{it} = x'_{it}\beta + h(X_i) + u_{it} + [c_i - h(X_i)] = x'_{it}\beta + a_i + u_{it} + [c_i - h(X_i)] \quad (7)$$

Modelde, $[c_i - h(X_i)]$ terimi X_i ile ilişkili değildir ve dolayısıyla, hata terimi tarafından absorbe edilebilir ve böylece model, (8) nolu eşitlikte görüldüğü şekilde yazılabilir:

$$y_{it} = x'_{it}\beta + a_i + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

$Var(c_i|X_i)$ 'nin sabit olduğu varsayımıyla bu formülasyon, klasik bir doğrusal modele dönüşür (Greene, 2012; Benli ve Sinan, 2022).

Bu model formülasyonu, kesitler arası farklılıkların a_i sabit terimlerindeki değişikliklerle yakalanabileceğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, her kesit için belirli bir a_i sabitinin tahmin edilmesi gerekir. Bununla birlikte, FE modeli kapsamında zamandan bağımsız değişkenlerin modelden hariç tutulması gerekmektedir, çünkü bu değişkenlerin etkileri zaten a_i içinde dikkate alınmaktadır. Bu, zamanla değişmeyen sosyo-demografik değişkenlerin (örneğin ırk ve cinsiyet gibi) tahminlerde kullanılmayacağı ve bu tür değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki kısmi etkilerinin hesaplanamayacağı anlamına gelir (Greene, 2012; Benli ve Sinan, 2022).

Eğer modeldeki kesitsel etkiler diğer regresörlerden bağımsız ise, kesit-spesifik sabit terimlerin kesitler arası rastgele dağıtılmasını içeren bir modelleme yaklaşımı uygun olabilir. Bu yaklaşım, Rassal Etkiler (RE) modeli olarak bilinir ve şu şekilde ifade edilebilir:

$$y_{it} = x'_{it}\beta + (a + u_i) + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Burada, $a_i (= E[z'_i a])$ (genel bir sabitii temsil ederken; $u_i = (z'_i a - E[z'_i a])$ ise z'_i teriminin ortalama değerden kesitsel rastgele sapmasını ifade eder. Bu formülasyonun avantajı, tahmin edilmesi gereken parametre sayısını önemli ölçüde düşürmesi ve zamanla değişmeyen değişkenlere ait parametre tahminlerine olanak tanınmasıdır. Ancak, RE modelinin başlıca dezavantajı, kesitsel etkilerin regresörlerle olan ilişkisine dair varsayımlar yanlış olduğunda, elde edilen tahminlerin tutarsız olabileceğidir (Greene, 2012; Benli ve Sinan, 2022).

Panel veri analizinde, RE tahmincisi ile FE tahmincisi birlikte kullanılabilir. Fakat yapılan analiz için kullanılan yöntemlerden hangisinin daha iyi olduğu önsel olarak belirlenebileceği gibi, bu tespit bir takım istatistik testlerle de yapılabilir. Bu testlerden en

yaygın olanı, mevcut çalışmada da kullanılan Hausman testidir. Hausman testi, hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını sınımlamaktadır. Hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişkinin olmadığı sonucunda, temel hipotez olan H_0 (RE tahmincisi uygundur) hipotezi reddedilir ve araştırmacının FE'yi kullanmasının uygun olduğu ifade edilebilir. Aksine H_0 hipotezinin kabul edildiği durumda ise araştırmacının RE'yi kullanması daha uygun olacaktır (Tatoğlu, 2021).

7.3. Ampirik Bulgular

İhracatta ürün çeşitliliği ve kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi gösteren regresyon sonuçları, çalışmanın amacı kapsamında kullanılan çeşitlilik indekslerinin modellerde kullanımına göre değişecek şekilde Tablo 7.3, Tablo 7.4 ve Tablo 7.5'te sunulmuştur. Kontrol değişkenleri ise regresyon denklemlerine teker teker dahil edilmiş ve her tablo özelinde farklı modeller elde edilmiştir. Böylece, öncelikli olarak, ihracatta ürün çeşitliliği ile gelir düzeyi arasındaki olası ilişkinin ortaya çıkarılması hedeflenerek kontrol değişkenlerinin modele dahil edilmeleri durumunda bu ilişkinin değişip değişmediği gözlemlenmeye çalışılmıştır. Nitekim, ilave değişkenlerin modele dahil edilmeleri sonrası çeşitlilik ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin, eğer mevcutsa, ortadan kalkması, bahsi geçen iki değişken arasındaki ilişkinin gücüne ve tutarlılığına ilişkin bir şüphenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Çoklu eş doğrusallık probleminin önüne geçmek amacıyla da sektörel üretim paylarına modellerde tekil olarak yer verilmiştir. Ayrıca, Hausman Testi sonuçlarına istinaden, FE ve RE modellerinden uygun olanına ilişkin regresyon sonuçları tablolarda sunulmuştur.

Elde edilen regresyon sonuçları, tüm modeller özelinde, kişi başına gelir ile HHI ve GINI indeksleri arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ilgili indekslerin tanımları itibarıyla, ihracatta ürün çeşitliliğindeki artışların kişi başına gelirleri artırdığı sonucuna ulaşılabilir. Buna karşın, THEIL indeksine ilişkin katsayılar bütün modeller özelinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu farklılaşan bulgular, HHI ve GINI indekslerinin mevcut çalışma kapsamında iktisadi çıktı ile doğrudan ilişkili yönleri daha iyi yansıttığı yorumu yapılabilir. THEIL indeksine ilişkin sonuçlar, ilgili indeksin, çeşitliliğin gelir ile daha az doğrudan ilişkili bir boyutunu ölçtüğünü ya da ürün sayısına (n) olan duyarlılığının, mevcut çalışmada kullanılan veri setine uygunluğunu etkilediğini işaret etmektedir. Nitekim, söz konusu indekslerin ihracat çeşitliliğini ölçmeye yönelik kendilerine has yaklaşımları mevcuttur. HHI, her bir ürünün toplam ihracattaki payının karelerini toplayarak ihracat yoğunlaşmasını ölçmektedir. Daha düşük HHI değerleri, ihracatın ürünler arasında daha homojen bir dağılıma sahip olduğunu göstermekte ve daha yüksek bir çeşitlilik

düzeyini yansıtmaktadır. GINI indeksi ise ihracat gelirlerinin ürünler arasındaki dağılımını ölçmektedir. Düşük GINI değerleri, ihracat gelirlerinin daha geniş bir ürün yelpazesinde daha dengeli dağıldığını göstermekte ve daha yüksek bir ürün çeşitliliği düzeyine işaret etmektedir. Buna karşın, THEIL indeksi, münferit ürün ihracat gelirlerinin toplam ihracat gelirin oranının ağırlıklı logaritmasını hesaplamaktadır. Düşük THEIL değerleri, ihracat gelirlerinin daha eşit dağıldığını ve daha yüksek düzeyde bir çeşitlendirme olduğunu göstermektedir.

Özetle, söz konusu indeksler, kavramsal benzerliklerine rağmen, ihracat çeşitliliğinin farklı boyutlarını yansıtmaktadır. İndekslerin gelir üzerindeki farklılaşan etkileri, esasen, ihracat çeşitliliği ve iktisadi çıktı arasındaki ilişkinin karmaşık yapısını yansıtmakta ve bu tür ilişkilerin analizinde farklı perspektiflerin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Tablo 7.3. Regresyon Sonuçları (HHI – Gelir İlişkisi)

Değişkenler (Bağımlı Değişken: <i>lnGDP_{pc}</i>)	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)	Model (5)
<i>lnHHI</i>	-0.160*** (0.034)	-0.065*** (0.024)	-0.059*** (0.022)	-0.073*** (0.022)	-0.066*** (0.024)
<i>lnINV</i>		0.552*** (0.014)	0.467*** (0.014)	0.484*** (0.014)	0.551*** (0.014)
<i>lnIND</i>			1.124*** (0.070)		
<i>lnAGRI</i>				-1.035*** (0.069)	
<i>lnSERV</i>					0.164 (0.132)
<i>SABİT</i>	2.459*** (0.052)	3.306*** (0.034)	5.497*** (0.141)	1.070*** (0.152)	3.601*** (0.239)
Gözlem Sayısı	1207	1207	1207	1207	1207
Şehir Sayısı	81	81	81	81	81
Hausman Test (prob.)	0.95 (0.331)	33.98 (0.000)	118.37 (0.000)	134.12 (0.000)	33.13 (0.000)
Seçilen Model	Rassal Etki	Sabit Etki	Sabit Etki	Sabit Etki	Sabit Etki

Not: Standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Regresyon sonuçları, ayrıca, kamu yatırımları ve sınai üretimin kişi başına gelirler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yarattığını doğrulamaktadır. Bu bulgu, iktisadi büyümenin sağlanmasında yatırımların ve sınai kalkınmanın rolünü vurgulayan iktisat teorileri ile uyumludur. Tarımsal üretim için ilgili modellerde elde edilen anlamlı ve negatif katsayı ise tarımın gelir üzerindeki potansiyel olumsuz etkisini yansıtmaktadır. Bu durum, bazı iller özelinde tarımsal üretime daha fazla ağırlık verilmesinin daha düşük iktisadi çıktı ile ilişkilendirilebileceği Türkiye ekonomisinin yapısal bir yönünü yansıttığı ifade edilebilir. Söz konusu bulgu, diğer sektörlere kıyasla tarımsal üretimde daha düşük bir verimlilik düzeyini işaret eder niteliktedir.

Tablo 7.4. Regresyon Sonuçları (GINI – Gelir İlişkisi)

Değişkenler (Bağımlı Değişken: <i>lnGDP_{pc}</i>)	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)	Model (5)
<i>lnGINI</i>	-0.400*** (0.064)	-0.165*** (0.046)	-0.144*** (0.042)	-0.176*** (0.042)	-0.168*** (0.046)
<i>lnINV</i>		0.549*** (0.014)	0.464*** (0.014)	0.482*** (0.014)	0.548*** (0.014)
<i>lnIND</i>			1.120*** (0.070)		
<i>lnAGRI</i>				-1.034*** (0.069)	
<i>lnSERV</i>					0.170 (0.131)
SABİT	2.371*** (0.055)	3.264*** (0.038)	5.458*** (0.142)	1.033*** (0.152)	3.907*** (0.167)
Gözlem Sayısı	1209	1209	1209	1209	1209
Şehir Sayısı	81	81	81	81	81
Hausman Test (prob.)	2.18 (0.140)	32.18 (0.000)	116.63 (0.000)	132.57 (0.000)	31.37 (0.000)
Seçilen Model	Rassal Etki	Sabit Etki	Sabit Etki	Sabit Etki	Sabit Etki

Not: Standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Hizmet sektörü payına ilişkin katsayının bütün modeller özelinde istatistiksel olarak anlamsız elde edilmesi, söz konusu sektörün kişi başına gelirlere katkısının incelenen bölgelerdeki diğer sektörler kadar şeffaf veya önemli olmadığını gösterdiği ifade edilebilir. Başka bir deyişle, hizmet sektörünün bölgesel gelirler üzerindeki doğrudan etkisi, mevcut veri seti ve modelleme çerçevesinde belirgin değildir. Bu durum, hizmet sektörünün iktisadi performans üzerindeki etkilerinin daha dolaylı veya kompleks olduğunu işaret etmektedir. Mevcut modellerin, hizmet sektörünün çeşitliliğini ve dinamiklerini yeterince yakalayamadığı yorumu da yapılabilir. Bu, aynı zamanda, hizmet sektörü ile ilgili daha rafine göstergelere duyulan ihtiyacın bir sonucu da olabilir. Bunun yanı sıra, söz konusu katsayının istatistiksel olarak anlamsızlığı, özellikle kayıt dışı hizmet faaliyetlerinin yaygın olduğu bölgelerde hizmet sektörünün iktisadi etkisinin doğru bir şekilde ölçümündeki zorluklardan kaynaklanması da muhtemeldir.

Tablo 7.5. Regresyon Sonuçları (THEIL – Gelir İlişkisi)

Değişkenler (Bağımlı Değişken: <i>lnGDP_{pc}</i>)	Model (1)	Model (2)	Model (3)	Model (4)	Model (5)
<i>lnTHEIL</i>	-0.005 (0.040)	0.022 (0.028)	0.001 (0.025)	-0.002 (0.025)	0.021 (0.028)
<i>lnINV</i>		0.556*** (0.014)	0.470*** (0.014)	0.490*** (0.014)	0.556*** (0.014)
<i>lnIND</i>			1.127*** (0.071)		
<i>lnAGRI</i>				-1.030*** (0.069)	
<i>lnSERV</i>					0.141 (0.132)
<i>SABİT</i>	2.617*** (0.039)	3.374*** (0.022)	5.566*** (0.139)	1.161*** (0.150)	3.629*** (0.240)
Gözlem Sayısı	1207	1207	1207	1207	1207
Şehir Sayısı	81	81	81	81	81
Hausman Test (prob.)	0.72 (0.396)	36.43 (0.000)	124.26 (0.000)	133.26 (0.000)	35.65 (0.000)
Seçilen Model	Rassal Etki	Sabit Etki	Sabit Etki	Sabit Etki	Sabit Etki

Not: Standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

8. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, ihracatta ürün çeşitlendirmesinin Türkiye'deki illerde kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisini, 2004-2018 dönemi verilerini kullanarak ortaya koymakta ve bölgesel iktisadi dinamikler hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Nitekim kişi başına düşen gelir ile ihracat yoğunluğu (HHI ve GINI) arasındaki negatif ilişki, ihracat çeşitlendirmesi ile ekonomik performans arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu göstermektedir. THEIL indeksinin istatistiksel olarak anlamlı olmayan etkisi ise bu bağlamda ilgili indeksin sınırlı kullanılabilirliğini vurgulamaktadır. Kamu yatırımları ve sınai üretimin iktisadi çıktı üzerindeki pozitif etkisi, bu sektörlerin bölgesel ekonomik büyümedeki kritik rolünü doğrularken, tarımsal üretime ilişkin elde edilen bulgular ise tarımsal verimliliğe dair soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Hizmet sektörü için elde edilen anlamsız katsayılar ise ilgili sektörlerle özgü karmaşıklıklara işaret etmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye'de bölgesel ekonomik kalkınmayı ve refah artışını desteklemek için ihracat çeşitlendirmesini ve dengeli sektörel kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan politika girişimlerinin önemini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, öncelikli olarak, ihracat çeşitlendirmesinin stratejik olarak geliştirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. İlgili politikalar, daha geniş bir ihracat tabanını oluşturmaya yönelik olmalı ve bu politikalar; pazar araştırması, yeni pazarlara erişim ve ihraç mallarının çeşitlendirilmesine yönelik mali teşvikleri artıracak şekilde devlet destekli girişimlerle desteklenmelidir. Ayrıca, gelişmekte olan sanayi sektörlerinde Ar&Ge'ye yönelik stratejik bir kaynak tahsisi zorunludur. Bu, inovasyon ve teknolojik gelişimi katalize etmek amacıyla kamu – özel sektör ortaklıklarının teşvik edilmesiyle tamamlanmalıdır. Bölge ve il düzeyinde potansiyel ihraç ürünlerinin belirlenmesi, altyapıya yönelik hedefli yatırımlar ve bölgesel teşvik programları ile birleştiğinde genel ekonomik büyümeyi de destekleyecektir. Ayrıca, işgücü ihtiyacını gidermeye ve nitelikli işgücü kullanımını teşvik etmeye yönelik politikalar da büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, daha çeşitli bir ihracat portföyü cari açığı azaltabilir ve Türkiye'de sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir.

Eğitim programları, sanayi ve teknoloji sektörlerinin gelişen ihtiyaçları ile uyumlu hale getirilmeli ve işgücünün bu sektörleri destekleme kapasitesini artırmak amacıyla STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) eğitimini önceleyen çalışmalar yapılmalıdır. Girişimciliğin ve inovasyonun teşviki doğrultusunda düzenleyici çerçevelerin esnetilmesi da oldukça önemli olup iş faaliyetlerini ve pazar genişlemesini kolaylaştıracak altyapı yatırımları

da elzemdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, ayrıca, tarım sektörünün reformize edilmesi ve modernleştirilmesinin önemini de ortaya koymaktadır.

Özetle, iktisadi refahın artırılması; çeşitlendirme, modernizasyon ve inovasyonu önceleyen çok yönlü bir yaklaşımı gerektirmektedir. Nitekim bu, Türkiye'deki bölgesel ekonomilerin dayanıklılığının artırılması ve sürdürülebilir kalkınmalarının sağlanmasında büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). Türkiye’de İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.

Aditya, A., & Acharyya, R. (2013). Export Diversification, Composition, and Economic Growth: Evidence From Cross-Country Analysis. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22(7), 959-992.

Agosin, M. R. (2007). Trade And Growth: Why Asia Grows Faster Than Latin America. *In Economic Growth With Equity: Challenges For Latin America (Pp. 201-219)*. London: Palgrave Macmillan UK.

Agosin, M. R. (2008). Export Diversification and Growth in Emerging Economies. *Cepal Review*, (97), 115-131.

Akagündüz, E., Aslan, M., Şengür, A., Wang, H., & Ince, M. C. (2016). Silhouette Orientation Volumes for Efficient Fall Detection in Depth Videos. *IEEE Journal of Biomedical And Health Informatics*, 21(3), 756-763.

Akar, G. & Ay, A. (2018). İhracat Çeşitlendirmesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(21), 809-820.

Akın, F. (2017). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yenidünya Düzeni ve Türkiye. *İş ve Hayat*, 3(5), 119-135.

Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 35-47.

Alkin, E. (1975). *Gelir ve Büyüme Teorileri*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları İstanbul.

Al-Marhubi, F. (2000). Export Diversification and Growth: An Empirical Investigation. *Applied Economics Letters*, 7(9), 559-562.

Alshomaly, I., & Shawaqfeh, W. (2020). The Effect of Export Divesification on the Economic Growth of West-Asian Arab Countries. *Journal of Social Sciences (COES&RJ-JSS)*, 9(2), 429-450.

Altınbaş, D. (2009). Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi: Avrupa Yurttaşlığı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 93-112.

Altın, A., Cihan, K. A., & Bozkurt, E. (2018). Export Diversification and Growth: A Bootstrap Panel Causality Analysis for Selected Emerging Market Economies. *Journal of management and economics research*, 16(3), 24-36.

Altun, M. (2020). *İhracat Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Altun, M., & Benli, M. (2021). İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Türkiye'nin Büyüme Performansı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 138-158.

Apak, S. (1993). *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları*. Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Arip, M. A., Yee, L. S. & Abdul Karim, B. (2010). Export Diversification and Economic Growth in Malaysia. *MPRA Paper No. 20588*.

Aşçı, M. E. (2019). BRICS Ülkelerinin Küresel Güç Olma Potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-60.

Aşık, S. A., & Karadam, D. Y. (2022). Linder Hipotezi Sınaması: Türkiye'nin İhracatı İçin Ampirik Bir Analiz. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 82-91.

Ata, A. A. (2024). Jerk and Energy Issues in Optimal Trajectory Planning for Robot Manipulators. *J Mod Ind Manuf*, 3(1).

Atagenc, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye'nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69-87.

Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 1-23.

Aydın, M. K., & Beşballı, S. G. (2018). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-14.

Bağır, R. (2022). Planlı Kalkınmaya Geçişte Rol Oynayan Faktörler ve Planlı Kalkınma Dönemi'nin Başlaması (1963-1967). *Akademik Açı*, 2(1), 4-36.

Bahçe, E., & Özçelik, Ö. (2024). İlk Çağ'da Ortaya Çıkan İktisadi Düşünceler ve İktisat Bilimine Katkıları. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(1), 43-67.

Balassa, B. (1978). Exports And Economic Growth: Further Evidence. *Journal of Development Economics*, 5(2), 181-189.

Benli, M. & Sinan, T. (2022). İleri Teknoloji İhracatının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi, Şahin Karabulut (Ed.), *Ekonomi ve Finans Alanındaki Uygulamaların Ampirik Sonuçları-2*, Ekin Yayınevi, Bursa, s. 291-302.

Benli, M. (2020). Export Diversification and Economic Growth: Evidence From Emerging Economies. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (55), 285-298.

Benli, M., & Atıcı, G. (2023) Türkiye'de Ekonomik Kompleksite ve İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 400-429.

Berktaş, S., & Oraklıbel, R. D. (2021). Sanayi Devrimi ile Gelen Değişim: İş Bölümü ve Yabancılaşma. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 112-121.

Bilgili, Y. (2016). *Makro İktisat*. 4T Yayınevi, İstanbul.

Cadot, O., Carrère, C., & Strauss-Kahn, V. (2013). Trade Diversification, Income, and Growth: What Do We Know? *Journal of Economic Surveys*, 27(4), 790-812.

Can, M. & Kösekahyaoglu, L. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracat Ürün Çeşitliliğine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 16(33), 122-152.

Can, M., & Gozgor, G. (2017). The Impact of Economic Complexity on Carbon Emissions: Evidence from France. *Environmental Science and Pollution Research*, (24), 16364-16370.

Carrasco, C. A., Tovar-Garcia, E. D., & Tovar-García, E. D. (2020). Export Composition and the Eurozone Trade Balance in Manufacturing Goods. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 23(1), 134-150.

Çavuş, T. (2012). Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 23-37.

Çeviker, A., & Taş, İ. (2011). Türkiye'de İhracat Çeşitlendirmesi ve Büyüme İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-10.

Çuhadar, P., & Altın, M. (2023). Covid-19 Sürecinin Sosyo-Ekonomik Etkileri Üzerine Kümeleme Analizi ile Bir İnceleme, Şahin Karabulut (Ed.), *İktisadi ve Finansal Uygulamaların Ampirik Yöntemlerle Tahlili*, Ekin Yayınevi, Bursa, s. 47-58.

Dağdemir, Ö., & Küçükcalay, A. M. (1999). Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3).

Dalgıç, B., & Fazlıoğlu, B. (2015). Dış Ticarete Ürün/Ülke Çeşitliliği ve Firma Performansı: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 23(26), 7-24.

De Piñeres, S. A. G., & Ferrantino, M. (1997). Export Diversification And Structural Dynamics İn The Growth Process: The case of Chile. *Journal of Development Economics*, 52(2), 375-391.

Değer, M. K. (2010). İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 259-287.

Dennis, A., & Shepherd, B. (2011). Trade Facilitation and Export Diversification. *The World Economy*, 34(1), 101-122.

Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş* (22. bs). Ekin Yayınevi, Bursa.

Duru, I., & Ehidihamen, P. (2018). Empirical Investigation of the Impact of Export Diversification on Economic Growth: Evidence From Nigeria, 1980-2016. *Journal of Economics, Management and Trade*, 21(7), 1-24.

Eğilmez, M. (2020). *ABD, Son Bağımsız Kaleyi de Düşürmek Üzere*. Kendime Yazılar: <https://www.mahfiegilmez.com/2020/05/abd-son-bagmsz-kaleyi-de-dusurmek-uzere.html> adresinden alındı

- Eker, A., Altay, A., & Sakal, M.** (1994). *Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)*. Takav Matbaacılık, Ankara.
- El Hag, S., & El Shazly, M.** (2012). Oil Dependency, Export Diversification and Economic Growth in the Arab Gulf States. *European Journal of Social Sciences*, 29(3), 397-404.
- Feenstra, R. C., & Kee, H. L.** (2004). Export Variety and Country Productivity. *Journal of International Economics*. NBER Working Paper No. 10830
- Ferreira, G. F., & Harrison, R. W.** (2012). From Coffee Beans to Microchips: Export Diversification and Economic Growth in Costa Rica. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 44(4), 517-531.
- Fu, D., Wu, Y., & Zhang, Y.** (2019). Does Export Diversification Matter for China's Regional Growth? *The Singapore Economic Review*, 64(04), 863-882.
- Funke, M., & Ruhwedel, R.** (2005). Export Variety and Economic Growth in East European Transition Economies. *Economics of Transition*, 13(1), 25-50.
- Gevher, R., & Acet, H.** (2023). Avrupa Birliğinde Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonominin Gelişimi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 224-253.
- Gleicher, D.** (1982). The Historical Bases of Physiocracy: An Analysis of the Tableau Economique. *Science and Society*, 328-360.
- Greenaway, D., Morgan, W., & Wright, P.** (1999). Exports, Export Composition and Growth. *Journal of International Trade & Economic Development*, 8(1), 41-51.
- Greene, W. H.** (2003). *Econometric Analysis*. Pearson Education, Delhi (India).
- Greene, W. H.** (2012). *Econometric Analysis* (7. ed.). Prentice Hall, Upper Saddle River (NJ-USA)
- Grossman, G. M., & Helpman, E.** (1991). Trade, Knowledge Spillovers, and Growth. *European Economic Review*, 35(2-3), 517-526.

Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri*. (Çev.) Nasip Bolatoğlu, BB101 Yayınları, İstanbul.

Günay, E., Çetiner, S., Sevinç, S., & Kütükçü, E. (2019). Tarihi İpek Yolundan Modern İpek Yolu Projesine: Türkiye-Çin Ekonomik İşbirliği Çerçevesinde Orta Koridor ile Kuşak ve Yol Girişimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 157-175.

Güngör, K. (2006). İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41.

Gürz, U. (2019). İngiltere’de Sanayi Devrimi. *Erişim*, 18, 2022.

Haddad, M., Lim, J. J., Pancaro, C., & Saborowski, C. (2013). Trade Openness Reduces Growth Volatility When Countries are Well Diversified. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 46(2), 765-790.

Hamed, K., Hadi, D., & Hossein, K. (2014). Export Diversification and Economic Growth in Some Selected Developing Countries. *African Journal of Business Management*, 8(17), 1.

Helpman, E., & Krugman, P. (1985). *Market Structure and Foreign Trade*. MIT Press, Cambridge (MA).

Herzer, D., & Nowak-Lehmann, D. F. (2006). What Does Export Diversification Do For Growth? An Econometric Analysis. *Applied Economics*, 38(15), 1825-1838.

Hesse, H. (2008). Export Diversification and Economic Growth. The World Bank Commission on Growth and Development. *Working Paper*, (21), 1–25.

İşıktaş, E., & Duran, A. (2017). Geçmişten Günümüze İpek Yolu’nun Önemi ve Buna İlişkin Yapılmış Bilimsel Çalışmalar. *Social Sciences Studies Journal*, 8(3), 584-596.

İlseven, N. (1991). *Petrol Sorunu: Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, Haluk Ülman (Derleyen), Türkiye Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı.

İspir, M. S., Ersoy, B. A., & Yılmaz, M. (2009). Türkiye’nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin? *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 3-16.

- Kanca, O.** (2012). Socio-Economic Policies Applied in Turkey Between the Years of 1950-1960. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Kesici, M.** (2009). Geçiş Ekonomilerinin Dönüşüm Sürecinde Avrupa Birliği Üyeliği ve İstihdam. *Journal of Social Policy Conferences*, 57, 407-448.
- Kılıçbay, A.** (1992). *Türk Ekonomisi*. İş Bankası Yayınları, Ankara
- Kırılı, Ö.** (2023). Serbest Ticaretin Erdemi: Barış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1193-1210.
- Korkmaz, S., & Aydın, A.** (2015). Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 47- 76
- Köksal, B. A., & İlkin, A. R.** (1973). *Türkiye’de İktisadî Politikanın Gelişimi (1923-1973)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kruger, A. F., & Winston, J. S.** (1975). Large–Circulation Anomalies Over the Tropics during 1971–72. *Monthly Weather Review*, 103(6), 465-473.
- Krugman, P.** (1979). A Model of Innovation, Technology Transfer, and the World Distribution of Income. *Journal of Political Economy*, 87(2), 253-266.
- Liberman, P.** (2004). Trade and Peace. *International Studies Review*, 139-141.
- Love, J.** (1986). Commodity Concentration and Export Instability: The Choice of Concentration Measure and Analytical Framework. *The Journal of Developing Areas*, 21(1), 63-74.
- Masunda, S.** (2020). Export Diversification Effects of Aid for Trade in Sub-Saharan Africa. *Journal of African Trade*, 7(1/2), 29-36.
- Mcdonald, B.** (2009). *Back To Basics: Why Countries Trade*. International Monetary Fund. [Erişim: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2009/12/basics.htm#author>]
- Misztal, P.** (2011). Export Diversification and Economic Growth in European Union Member States. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 10(2), 55-64.

Mubeen, N., & Ahmad, N. (2016). Towards Measurement and Determinants of Export Diversification: An Empirical Analysis of Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 10(3), 588-605.

Mudenda, C., Choga, I., & Chigamba, C. (2014). The Role of Export Diversification on Economic Growth in South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(9), 705.

Nkurunziza, J. D. (2021). *The Commodity Dependence Trap*. UNCTAD Background Document to The Commodities and Development Report 2021.

Nwandu, L. O., Olulowo, T. G., & Moghalu, F. A. (2021). International Trade: A Tool For Promoting Peace among Nations of the World. *Journal Of African Studies And Sustainable Development*, 181-198.

Nwosa, P. I., Tosin, F. O., & Ikechukwu, O. M. (2019). Export Diversification and Economic Growth in Nigeria. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 8(2), 227-234.

Osakwe, P. N., & Kilolo, J. M. (2018). What Drives Export Diversification? New Evidence From A Panel Of Developing Countries. *UNCTAD Research Paper*, 3, 2-23.

Öztürk, S., & Saygı, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.

Palacioğlu, T. (2018). Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri. *İTO Bilgiyi Ticarileştirme ve Araştırma Vakfı İstanbul Düşünce Akademisi*, (8), 1-35.

Parenti, M., Ushchev, P., & Thisse, J. F. (2017). Toward a Theory of Monopolistic Competition. *Journal of Economic Theory*, 167, 86-115.

Polatoğlu, M. G. (2017). İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942). *Atatürk Dergisi*, 6(1), 55-87.

Posner, M. V. (1961). International Trade and Technical Change. *Oxford Economic Papers*, 13(3), 323-341.

Saçık, S. Y. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 162-171.

Sadok, C., & Nadjat, D-S. (2022). Impact of Export Diversification on Economic Growth in Algeria. *Economy And Environment Review*, 5(1), 491-514.

Sangita, S. (2018). India's Exports Through The Lens of Diversification. In *Changing The Indian Economy*, Elsevier, 21-35.

Sarıdoğan, H. Ö. (2021). Piyasa Yoğunlaşması: Yapısalcı Yaklaşım Bağlamında Bilişim Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 67-81.

Savaş, V. F. (1997). *İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu*. Avcıoğlu Matbaacılık, İstanbul.

Sezgin, Ş. (2009). Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 175-190.

Siddiqui, A. H. (2018). Export Diversification and Growth in Pakistan: An Empirical Investigation from 1972 to 2015. *Business and Economic Review*, 10(1), 107-131.

Singh, F. (2012). Economic Reforms and Industrial Concentration in Indian Manufacturing Sector: An Inter-Temporal Analysis. *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*, 1(7), 36-53.

Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Soylu, P. Ü., & Yaktı, Ö. (2012). Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı. *History Studies*, 1, 365-379.

Sönmez, M. (1985). *Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası (Birinci Kitap)*. Belge Yayınları, İstanbul

Srinivasan, A. (1985). Alternative Measures of System Effectiveness: Associations and Implications. *MIS Quarterly*, 243-253.

Stigler, G. J. (1958). Ricardo and The 93% Labor Theory of Value. *The American Economic Review*, 48(3), 357-367.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024). [Erişim: <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/>]

Tatoğlu, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Yayıncılık, İstanbul.

The Observatory of Economic Complexity (OEC) (2024). *Country Rankings*. [Erişim: <https://oec.world/en/profile/country/turkey>]

Ticaret Bakanlığı (2024). [Erişim: <https://tagm.ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-musavirlerimizle-elektronik-sohbet-toplantilari-tunus-04-06-2024>]

Topuz, H. (1972). *Türk Basın Tarihi*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Turgut, A. (2006). Finansal Krizlerde IMF'nin Rolü ve Önemi: 1997 Asya ve 2000-2001 Türkiye Krizleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 1-14.

Tyler, W. G. (1981). Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence. *Journal of Development Economics*, 9(1), 121-130.

Uçan, O., & Çebe, G. N. (2018). 2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 6-17.

Uçan, O., & Koçak, E. (2014). Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişi. *Niğe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 51.

Uğur, B. (2022). *Dış Ticaret Teorilerinin Evrimi*. İksad Yayınevi, Ankara.

Uygur, E. (2001). 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 25(227), 37-70.

Uzunkaya, S. Ş. (2020). Türkiye Ekonomisinde 1923-1977 Yılları Arasındaki Sanayi ve Kalkınma Planlarının Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 14-30.

Yakubu, I. N., Kapusuzoglu, A., & Ceylan, N. B. (2022). Investigating the Role of Export Diversification, Remittances, and Environmental Sustainability in Accordance with Clean Energy and Zero Emission. *Contributions to Economics*, 51-65.

Yaşar, E. (2021). İhracat Çeşitlendirmesinin Belirleyicileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Dinamik Panel Veri Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 1039-1054.

Yazıcıoğlu, İ. E. (2023). Uluslararası Ticaret Teorilerinden Mutlak, Karşılaştırmalı ve Rekabetçi Üstünlükler Teorilerine Yönelik Bir Değerlendirme. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 28-42.

Yılmaz, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 241-260.

Yokoyama, K., & Alemu, M. A. (2009). The Impacts of Vertical and Horizontal Export Diversification on Growth: An Empirical Study on Factors Explaining the Gap between Sub-Saharan Africa and East Asia's Performances. *Ritsumeikan International Affair*, 7(3), 49-90.

Yüksel, E., & Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman'ın Katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206.

EKLER

EKLER

Ek Tablo 1. İller Bazında İhracat Çeşitliliği İndeks Tablosu

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR621 Adana			
2004	0.24	0.40	0.89
2005	0.22	0.39	0.84
2006	0.27	0.42	0.92
2007	0.39	0.54	1.38
2008	0.18	0.35	0.70
2009	0.17	0.34	0.73
2010	0.19	0.36	0.78
2011	0.19	0.35	0.80
2012	0.17	0.34	0.76
2013	0.18	0.34	0.80
2014	0.18	0.34	0.79
2015	0.18	0.34	0.79
2016	0.17	0.34	0.80
2017	0.15	0.32	0.70
2018	0.15	0.32	0.72
2019	0.15	0.31	0.71
2020	0.15	0.32	0.72
2021	0.22	0.37	0.98
2022	0.20	0.35	0.87
TRC12 Adıyaman			
2004	0.49	0.67	1.00
2005	0.45	0.61	1.17
2006	0.19	0.36	0.79
2007	0.17	0.34	0.74
2008	0.18	0.35	0.75
2009	0.30	0.50	0.84
2010	0.51	0.62	1.51
2011	0.47	0.59	1.43
2012	0.36	0.50	1.18
2013	0.50	0.61	1.45
2014	0.67	0.75	1.93
2015	0.81	0.85	2.37
2016	0.79	0.84	2.36
2017	0.57	0.66	1.88
2018	0.35	0.49	1.41
2019	0.37	0.50	1.35
2020	0.62	0.71	1.93
2021	0.53	0.63	1.70
2022	0.28	0.44	0.93

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR332 Afyonkarahisar			
2004	0.74	0.80	1.99
2005	0.80	0.85	2.20
2006	0.36	0.54	1.04
2007	0.26	0.48	0.65
2008	0.27	0.47	0.88
2009	0.50	0.61	1.54
2010	0.55	0.65	1.63
2011	0.46	0.58	1.54
2012	0.49	0.60	1.66
2013	0.48	0.59	1.72
2014	0.51	0.61	1.72
2015	0.55	0.65	1.83
2016	0.53	0.63	1.69
2017	0.57	0.66	1.92
2018	0.49	0.61	1.58
2019	0.47	0.58	1.47
2020	0.54	0.64	1.64
2021	0.57	0.66	1.64
2022	0.50	0.60	1.45
TRA21 Ağrı			
2004	0.22	0.42	0.70
2005	0.23	0.41	0.84
2006	0.63	0.72	1.81
2007	0.62	0.71	1.79
2008	0.59	0.68	1.78
2009	0.16	0.35	0.70
2010	0.24	0.40	0.92
2011	0.24	0.40	1.02
2012	0.16	0.35	0.71
2013	0.20	0.36	0.87
2014	0.16	0.34	0.76
2015	0.17	0.34	0.78
2016	0.16	0.34	0.64
2017	0.14	0.32	0.66
2018	0.13	0.31	0.66
2019	0.13	0.31	0.60
2020	0.12	0.31	0.56
2021	0.13	0.31	0.62
2022	0.11	0.29	0.49

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER / YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR712 Aksaray			
2004	0.99	0.99	1.73
2005	0.35	0.54	1.04
2006	0.25	0.43	0.82
2007	0.24	0.41	0.92
2008	0.25	0.42	0.86
2009	0.33	0.49	1.10
2010	0.36	0.50	1.29
2011	0.38	0.55	1.04
2012	0.36	0.51	1.20
2013	0.32	0.49	1.05
2014	0.28	0.45	0.95
2015	0.36	0.50	1.16
2016	0.36	0.51	1.11
2017	0.40	0.53	1.31
2018	0.36	0.50	1.14
2019	0.32	0.48	1.04
2020	0.40	0.54	1.16
2021	0.47	0.58	1.42
2022	0.51	0.61	1.49
TR834 Amasya			
2004	0.40	0.56	1.12
2005	0.47	0.61	1.45
2006	0.29	0.45	1.05
2007	0.39	0.54	1.24
2008	0.32	0.50	0.97
2009	0.49	0.61	1.37
2010	0.20	0.41	0.68
2011	0.18	0.39	0.66
2012	0.18	0.41	0.56
2013	0.24	0.41	0.96
2014	0.23	0.42	0.81
2015	0.21	0.39	0.81
2016	0.18	0.39	0.68
2017	0.20	0.40	0.72
2018	0.23	0.42	0.84
2019	0.23	0.41	0.87
2020	0.25	0.44	0.78
2021	0.22	0.40	0.76
2022	0.26	0.43	0.97

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR510 Ankara			
2004	0.20	0.37	0.83
2005	0.26	0.42	0.97
2006	0.48	0.63	1.18
2007	0.45	0.61	1.19
2008	0.49	0.63	1.33
2009	0.19	0.35	0.91
2010	0.18	0.35	0.91
2011	0.21	0.37	0.98
2012	0.16	0.32	0.78
2013	0.15	0.31	0.76
2014	0.14	0.31	0.69
2015	0.12	0.30	0.62
2016	0.12	0.29	0.63
2017	0.14	0.31	0.70
2018	0.13	0.30	0.64
2019	0.12	0.29	0.62
2020	0.13	0.30	0.64
2021	0.15	0.31	0.74
2022	0.12	0.29	0.62
TR611 Antalya			
2004	0.38	0.52	1.14
2005	0.32	0.47	0.98
2006	0.17	0.35	0.80
2007	0.18	0.35	0.87
2008	0.20	0.36	0.96
2009	0.33	0.47	1.04
2010	0.37	0.50	1.20
2011	0.31	0.45	1.02
2012	0.29	0.43	0.93
2013	0.29	0.42	1.04
2014	0.29	0.44	1.02
2015	0.28	0.43	1.02
2016	0.26	0.41	1.00
2017	0.26	0.41	1.04
2018	0.26	0.41	1.02
2019	0.25	0.39	0.96
2020	0.29	0.43	1.09
2021	0.26	0.41	1.06
2022	0.25	0.40	1.02

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRA24 Ardahan			
2004	0.14	0.35	0.55
2005	0.78	0.89	0.95
2006	0.32	0.46	0.99
2007	0.28	0.44	0.86
2008	0.24	0.40	0.81
2009	0.62	0.84	0.58
2010	0.83	0.90	1.37
2011	0.86	0.91	1.55
2012	0.78	0.88	1.13
2013	0.65	0.90	0.35
2014	0.32	0.66	0.39
2015	0.55	0.70	1.10
2016	0.56	0.71	1.16
2017	0.67	0.77	1.61
2018	0.46	0.62	1.06
2019	0.51	0.67	1.13
2020	0.40	0.58	1.01
2021	3.93	3.09	13.73
2022	0.24	0.44	0.81
TR905 Artvin			
2004	0.25	0.43	0.94
2005	0.48	0.60	1.45
2006	0.84	0.90	1.50
2007	0.75	0.87	0.93
2008	0.78	0.89	0.99
2009	0.25	0.42	0.83
2010	0.27	0.43	0.92
2011	0.30	0.45	1.07
2012	0.38	0.51	1.29
2013	0.37	0.50	1.25
2014	0.39	0.51	1.31
2015	0.33	0.47	1.09
2016	0.29	0.44	1.04
2017	0.33	0.47	1.15
2018	0.28	0.43	1.07
2019	0.25	0.41	1.02
2020	0.32	0.46	1.20
2021	0.31	0.45	1.17
2022	0.31	0.46	1.12

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR321 Aydın			
2004	0.27	0.42	1.09
2005	0.22	0.39	0.93
2006	0.31	0.48	0.91
2007	0.33	0.49	0.99
2008	0.27	0.43	0.95
2009	0.21	0.37	0.76
2010	0.14	0.32	0.64
2011	0.15	0.33	0.68
2012	0.15	0.33	0.70
2013	0.17	0.33	0.80
2014	0.17	0.34	0.75
2015	0.20	0.36	0.85
2016	0.21	0.37	0.95
2017	0.19	0.36	0.83
2018	0.20	0.36	0.84
2019	0.21	0.37	0.89
2020	0.22	0.37	0.95
2021	0.21	0.37	0.94
2022	0.20	0.36	0.87
TR221 Balıkesir			
2004	0.23	0.40	0.82
2005	0.19	0.37	0.75
2006	0.23	0.39	0.96
2007	0.19	0.36	0.84
2008	0.19	0.36	0.82
2009	0.23	0.39	0.91
2010	0.22	0.38	0.97
2011	0.25	0.40	0.96
2012	0.26	0.42	0.90
2013	0.24	0.39	1.01
2014	0.23	0.39	0.88
2015	0.22	0.38	0.93
2016	0.24	0.39	0.97
2017	0.24	0.39	0.95
2018	0.23	0.38	0.89
2019	0.22	0.38	0.84
2020	0.18	0.35	0.76
2021	0.16	0.33	0.71
2022	0.15	0.32	0.63

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR813 Bartın			
2004	0.75	0.83	1.54
2005	0.48	0.65	1.18
2006	0.20	0.37	0.88
2007	0.20	0.37	0.89
2008	0.17	0.36	0.73
2009	0.57	0.68	1.46
2010	0.48	0.62	1.40
2011	0.50	0.63	1.32
2012	0.30	0.47	0.96
2013	0.40	0.53	1.27
2014	0.23	0.42	0.83
2015	0.29	0.45	1.22
2016	0.29	0.47	1.00
2017	0.34	0.51	1.12
2018	0.41	0.54	1.56
2019	0.35	0.50	1.36
2020	0.45	0.58	1.61
2021	0.36	0.51	1.40
2022	0.31	0.45	1.28
TRC32 Batman			
2004	0.43	0.57	1.41
2005	0.41	0.56	1.30
2006	0.43	0.62	0.97
2007	0.42	0.59	1.16
2008	0.31	0.51	0.89
2009	0.30	0.47	1.01
2010	0.28	0.46	0.96
2011	0.32	0.48	1.07
2012	0.28	0.43	1.05
2013	0.26	0.42	1.00
2014	0.20	0.37	0.76
2015	0.18	0.36	0.73
2016	0.19	0.37	0.65
2017	0.21	0.37	0.87
2018	0.17	0.34	0.77
2019	0.21	0.38	0.82
2020	0.21	0.39	0.90
2021	0.21	0.37	0.93
2022	0.21	0.38	0.87

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRA13 Bayburt			
2004	0.50	0.62	1.55
2005	0.63	0.79	0.94
2006	0.24	0.45	0.83
2007	0.73	0.80	1.85
2008	0.29	0.50	0.95
2009	0.10	0.74	0.04
2010	0.95	0.96	1.98
2011	0.98	0.99	1.32
2012	0.72	0.84	0.99
2013	0.60	0.76	0.89
2014	0.99	0.99	1.34
2015	0.99	0.99	2.50
2016	1.00	1.00	1.93
2017	0.94	0.98	0.60
2018	0.87	0.96	0.53
2019	0.70	0.91	0.39
2020	0.18	0.47	0.46
2021	1.00	1.00	0.00
2022	0.00	1.00	0.00
TR413 Bilecik			
2004	0.74	0.83	1.65
2005	0.61	0.73	1.52
2006	0.99	1.00	1.07
2007	0.50	0.64	1.41
2008	0.53	0.64	1.77
2009	0.44	0.61	1.19
2010	0.53	0.66	1.50
2011	0.54	0.67	1.51
2012	0.38	0.54	1.31
2013	0.34	0.52	1.17
2014	0.34	0.52	1.08
2015	0.39	0.55	1.29
2016	0.35	0.51	1.36
2017	0.35	0.52	1.31
2018	0.36	0.52	1.29
2019	0.42	0.55	1.51
2020	0.51	0.61	2.34
2021	0.47	0.60	1.57
2022	0.47	0.59	1.59

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRB13 Bingöl			
2004	0.58	0.75	0.95
2005	0.09	0.41	0.22
2006	0.57	0.69	1.65
2007	0.50	0.64	1.41
2008	0.53	0.64	1.77
2009	0.91	0.95	1.36
2010	0.42	0.62	0.96
2011	0.54	0.68	1.16
2012	0.54	0.70	1.11
2013	0.26	0.46	0.79
2014	0.54	0.67	1.31
2015	0.55	0.68	1.50
2016	0.33	0.50	0.99
2017	0.33	0.50	1.08
2018	0.52	0.66	1.29
2019	0.44	0.58	1.26
2020	0.19	0.39	0.64
2021	5.06	4.13	32.47
2022	0.25	0.43	0.83
TRB23 Bitlis			
2004	0.00	1.00	0.00
2005	0.34	0.72	0.40
2006	0.40	0.59	0.88
2007	0.23	0.50	0.47
2008	0.58	0.74	1.03
2009	0.28	0.70	0.32
2010	0.37	0.57	1.10
2011	0.55	0.67	1.55
2012	0.53	0.64	1.42
2013	0.24	0.47	0.60
2014	0.11	0.37	0.37
2015	0.15	0.39	0.42
2016	0.11	0.35	0.33
2017	0.47	0.64	1.23
2018	0.07	0.33	0.38
2019	0.52	0.66	1.28
2020	0.01	0.33	0.27
2021	0.04	0.36	0.29
2022	0.41	0.60	1.03

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR424 Bolu			
2004	0.49	0.61	1.31
2005	0.36	0.53	1.03
2006	0.43	0.66	0.71
2007	0.56	0.67	1.52
2008	0.91	0.94	2.11
2009	0.38	0.53	1.17
2010	0.38	0.53	1.31
2011	0.40	0.54	1.26
2012	0.43	0.57	1.27
2013	0.53	0.64	1.59
2014	0.51	0.62	1.54
2015	0.51	0.62	1.63
2016	0.47	0.59	1.55
2017	0.45	0.58	1.44
2018	0.42	0.55	1.41
2019	0.36	0.50	1.22
2020	0.42	0.55	1.41
2021	0.41	0.54	1.38
2022	0.34	0.48	1.32
TR613 Burdur			
2004	0.69	0.78	1.56
2005	0.73	0.80	1.73
2006	0.35	0.51	1.03
2007	0.25	0.42	0.95
2008	0.29	0.46	1.04
2009	0.78	0.84	1.98
2010	0.57	0.67	1.80
2011	0.55	0.65	1.91
2012	0.54	0.65	1.71
2013	0.60	0.69	1.84
2014	0.59	0.68	1.89
2015	0.74	0.80	2.13
2016	0.74	0.80	2.01
2017	0.77	0.82	2.06
2018	0.77	0.82	2.14
2019	0.79	0.83	2.28
2020	0.56	0.65	1.72
2021	0.55	0.65	1.80
2022	0.47	0.59	1.60

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR411 Bursa			
2004	0.41	0.54	1.41
2005	0.46	0.58	1.49
2006	0.78	0.84	1.94
2007	0.80	0.85	1.96
2008	0.67	0.77	1.64
2009	0.60	0.68	1.76
2010	0.58	0.66	1.72
2011	0.52	0.62	1.59
2012	0.52	0.61	1.58
2013	0.54	0.63	1.68
2014	0.50	0.60	1.55
2015	0.53	0.62	1.61
2016	0.58	0.66	1.74
2017	0.56	0.65	1.68
2018	0.48	0.58	1.51
2019	0.47	0.58	1.49
2020	0.44	0.55	1.39
2021	0.37	0.49	1.30
2022	0.32	0.46	1.14
TR222 Çanakkale			
2004	0.26	0.43	0.98
2005	0.26	0.44	1.07
2006	0.50	0.61	1.58
2007	0.51	0.61	1.56
2008	0.57	0.66	1.75
2009	0.25	0.42	1.04
2010	0.27	0.43	1.22
2011	0.27	0.44	1.12
2012	0.32	0.46	1.32
2013	0.24	0.40	1.11
2014	0.35	0.49	1.38
2015	0.35	0.50	1.28
2016	0.37	0.51	1.23
2017	0.33	0.47	1.14
2018	0.37	0.50	1.24
2019	0.34	0.48	1.18
2020	0.37	0.50	1.30
2021	0.37	0.50	1.38
2022	0.42	0.54	1.50

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR822 Çankırı			
2004	0.57	0.73	1.13
2005	0.73	0.81	1.86
2006	0.40	0.53	1.42
2007	0.31	0.47	1.21
2008	0.43	0.56	1.53
2009	0.71	0.79	1.79
2010	0.77	0.83	1.93
2011	0.64	0.74	1.64
2012	0.53	0.66	1.43
2013	0.64	0.74	1.71
2014	0.65	0.74	1.74
2015	0.53	0.64	1.47
2016	0.45	0.59	1.43
2017	0.57	0.67	1.61
2018	0.60	0.70	1.82
2019	0.66	0.75	1.80
2020	0.61	0.71	1.75
2021	0.61	0.71	1.74
2022	0.60	0.69	1.81
TR833 Çorum			
2004	0.31	0.46	0.95
2005	0.30	0.46	0.95
2006	0.63	0.76	1.25
2007	0.73	0.82	1.50
2008	0.81	0.87	1.95
2009	0.28	0.46	0.77
2010	0.29	0.44	0.94
2011	0.30	0.45	0.96
2012	0.31	0.46	0.94
2013	0.33	0.47	1.09
2014	0.33	0.47	1.04
2015	0.31	0.45	1.06
2016	0.29	0.44	0.96
2017	0.25	0.40	0.94
2018	0.41	0.53	1.36
2019	0.44	0.55	1.45
2020	0.29	0.44	1.03
2021	0.77	0.82	2.30
2022	0.68	0.74	1.98

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR322 Denizli			
2004	0.62	0.71	1.78
2005	0.61	0.70	1.79
2006	0.30	0.45	0.96
2007	0.31	0.46	0.99
2008	0.28	0.45	0.83
2009	0.43	0.55	1.39
2010	0.38	0.51	1.35
2011	0.34	0.47	1.28
2012	0.32	0.45	1.26
2013	0.32	0.46	1.30
2014	0.31	0.46	1.17
2015	0.30	0.44	1.18
2016	0.32	0.46	1.19
2017	0.31	0.44	1.20
2018	0.28	0.42	1.13
2019	0.28	0.43	1.16
2020	0.28	0.43	1.13
2021	0.26	0.41	1.11
2022	0.25	0.40	1.10
TRC22 Diyarbakır			
2004	0.32	0.48	1.11
2005	0.29	0.45	1.00
2006	0.52	0.62	1.61
2007	0.48	0.59	1.47
2008	0.42	0.54	1.41
2009	0.44	0.57	1.32
2010	0.37	0.51	1.26
2011	0.35	0.50	1.18
2012	0.38	0.52	1.26
2013	0.41	0.53	1.40
2014	0.40	0.52	1.37
2015	0.36	0.50	1.24
2016	0.36	0.50	1.19
2017	0.34	0.47	1.21
2018	0.26	0.42	1.02
2019	0.21	0.37	0.86
2020	0.23	0.39	0.98
2021	0.19	0.35	0.92
2022	0.16	0.34	0.72

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR423 Düzce			
2004	0.36	0.54	0.84
2005	0.43	0.59	1.17
2006	0.41	0.54	1.23
2007	0.46	0.58	1.39
2008	0.45	0.58	1.40
2009	0.21	0.40	0.82
2010	0.24	0.41	1.00
2011	0.23	0.41	1.00
2012	0.15	0.35	0.66
2013	0.19	0.35	0.82
2014	0.20	0.36	0.92
2015	0.16	0.34	0.73
2016	0.13	0.31	0.63
2017	0.14	0.32	0.69
2018	0.31	0.46	1.09
2019	0.27	0.43	0.97
2020	0.29	0.44	1.03
2021	0.31	0.45	1.05
2022	0.37	0.49	1.26
TR212 Edirne			
2004	0.54	0.64	1.68
2005	0.64	0.72	1.86
2006	0.29	0.46	1.03
2007	0.20	0.39	0.78
2008	0.19	0.39	0.75
2009	0.30	0.45	1.15
2010	0.28	0.43	1.04
2011	0.23	0.39	0.87
2012	0.34	0.49	0.94
2013	0.47	0.59	1.35
2014	0.53	0.63	1.50
2015	0.45	0.57	1.31
2016	0.47	0.58	1.34
2017	0.48	0.59	1.36
2018	0.34	0.48	1.10
2019	0.34	0.48	1.13
2020	0.36	0.49	1.15
2021	0.05	0.24	0.26
2022	0.25	0.40	0.90

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRB12 Elazığ			
2004	0.81	0.87	1.81
2005	0.87	0.91	1.84
2006	0.49	0.60	1.57
2007	0.37	0.50	1.14
2008	0.40	0.53	0.44
2009	0.57	0.68	1.47
2010	0.69	0.76	1.82
2011	0.61	0.71	1.44
2012	0.68	0.76	1.76
2013	0.90	0.92	2.47
2014	0.88	0.91	2.54
2015	0.85	0.89	2.25
2016	0.87	0.91	2.32
2017	0.91	0.93	2.48
2018	0.85	0.89	2.48
2019	0.83	0.87	2.31
2020	0.81	0.85	2.44
2021	0.39	0.52	1.41
2022	0.81	0.85	2.29
TRA12 Erzincan			
2004	0.55	0.69	1.48
2005	0.96	0.98	1.28
2006	0.77	0.83	1.98
2007	0.81	0.86	2.24
2008	0.63	0.72	1.56
2009	0.64	0.73	1.70
2010	0.29	0.54	0.70
2011	0.21	0.49	0.57
2012	0.51	0.68	1.16
2013	0.54	0.74	0.76
2014	0.55	0.68	1.24
2015	0.60	0.73	1.35
2016	0.82	0.88	1.75
2017	0.80	0.85	2.05
2018	0.87	0.91	2.08
2019	0.82	0.86	2.16
2020	0.83	0.87	2.20
2021	0.74	0.80	1.88
2022	0.71	0.78	1.95

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRA11 Erzurum			
2004	0.53	0.64	1.41
2005	0.25	0.44	0.90
2006	0.57	0.71	1.29
2007	0.62	0.74	1.42
2008	0.57	0.69	1.50
2009	0.30	0.47	1.14
2010	0.17	0.38	0.62
2011	0.17	0.37	0.68
2012	0.21	0.41	0.67
2013	0.13	0.33	0.51
2014	0.12	0.31	0.58
2015	0.16	0.36	0.62
2016	0.20	0.38	0.75
2017	0.23	0.40	0.84
2018	0.19	0.39	0.65
2019	0.20	0.38	0.79
2020	0.26	0.43	1.01
2021	0.18	0.38	0.74
2022	0.46	0.58	1.22
TR412 Eskişehir			
2004	0.30	0.47	1.04
2005	0.32	0.48	1.12
2006	0.61	0.71	1.50
2007	0.46	0.59	1.31
2008	0.50	0.62	1.42
2009	0.24	0.41	0.96
2010	0.21	0.39	0.82
2011	0.22	0.39	0.86
2012	0.24	0.41	0.94
2013	0.01	0.22	0.18
2014	0.00	0.22	0.18
2015	0.12	0.31	0.65
2016	0.13	0.31	0.68
2017	0.13	0.31	0.66
2018	0.14	0.31	0.72
2019	0.15	0.32	0.78
2020	0.03	0.23	0.28
2021	0.17	0.34	0.82
2022	0.05	0.24	0.36

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRC11 Gaziantep			
2004	0.27	0.42	1.11
2005	0.29	0.44	1.17
2006	0.30	0.46	1.07
2007	0.30	0.45	1.11
2008	0.27	0.44	1.05
2009	0.22	0.39	0.95
2010	0.24	0.39	1.06
2011	0.26	0.41	1.14
2012	0.27	0.41	1.16
2013	0.26	0.40	1.14
2014	0.27	0.41	1.14
2015	0.27	0.42	1.14
2016	0.26	0.41	1.10
2017	0.26	0.40	1.12
2018	0.25	0.40	1.10
2019	0.25	0.39	1.06
2020	0.25	0.40	1.10
2021	0.26	0.40	1.11
2022	0.24	0.40	1.01
TR903 Giresun			
2004	0.73	0.81	1.89
2005	0.78	0.84	1.86
2006	0.26	0.41	1.11
2007	0.26	0.41	1.11
2008	0.27	0.42	1.12
2009	0.86	0.89	2.24
2010	0.89	0.92	2.26
2011	0.84	0.88	2.35
2012	0.86	0.90	2.34
2013	1.37	1.28	0.09
2014	0.79	0.84	2.18
2015	0.71	0.77	2.13
2016	0.55	0.65	1.79
2017	0.58	0.67	1.87
2018	0.72	0.79	2.13
2019	0.83	0.87	2.52
2020	0.81	0.85	2.33
2021	0.82	0.86	2.37
2022	0.81	0.85	2.33

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR906 Gümüşhane			
2004	0.42	0.63	0.85
2005	0.29	0.70	0.29
2006	0.88	0.91	2.34
2007	0.89	0.92	2.29
2008	0.76	0.82	1.94
2009	0.77	0.90	0.75
2010	0.29	0.64	0.39
2011	0.25	0.63	0.37
2012	0.91	0.96	0.93
2013	0.92	0.97	0.52
2014	1.00	1.00	0.68
2015	0.90	0.97	0.56
2016	0.79	0.88	1.29
2017	0.99	0.99	1.57
2018	0.96	0.97	1.94
2019	0.96	0.97	1.82
2020	0.94	0.96	1.62
2021	0.97	0.98	2.54
2022	1.00	1.00	2.06
TRB24 Hakkari			
2004	0.18	0.38	0.59
2005	0.28	0.46	0.93
2006	0.37	0.52	0.99
2007	0.51	0.76	0.61
2008	0.36	0.64	0.53
2009	0.31	0.47	1.09
2010	0.26	0.43	0.88
2011	0.24	0.43	0.85
2012	0.33	0.48	1.10
2013	0.26	0.44	0.88
2014	0.23	0.41	0.92
2015	0.18	0.37	0.72
2016	0.43	0.59	1.25
2017	0.58	0.68	1.78
2018	0.62	0.71	1.74
2019	0.41	0.55	1.29
2020	0.50	0.62	1.59
2021	0.50	0.62	1.56
2022	0.58	0.67	1.77

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR631 Hatay			
2004	0.33	0.48	1.14
2005	0.34	0.49	1.21
2006	0.37	0.52	0.99
2007	0.59	0.69	1.61
2008	0.52	0.63	1.39
2009	0.36	0.50	1.20
2010	0.38	0.51	1.30
2011	0.41	0.53	1.39
2012	0.44	0.55	1.43
2013	0.37	0.50	1.27
2014	0.36	0.49	1.21
2015	0.34	0.47	1.20
2016	0.32	0.46	1.15
2017	0.43	0.54	1.38
2018	0.50	0.60	1.56
2019	0.51	0.61	1.59
2020	0.45	0.56	1.47
2021	0.60	0.68	1.83
2022	0.50	0.60	1.57
TRA23 Iğdır			
2004	0.30	0.47	1.10
2005	0.29	0.46	0.94
2006	0.33	0.47	1.17
2007	0.37	0.50	1.26
2008	0.45	0.57	1.47
2009	0.18	0.36	0.71
2010	0.16	0.34	0.67
2011	0.18	0.35	0.71
2012	0.18	0.34	0.80
2013	0.27	0.42	1.06
2014	0.21	0.38	0.82
2015	0.21	0.37	0.89
2016	0.16	0.33	0.69
2017	0.16	0.33	0.71
2018	0.17	0.34	0.74
2019	0.21	0.37	0.87
2020	0.19	0.35	0.78
2021	0.16	0.33	0.72
2022	0.22	0.37	0.87

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR612 Isparta			
2004	0.22	0.40	0.93
2005	0.29	0.46	1.04
2006	0.22	0.40	0.77
2007	0.24	0.41	0.77
2008	0.22	0.39	0.82
2009	0.28	0.45	0.96
2010	0.20	0.38	0.76
2011	0.17	0.36	0.70
2012	0.18	0.36	0.79
2013	0.18	0.35	0.83
2014	0.23	0.39	0.91
2015	0.24	0.40	0.87
2016	0.18	0.35	0.77
2017	0.19	0.36	0.70
2018	0.18	0.35	0.72
2019	0.18	0.35	0.77
2020	0.17	0.34	0.76
2021	0.16	0.33	0.75
2022	0.15	0.33	0.69
TR100 İstanbul			
2004	0.23	0.39	0.91
2005	0.24	0.41	0.93
2006	0.28	0.43	1.05
2007	0.25	0.41	0.97
2008	0.26	0.41	1.01
2009	0.16	0.33	0.69
2010	0.16	0.32	0.67
2011	0.15	0.32	0.66
2012	0.15	0.31	0.64
2013	0.14	0.31	0.62
2014	0.13	0.30	0.59
2015	0.14	0.31	0.60
2016	0.15	0.31	0.63
2017	0.13	0.30	0.60
2018	0.13	0.30	0.60
2019	0.13	0.30	0.60
2020	0.13	0.30	0.58
2021	0.13	0.30	0.60
2022	0.13	0.30	0.61

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR310 İzmir			
2004	0.11	0.30	0.45
2005	0.11	0.30	0.47
2006	0.18	0.35	0.76
2007	0.18	0.35	0.78
2008	0.18	0.35	0.79
2009	0.10	0.28	0.44
2010	0.12	0.30	0.53
2011	0.13	0.30	0.56
2012	0.14	0.31	0.58
2013	0.12	0.29	0.52
2014	0.11	0.28	0.49
2015	0.11	0.28	0.48
2016	0.10	0.28	0.45
2017	0.10	0.28	0.43
2018	0.10	0.28	0.44
2019	0.10	0.27	0.43
2020	0.09	0.27	0.42
2021	0.06	0.25	0.28
2022	0.10	0.28	0.43
TR812 Karabük			
2004	0.48	0.65	1.22
2005	0.87	0.91	1.97
2006	0.69	0.77	2.00
2007	0.67	0.74	2.07
2008	0.63	0.71	1.99
2009	0.61	0.71	1.77
2010	0.92	0.94	2.50
2011	0.93	0.95	2.55
2012	0.86	0.89	2.43
2013	0.88	0.90	2.50
2014	0.90	0.92	2.45
2015	0.89	0.92	2.53
2016	0.90	0.92	2.50
2017	0.80	0.85	2.08
2018	0.81	0.85	2.40
2019	0.87	0.90	2.41
2020	0.87	0.90	2.34
2021	0.84	0.88	2.24
2022	0.80	0.86	2.00

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR522 Karaman			
2004	0.40	0.55	1.36
2005	0.92	0.94	2.50
2006	0.54	0.67	1.52
2007	0.49	0.64	1.27
2008	0.46	0.61	1.29
2009	0.84	0.87	2.45
2010	0.88	0.90	2.54
2011	0.88	0.91	2.43
2012	0.84	0.88	2.40
2013	0.86	0.89	2.50
2014	0.90	0.92	2.52
2015	0.90	0.92	2.56
2016	0.84	0.87	2.46
2017	0.84	0.87	2.40
2018	0.19	0.59	0.22
2019	0.77	0.82	2.29
2020	0.74	0.79	2.17
2021	0.68	0.75	2.01
2022	0.66	0.73	1.96
TRA22 Kars			
2004	0.95	0.97	1.62
2005	0.85	0.91	1.65
2006	0.88	0.91	2.57
2007	0.89	0.91	2.53
2008	0.86	0.89	2.49
2009	0.18	0.52	0.41
2010	0.40	0.74	0.42
2011	0.70	0.87	0.68
2012	0.47	0.70	0.67
2013	0.74	0.89	0.69
2014	0.30	0.56	0.58
2015			
2016	0.24	0.58	0.34
2017	0.40	0.65	0.64
2018	0.19	0.59	0.22
2019	0.60	0.72	1.59
2020	0.57	0.70	1.31
2021	0.81	0.86	2.02
2022	0.55	0.70	1.31

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR821 Kastamonu			
2004	0.93	0.96	1.20
2005	0.96	0.98	1.26
2006	0.83	0.89	1.70
2007	0.54	0.81	0.49
2008	0.37	0.73	0.28
2009	0.64	0.74	1.79
2010	0.63	0.73	1.58
2011	0.40	0.56	1.20
2012	0.38	0.53	1.20
2013	0.65	0.74	1.86
2014	0.39	0.55	1.30
2015	0.45	0.58	1.41
2016	0.38	0.53	1.13
2017	0.44	0.57	1.41
2018	0.34	0.49	1.19
2019	0.41	0.54	1.41
2020	0.28	0.45	1.09
2021	0.29	0.46	29.97
2022	0.27	0.44	1.13
TR721 Kayseri			
2004	0.24	0.42	0.92
2005	0.25	0.42	0.99
2006	0.44	0.76	0.45
2007	0.51	0.71	1.05
2008	0.99	0.99	2.15
2009	0.19	0.37	0.78
2010	0.20	0.37	0.84
2011	0.20	0.37	0.92
2012	0.20	0.37	0.88
2013	0.19	0.36	0.88
2014	0.18	0.35	0.84
2015	0.20	0.36	0.93
2016	0.19	0.36	0.81
2017	0.19	0.36	0.87
2018	0.19	0.35	0.89
2019	0.21	0.37	1.00
2020	0.20	0.36	0.92
2021	0.14	0.31	0.65
2022	0.20	0.37	0.95

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRC13 Kilis			
2004	0.79	0.85	1.98
2005	0.34	0.52	1.02
2006	0.90	0.92	2.33
2007	0.90	0.92	2.46
2008	0.91	0.93	2.52
2009	0.36	0.52	1.12
2010	0.40	0.54	1.26
2011	0.39	0.55	1.20
2012	0.41	0.55	1.32
2013	0.33	0.49	1.15
2014	0.32	0.47	0.96
2015	0.22	0.39	0.85
2016	0.24	0.40	0.92
2017	0.23	0.38	0.98
2018	0.12	0.30	0.61
2019	0.24	0.40	0.95
2020	0.26	0.42	0.94
2021	0.29	0.44	1.05
2022	0.34	0.47	1.23
TR711 Kırıkkale			
2004	0.38	0.54	1.19
2005	0.56	0.68	1.49
2006	0.20	0.37	0.91
2007	0.19	0.36	0.86
2008	0.19	0.37	0.84
2009	0.30	0.49	0.99
2010	0.33	0.51	1.06
2011	0.27	0.47	0.91
2012	0.43	0.59	1.07
2013	0.55	0.68	1.39
2014	0.38	0.55	1.22
2015	0.53	0.66	1.52
2016	0.44	0.58	1.36
2017	0.32	0.49	1.17
2018	0.47	0.60	1.31
2019	0.46	0.58	1.50
2020	0.22	0.42	0.70
2021	0.10	0.32	0.44
2022	0.30	0.47	0.93

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR213 Kırklareli			
2004	0.39	0.54	1.12
2005	0.27	0.46	0.96
2006	0.38	0.66	0.62
2007	0.33	0.54	0.89
2008	0.48	0.65	1.06
2009	0.32	0.49	0.99
2010	0.29	0.46	1.05
2011	0.27	0.43	1.04
2012	0.38	0.52	1.37
2013	0.51	0.62	1.67
2014	0.66	0.74	1.93
2015	0.54	0.65	1.69
2016	0.37	0.52	1.39
2017	0.46	0.59	1.53
2018	0.44	0.56	1.41
2019	0.45	0.56	1.50
2020	0.39	0.52	1.33
2021	0.38	0.51	1.32
2022	0.36	0.49	1.25
TR715 Kırşehir			
2004	0.64	0.74	1.75
2005	0.64	0.76	1.43
2006	0.28	0.46	0.94
2007	0.35	0.52	1.06
2008	0.26	0.44	0.84
2009	0.38	0.53	1.07
2010	0.78	0.83	2.17
2011	0.80	0.85	2.23
2012	0.85	0.88	2.38
2013	0.82	0.86	2.31
2014	0.82	0.86	2.41
2015	0.83	0.87	2.36
2016	0.84	0.88	2.36
2017	0.82	0.86	2.43
2018	0.83	0.87	2.40
2019	0.86	0.89	2.52
2020	0.86	0.89	2.45
2021	0.90	0.92	2.63
2022	0.90	0.92	2.56

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR632 Kahramanmaraş			
2004	0.69	0.76	1.94
2005	0.64	0.73	1.80
2006	0.11	0.29	0.49
2007	0.12	0.30	0.49
2008	0.14	0.31	0.56
2009	0.66	0.74	1.92
2010	0.65	0.73	1.95
2011	0.71	0.77	2.22
2012	0.71	0.77	2.17
2013	0.67	0.74	2.09
2014	0.64	0.72	1.87
2015	0.62	0.70	1.93
2016	0.63	0.71	1.94
2017	0.59	0.67	1.87
2018	0.55	0.64	1.76
2019	0.53	0.63	1.76
2020	0.49	0.60	1.69
2021	0.56	0.65	1.85
2022	0.53	0.62	1.81
TR421 Kocaeli			
2004	0.47	0.59	1.43
2005	0.21	0.38	0.90
2006	0.51	0.65	1.27
2007	0.27	0.45	0.94
2008	0.33	0.50	1.08
2009	0.41	0.54	1.48
2010	0.41	0.53	1.55
2011	0.43	0.55	1.60
2012	0.45	0.56	1.68
2013	0.43	0.55	1.64
2014	0.42	0.54	1.57
2015	0.43	0.55	1.65
2016	0.44	0.55	1.67
2017	0.44	0.55	1.68
2018	0.45	0.55	1.66
2019	0.44	0.55	1.68
2020	0.42	0.53	1.55
2021	0.43	0.55	1.67
2022	0.39	0.51	1.55

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR521 Konya			
2004	0.21	0.39	0.81
2005	0.25	0.42	1.03
2006	0.65	0.72	1.93
2007	0.59	0.67	1.81
2008	0.55	0.65	1.65
2009	0.25	0.42	0.95
2010	0.22	0.38	0.93
2011	0.22	0.38	1.00
2012	0.20	0.36	0.90
2013	0.20	0.36	0.92
2014	0.20	0.36	0.91
2015	0.23	0.38	1.00
2016	0.21	0.37	0.93
2017	0.21	0.37	0.91
2018	0.20	0.36	0.86
2019	0.20	0.36	0.87
2020	0.19	0.35	0.81
2021	0.16	0.33	0.70
2022	0.23	0.38	0.96
TR333 Kütahya			
2004	0.67	0.75	2.03
2005	0.72	0.79	2.06
2006	0.24	0.40	0.95
2007	0.23	0.39	0.97
2008	0.22	0.38	0.94
2009	0.77	0.82	2.19
2010	0.78	0.83	2.20
2011	0.77	0.82	2.17
2012	0.77	0.82	2.07
2013	0.57	0.67	1.56
2014	0.61	0.70	1.76
2015	0.54	0.65	1.57
2016	0.58	0.67	1.78
2017	0.53	0.63	1.64
2018	0.50	0.60	1.67
2019	0.54	0.64	1.72
2020	0.50	0.61	1.60
2021	0.50	0.60	1.74
2022	0.52	0.62	1.81

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRB11 Malatya			
2004	0.83	0.87	2.34
2005	0.72	0.79	2.02
2006	0.71	0.79	1.80
2007	0.79	0.84	2.21
2008	0.76	0.82	2.13
2009	0.80	0.84	2.24
2010	0.63	0.71	2.00
2011	0.56	0.66	1.75
2012	0.45	0.57	1.42
2013	0.44	0.56	1.49
2014	0.44	0.56	1.42
2015	0.96	0.97	1.42
2016	0.44	0.57	1.40
2017	0.43	0.55	1.50
2018	0.44	0.56	1.50
2019	0.38	0.50	1.43
2020	0.40	0.53	1.19
2021	0.40	0.52	1.31
2022	0.44	0.56	1.32
TR331 Manisa			
2004	0.74	0.80	2.15
2005	0.82	0.86	2.29
2006	0.72	0.79	2.00
2007	0.86	0.89	2.33
2008	0.78	0.83	2.13
2009	0.64	0.72	1.90
2010	0.58	0.67	1.70
2011	0.58	0.67	1.73
2012	0.59	0.67	1.77
2013	0.51	0.61	1.61
2014	0.51	0.61	1.58
2015	0.51	0.60	1.61
2016	0.48	0.59	1.52
2017	0.47	0.57	1.51
2018	0.45	0.56	1.45
2019	0.42	0.54	1.43
2020	0.42	0.53	1.44
2021	0.01	0.21	0.19
2022	0.36	0.48	1.25

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRC31 Mardin			
2004	0.29	0.45	0.96
2005	0.28	0.45	1.04
2006	0.76	0.81	2.23
2007	0.71	0.77	2.08
2008	0.64	0.71	1.87
2009	0.30	0.45	1.21
2010	0.27	0.42	1.11
2011	0.31	0.46	1.15
2012	0.30	0.44	1.13
2013	0.32	0.46	1.29
2014	0.35	0.48	1.31
2015	0.39	0.51	1.44
2016	0.44	0.55	1.54
2017	0.51	0.60	1.64
2018	0.49	0.59	1.60
2019	0.39	0.51	1.32
2020	0.34	0.47	1.25
2021	0.37	0.49	1.13
2022	0.49	0.59	1.58
TR622 Mersin			
2004	0.26	0.42	1.00
2005	0.29	0.44	1.04
2006	0.27	0.43	1.07
2007	0.21	0.39	0.90
2008	0.23	0.40	1.00
2009	0.29	0.43	1.05
2010	0.30	0.44	1.11
2011	0.31	0.45	1.11
2012	0.29	0.43	1.08
2013	0.32	0.45	1.18
2014	0.34	0.47	1.23
2015	0.33	0.46	1.19
2016	0.32	0.46	1.18
2017	0.29	0.43	1.07
2018	0.28	0.42	1.04
2019	0.27	0.41	0.99
2020	0.30	0.44	1.09
2021	0.30	0.44	1.13
2022	0.26	0.40	0.96

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR323 Muğla			
2004	0.50	0.61	1.68
2005	0.47	0.59	1.59
2006	0.23	0.40	0.93
2007	0.30	0.46	1.12
2008	0.31	0.46	1.19
2009	0.46	0.57	1.58
2010	0.48	0.59	1.66
2011	0.61	0.69	1.91
2012	0.59	0.67	1.80
2013	0.59	0.67	1.84
2014	0.58	0.67	1.79
2015	0.58	0.66	1.78
2016	0.67	0.74	2.05
2017	0.63	0.71	1.95
2018	0.61	0.69	1.96
2019	0.60	0.68	1.85
2020	0.63	0.70	1.97
2021	0.62	0.70	1.96
2022	0.63	0.70	1.92
TRB22 Muş			
2004			
2005			
2006	0.45	0.57	1.59
2007	0.48	0.59	1.67
2008	0.44	0.56	1.58
2009	0.87	0.92	1.43
2010	0.90	0.94	1.32
2011	0.62	0.75	1.32
2012	0.78	0.87	1.30
2013	0.87	0.91	1.80
2014	0.47	0.66	0.98
2015	0.13	0.63	0.11
2016	0.37	0.65	0.60
2017	0.86	0.90	1.97
2018	0.92	0.95	1.68
2019	0.71	0.81	1.37
2020	0.88	0.94	1.09
2021	0.63	0.74	1.43
2022	0.73	0.80	1.73

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR714 Nevşehir			
2004	0.25	0.42	0.96
2005	0.22	0.41	0.78
2006	0.25	0.59	0.46
2007	0.20	0.60	0.23
2008	0.21	0.56	0.40
2009	0.43	0.55	1.37
2010	0.32	0.47	1.03
2011	0.45	0.57	1.42
2012	0.20	0.37	0.73
2013	0.20	0.36	0.79
2014	0.13	0.32	0.63
2015	0.16	0.33	0.76
2016	0.20	0.37	0.85
2017	0.19	0.35	0.83
2018	0.22	0.38	0.90
2019	0.18	0.35	0.78
2020	0.19	0.36	0.77
2021	0.28	0.43	1.08
2022	0.31	0.45	1.20
TR713 Niğde			
2004	0.56	0.69	1.37
2005	0.89	0.93	1.57
2006	0.23	0.41	0.84
2007	0.14	0.34	0.59
2008	0.44	0.58	1.10
2009	0.35	0.51	1.11
2010	0.23	0.42	0.88
2011	0.25	0.43	0.89
2012	0.20	0.39	0.76
2013	0.19	0.38	0.73
2014	0.21	0.40	0.80
2015	0.25	0.43	0.97
2016	0.25	0.42	1.01
2017	0.31	0.46	1.14
2018	0.33	0.49	1.23
2019	0.36	0.50	1.32
2020	0.33	0.47	1.22
2021	0.29	0.44	1.17
2022	0.44	0.55	1.50

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR902 Ordu			
2004	0.96	0.97	2.60
2005	0.97	0.98	2.43
2006	0.67	0.76	1.57
2007	0.54	0.68	1.27
2008	0.48	0.64	1.21
2009	0.79	0.84	2.23
2010	0.73	0.79	2.16
2011	0.84	0.88	2.36
2012	0.80	0.85	2.27
2013	0.75	0.80	2.21
2014	0.71	0.77	2.12
2015	0.78	0.82	2.38
2016	0.65	0.72	1.96
2017	0.71	0.77	2.15
2018	0.61	0.69	1.93
2019	0.55	0.64	1.79
2020	0.51	0.61	1.71
2021	0.47	0.58	1.68
2022	0.36	0.49	1.43
TR633 Osmaniye			
2004	0.29	0.46	0.88
2005	0.19	0.46	0.46
2006	0.93	0.95	2.54
2007	0.93	0.95	2.46
2008	0.88	0.91	2.43
2009	0.24	0.41	0.81
2010	0.68	0.76	1.76
2011	0.60	0.70	1.60
2012	0.38	0.52	1.25
2013	0.43	0.56	1.39
2014	0.52	0.62	1.50
2015	0.42	0.55	1.53
2016	0.52	0.63	1.59
2017	0.62	0.70	1.73
2018	0.68	0.75	1.96
2019	0.75	0.81	2.08
2020	0.66	0.73	1.91
2021	0.73	0.79	2.11
2022	0.70	0.76	2.03

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR904 Rize			
2004	0.37	0.51	1.23
2005	0.30	0.46	0.93
2006	0.20	0.44	0.56
2007	0.15	0.37	0.52
2008	0.17	0.37	0.61
2009	0.20	0.36	0.83
2010	0.69	0.75	2.03
2011	0.68	0.75	1.95
2012	0.71	0.77	2.13
2013	0.64	0.71	1.91
2014	0.64	0.72	1.89
2015	0.61	0.69	1.84
2016	0.57	0.66	1.75
2017	0.54	0.63	1.69
2018	0.50	0.60	1.55
2019	0.53	0.62	1.65
2020	0.44	0.56	1.45
2021	0.49	0.59	1.62
2022	0.43	0.55	1.53
TR422 Sakarya			
2004	0.93	0.95	2.67
2005	0.94	0.95	2.65
2006	0.27	0.43	0.96
2007	0.25	0.41	1.07
2008	0.22	0.39	0.92
2009	0.86	0.89	2.48
2010	0.81	0.85	2.32
2011	0.79	0.83	2.33
2012	0.75	0.80	2.24
2013	0.77	0.82	2.33
2014	0.79	0.83	2.37
2015	0.75	0.80	2.23
2016	0.84	0.87	2.50
2017	0.92	0.93	2.80
2018	0.91	0.93	2.79
2019	0.89	0.91	2.70
2020	0.87	0.90	2.67
2021	0.85	0.88	2.60
2022	0.82	0.86	2.48

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR831 Samsun			
2004	0.23	0.40	0.90
2005	0.29	0.45	1.04
2006	0.93	0.94	2.65
2007	0.90	0.92	2.66
2008	0.85	0.88	2.48
2009	0.37	0.51	1.29
2010	0.18	0.36	0.79
2011	0.23	0.39	0.95
2012	0.15	0.33	0.68
2013	0.12	0.31	0.61
2014	0.16	0.33	0.77
2015	0.16	0.33	0.79
2016	0.16	0.33	0.75
2017	0.13	0.31	0.66
2018	0.18	0.34	0.83
2019	0.20	0.36	0.84
2020	0.13	0.30	0.65
2021	0.25	0.41	0.90
2022	0.18	0.35	0.83
TRC34 Siirt			
2004	0.42	0.60	1.00
2005	0.60	0.76	1.04
2006	0.26	0.42	1.00
2007	0.29	0.44	1.11
2008	0.33	0.48	1.18
2009	0.41	0.56	1.12
2010	0.45	0.63	1.06
2011	0.38	0.56	0.91
2012	0.41	0.57	0.97
2013	0.35	0.53	0.81
2014	0.11	0.38	0.30
2015	0.30	0.47	0.84
2016	0.18	0.36	0.85
2017	0.28	0.44	0.99
2018	0.70	0.77	1.91
2019	0.77	0.83	2.10
2020	0.82	0.86	2.13
2021	0.87	0.90	2.33
2022	0.89	0.92	2.45

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR823 Sinop			
2004	0.77	0.87	1.32
2005	0.57	0.76	0.82
2006	0.28	0.64	0.36
2007	0.43	0.63	0.92
2008	0.59	0.71	1.32
2009	0.80	0.86	1.65
2010	0.59	0.72	1.37
2011	0.50	0.64	1.28
2012	0.35	0.52	1.12
2013	0.28	0.45	1.10
2014	0.32	0.49	1.01
2015	0.25	0.43	0.98
2016	0.30	0.47	1.14
2017	0.36	0.52	1.27
2018	0.37	0.52	1.27
2019	0.39	0.54	1.31
2020	0.34	0.49	1.32
2021	0.30	0.45	1.18
2022	0.24	0.42	0.84
TR722 Sivas			
2004	0.43	0.58	1.31
2005	0.38	0.54	1.24
2006	0.96	0.97	1.80
2007	0.91	0.95	1.37
2008	0.61	0.76	1.19
2009	0.38	0.53	1.29
2010	0.48	0.59	1.59
2011	0.47	0.59	1.56
2012	0.50	0.61	1.54
2013	0.44	0.56	1.46
2014	0.32	0.48	1.10
2015	0.37	0.51	1.30
2016	0.42	0.54	1.47
2017	0.42	0.55	1.44
2018	0.34	0.49	1.21
2019	0.36	0.51	1.22
2020	0.28	0.44	1.02
2021	0.31	0.46	1.15
2022	0.23	0.40	0.90

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TRC21 Şanlıurfa			
2004	0.48	0.61	1.57
2005	0.28	0.47	0.80
2006	0.26	0.44	0.90
2007	0.31	0.48	1.15
2008	0.37	0.58	0.85
2009	0.37	0.51	1.17
2010	0.29	0.45	1.01
2011	0.26	0.43	0.80
2012	0.15	0.34	0.54
2013	0.19	0.35	0.80
2014	0.39	0.52	1.12
2015	0.29	0.44	0.94
2016	0.17	0.34	0.75
2017	0.13	0.31	0.64
2018	0.15	0.32	0.78
2019	0.17	0.34	0.78
2020	0.17	0.34	0.77
2021	0.17	0.33	0.78
2022	0.22	0.37	0.90
TRC33 Şırnak			
2004	0.34	0.56	0.85
2005	0.39	0.54	1.26
2006	0.40	0.53	1.44
2007	0.37	0.52	1.31
2008	0.39	0.53	1.39
2009	0.49	0.60	1.70
2010	0.36	0.50	1.35
2011	0.45	0.57	1.63
2012	0.50	0.60	1.67
2013	0.52	0.61	1.76
2014	0.42	0.54	1.45
2015	0.38	0.50	1.39
2016	0.31	0.45	1.19
2017	0.27	0.42	1.08
2018	0.22	0.38	0.94
2019	0.18	0.34	0.79
2020	0.20	0.36	0.92
2021	0.22	0.37	0.89
2022	0.34	0.48	1.10

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR211 Tekirdağ			
2004	0.22	0.40	0.83
2005	0.26	0.43	0.97
2006	0.44	0.56	1.49
2007	0.48	0.59	1.66
2008	0.45	0.57	1.56
2009	0.20	0.38	0.79
2010	0.20	0.38	0.88
2011	0.20	0.37	0.87
2012	0.18	0.36	0.81
2013	0.23	0.39	1.00
2014	0.21	0.38	0.91
2015	0.21	0.37	0.94
2016	0.21	0.37	0.96
2017	0.17	0.35	0.80
2018	0.17	0.34	0.86
2019	0.18	0.35	0.88
2020	0.18	0.35	0.89
2021	0.19	0.35	0.99
2022	0.19	0.35	0.99
TR832 Tokat			
2004	0.67	0.75	1.73
2005	0.62	0.71	1.78
2006	0.19	0.37	0.80
2007	0.19	0.37	0.88
2008	0.19	0.37	0.84
2009	0.50	0.63	1.43
2010	0.50	0.62	1.60
2011	0.52	0.64	1.70
2012	0.51	0.63	1.64
2013	0.45	0.57	1.49
2014	0.47	0.59	1.48
2015	0.41	0.55	1.26
2016	0.52	0.63	1.48
2017	0.50	0.62	1.51
2018	0.47	0.58	1.51
2019	0.39	0.52	1.28
2020	0.38	0.51	1.47
2021	0.38	0.51	1.49
2022	0.33	0.47	1.19

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR901 Trabzon			
2004	0.75	0.80	2.16
2005	0.88	0.91	2.59
2006	0.74	0.81	1.74
2007	0.63	0.72	1.66
2008	0.55	0.66	1.51
2009	0.58	0.67	1.98
2010	0.56	0.65	2.01
2011	0.58	0.66	2.06
2012	0.60	0.68	2.12
2013	0.60	0.68	2.07
2014	0.60	0.68	2.07
2015	0.70	0.76	2.36
2016	0.74	0.79	2.38
2017	0.68	0.74	2.28
2018	0.61	0.69	2.05
2019	0.69	0.75	2.20
2020	0.60	0.68	1.98
2021	0.61	0.69	2.02
2022	0.45	0.56	1.60
TRB14 Tunceli			
2004	0.21	0.39	0.75
2005	0.95	0.99	0.62
2006	0.74	0.79	2.32
2007	0.63	0.71	2.01
2008	0.55	0.64	1.86
2009			
2010	0.76	0.93	0.43
2011			
2012			
2013	0.00	1.00	0.00
2014	0.22	0.61	0.31
2015	0.64	0.85	0.60
2016	0.59	0.78	0.91
2017	0.27	0.47	0.77
2018	0.31	0.53	0.83
2019	0.84	0.93	0.86
2020	0.56	0.78	0.64
2021	0.47	0.60	1.39
2022	0.42	0.56	1.21

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR334 Uşak			
2004	0.23	0.44	0.66
2005	0.46	0.60	1.47
2006	0.26	0.43	0.92
2007	0.31	0.48	1.15
2008	0.38	0.53	1.21
2009	0.38	0.52	1.38
2010	0.36	0.51	1.23
2011	0.40	0.54	1.25
2012	0.34	0.48	1.21
2013	0.29	0.44	1.18
2014	0.28	0.44	1.09
2015	0.27	0.43	1.13
2016	0.27	0.43	1.13
2017	0.26	0.42	1.12
2018	0.26	0.42	1.08
2019	0.27	0.43	1.07
2020	0.25	0.40	1.12
2021	0.24	0.40	1.10
2022	0.26	0.42	1.05
TRB21 Van			
2004	0.43	0.58	1.25
2005	0.39	0.55	0.86
2006	0.47	0.60	1.55
2007	0.43	0.57	1.47
2008	0.39	0.53	1.42
2009	0.16	0.36	0.60
2010	0.23	0.40	0.91
2011	0.15	0.34	0.65
2012	0.14	0.32	0.62
2013	0.24	0.40	0.88
2014	0.11	0.31	0.47
2015	0.20	0.37	0.78
2016	0.14	0.32	0.65
2017	0.24	0.41	0.87
2018	0.23	0.38	0.98
2019	0.12	0.31	0.50
2020	0.30	0.46	0.85
2021	0.45	0.56	1.33
2022	0.15	0.33	0.64

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR425 Yalova			
2004	0.32	0.56	0.68
2005	0.28	0.45	1.08
2006	0.25	0.41	0.92
2007	0.59	0.69	1.60
2008	0.38	0.56	1.04
2009	0.25	0.42	0.91
2010	0.66	0.73	1.84
2011	0.48	0.59	1.40
2012	0.75	0.80	2.13
2013	0.90	0.92	2.72
2014	0.85	0.88	2.43
2015	0.85	0.88	2.51
2016	0.90	0.92	2.63
2017	0.87	0.90	2.54
2018	0.83	0.87	2.51
2019	0.84	0.87	2.50
2020	0.85	0.88	2.55
2021	0.86	0.89	2.62
2022	0.78	0.83	2.31
TR723 Yozgat			
2004	0.82	0.86	2.05
2005	0.28	0.48	0.80
2006	0.32	0.47	1.19
2007	0.33	0.48	1.14
2008	0.22	0.40	0.79
2009	0.27	0.45	0.90
2010	0.39	0.53	1.11
2011	0.42	0.55	1.28
2012	0.44	0.57	1.45
2013	0.32	0.48	1.14
2014	0.39	0.53	1.18
2015	0.31	0.48	0.90
2016	0.29	0.46	0.85
2017	0.32	0.48	1.04
2018	0.26	0.44	0.84
2019	0.26	0.43	1.05
2020	0.28	0.45	1.01
2021	0.20	0.37	0.89
2022	0.72	0.78	2.11

Ek Tablo 1. Tablonun Devamı

İLLER/ YILLAR	HHI	GINI	THEIL
TR811 Zonguldak			
2004	0.31	0.50	0.98
2005	0.65	0.73	1.75
2006	0.34	0.51	1.07
2007	0.84	0.88	2.12
2008	0.47	0.61	1.18
2009	0.80	0.86	1.86
2010	0.54	0.66	1.47
2011	0.69	0.76	1.95
2012	0.50	0.62	1.35
2013	0.42	0.56	1.18
2014	0.63	0.72	1.67
2015	0.46	0.59	1.40
2016	0.56	0.65	1.70
2017	0.59	0.69	1.68
2018	0.71	0.77	2.04
2019	0.62	0.71	1.85
2020	0.60	0.69	1.75
2021	0.76	0.81	2.16
2022	0.68	0.75	1.98

Kaynak: Yazar Hesaplamaları